ნ. ბ. კაკაბაძე

გიორგი მაიაშვილი
(ზღანოვიჩი)

1 Ф (с 41)
301 (47 . 922) (022 მაიაშვილი)
კ 171

წიგნი ეძღვნება გამოჩენილი ქართველი რევოლუციონერის, პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის გიორგი მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

1—6—1
134—69 ადგ,

წინასიტყვაობა

გიორგი ფელიქსის ძე მაიაშვილის (ზდანოვიჩი) ცხოვრება და შემოქმედება, მისი მდიდარი მემკვიდრეობა დიდი ხანია იმსახურებს მონოგრაფიულ შესწავლას.

გ. მაიაშვილი ცნობილი წარმომადგენელია გასული საუკუნის 70-იანი წლების რევოლუციონერთა იმ თაობისა, რომელთაც ვ. ი. ლენინი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიის წინამორბედად თვლიდა და რომლებმაც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ საგრძნობი სამსახური გაუწიეს რუსეთის ხალხთა რევოლუციურად აღზრდის საქმეს.

გ. მაიაშვილმა როგორც რევოლუციონერმა და პუბლიცისტმა ჯერ კიდევ რუსეთში მოიხვეჭა სახელი. იგი იყო „სრულიად რუსეთის სოციალურ-რევოლუციური ორგანიზაციის“ გამოჩენილი წარმომადგენელი, რომელმაც თავისი რევოლუციური მოღვაწეობით თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში.

გ. მაიაშვილის მოღვაწეობის შესახებ ცოტაა დაწერილი. ავტორები მას მხოლოდ გაკვრით თუ იხსენიებენ, ისიც მაშინ, როდესაც საკითხი მისი პერიოდის ამა თუ იმ მოღვაწის დახასიათებას შეეხება.

სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ უკანასკნელ წლებში მკვლევარები შედარებით მეტ დაინტერესე-

ბას იჩენენ გ. მაიაშვილის პიროვნებისადმი. გამოქვეყნდა რამდენიმე საჟურნალო სტატია, რომელიც მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ცალკეული საკითხის შესწავლას ეძღვნება. ასეთია გ. ბენდიანიშვილის „გიორგი მაიაშვილის სოციალ-ეკონომიური შეხედულებანი“ (ჟურნ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1960, № 2); ა. ნორაკიძე „70-იანი წლების რევოლუციონერთა ღირსეული წარმომადგენელი“ (ჟურნ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1962, № 9). ცალკე აღნიშვნის ღირსია მ. ი. კანდელაკის საყურადღებო გამოკვლევა „გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) როგორც ჟურნალისტი და კრიტიკოსი“, რომელიც ერთვის გ. მაიაშვილის „რჩეული ნაწერების“ II ტომს (ორივე ტომი მოამზადა და გამოსცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჟურნალისტიკის კათედრამ).

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიზნად არ ვისახავთ გ. მაიაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ყოველმხრივ გაშუქებას. ჩვენი მიზანი უფრო მოკრძალებულია: გვინდა მკითხველ საზოგადოებას ძირითად ხაზებში გავაცნოთ ზოგიერთი მხარე ამ შესანიშნავი ადამიანის ცხოვრებიდან.

წიგნის დაწერის დროს, არსებული წყაროების გარდა, ვსარგებლობდით განსვენებული რევოლუციონერის უახლოესი მეგობრების, მასთან ახლო ურთიერთობაში მყოფი პირების მოგონებებით. მათ შორის გვინდა მოვიხსენიოთ ს. დ. ნაზარაშვილი (პედაგოგი), რომლის ოჯახშიც კარგა ხანს იმალებოდა მეფის მთავრობისაგან დევნილი გ. მაიაშვილი; გ. მაიაშვილის უახლოესი პირის ა. დ. დარახველიძის (კრინიცკის) ქვრივი ე. ი. ბურჯანაძე, გ. მაიაშვილის ძმისწული ე. ლ. ქორქაშვილი-ფაღავა და მისი ქალიშვილი თ. ბ. ფაღავა, რომელთაც საოჯახო ალ-

ბომიდან მოგვაწოდეს გ. მაიაშვილთან დაკავშირებული მეტად საგულისხმო ფოტოსურათების ნაწილი.

წინამდებარე ნაშრომი არ იქნება, ალბათ, დაზღვეული ხარვეზებისაგან. ჩვენ მივიღებთ მკითხველის ყველა საქმიან შენიშვნას, რაც, ვფიქრობთ, მხოლოდ ხელს შეუწყობს გ. მაიაშვილის პიროვნების უკეთ შესწავლას.

I

ბიოგრაფიული ცნობები გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) ცხოვრებიდან

გიორგი ფელიქსის ძე მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) დაიბადა 1855 წელს[1] ქ. ქუთაისში, სამხედრო ექიმის ოჯახში.

გ. ზდანოვიჩის მამა — ფელიქს ზდანოვიჩი, ეროვნებით პოლონელი,[2] მსახურობდა მეფის არმიაში ექიმ-სტომატოლოგად. სამხედრო სამსახურის მიტოვების შემდეგ შტაბსკაპიტნის ჩინით დასახლდა ქუთაისში. იგი თავის დროისათვის ფართო განათლების მქონე ადამიანი იყო. მას კარგად ჰქონდა შესწავლილი საქართველოს ისტორია, ლიტერატურა და ქართველთა შორის პატივისცემითა და ნდობით სარგებლობდა. ფ. ზდანოვიჩს გულს უკლავდა ქართველი და პოლონელი ხალხის ერთნაირი ისტორიული ბედი და ღრმა სიძულვილით იყო გამსჭვალული მეფის რუსეთის თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ.

1874 წელს ფელიქს ზდანოვიჩმა ცოლად შეირთო მარიამ (მაია) მანუჩარის ასული მიქელაძე. ამ ქორწინებიდან მათ შეეძინათ ერთადერთი ვაჟი გიორგი — შემდეგში ცნობილი რე-

[1] აღსანიშნავია, რომ სენატის განსაკუთრებულმა საკრებულომ 1877 წელს მისი ასაკი 20 წლით განსაზღვრა. (იხ. Речи и биографии, М., 1907, стр. 20.

[2] დეიჩს, რატომღაც ეს გვარი შეცდომით ოსური წარმოშობის ჰგონია (იხ. იქვე, ზემოთდასახელებული ნაშრომი).

ვოლუციონერი და გამოჩენილი ქართველი პუბლიცისტი, რომელიც ჩვენს მწერლობაში მაიაშვილის გვარითაა ცნობილი. ეს ფსევდონიმი გ. ზდანოვიჩმა აირჩია დედის გარდაცვალების შემდეგ მისი ხსოვნის პატივისცემის ნიშნად და მთელი სიცოცხლის მანძილზე ატარებდა.

გ. ზდანოვიჩს მამა ადრე გარდაეცვალა. მაშინ იგი 4 წლისა იყო.

გ. ზდანოვიჩის დედა მარიამ მიქელაძე, რომელიც საზოგადოებაში მაიას სახელით იყო ცნობილი, საკმაოდ განათლებული და ერუდირებული ქალი იყო. მართალია, მას კლასიკური განათლება არ მიუღია, მაგრამ კარგად იცნობდა და შესწავლილი ჰქონდა თავისი ქვეყნის ისტორია, ლიტერატურა, ერკვეოდა საზოგადოებრივი მნიშვნელობის საკითხებში. მან შეაყვარა პატარა ზდანოვიჩს გენიალური „ვეფხისტყაოსანი". თავის დროის საზოგადოება მაიას ჭკვიან, განვითარებულ და ნიჭიერ ადამიანად იცნობდა. ამასთანავე მაია მიქელაძე გარეგნობითაც ულამაზეს ქალად ითვლებოდა. ყველა ამ სიკეთესთან ერთად, იგი იყო შესანიშნავი დიასახლისი, შრომისმოყვარე, კეთილშობილი დედა, რომლისთვისაც უცხო იყო ყოყოჩობა და ქედმაღლობა. ამ მხრივ იგი მკვეთრად განსხვავდებოდა მისი დროის მაღალი წრის მანდილოსნებისაგან[1].

მეუღლის — ფელიქს ზდანოვიჩის გარდაცვალების შემდეგ მაია მიქელაძემ თავისი ბედი დაუკავშირა ქუთაისის გუბერნიის პროკურორს ლევან ნიკოლოზის ძე ქორქაშვილს, განათლებულ და ლიბერალურად მოაზროვნე ადამიანს. ლ. ქორქაშვილთან

---

[1] ცნობები გ. ზდანოვიჩის ბავშვობის პერიოდიდან მოგვაწოდა მისმა ძმისშვილმა ქეთევან ეასილის ასულმა ფალავამ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

მას შეეძინა ოთხი ვაჟიშვილი — ნიკოლოზი, მიხეილი, კონსტანტინე და ვასილი. ამრიგად გ. ზდანოვიჩი დედის ხაზით ძმებს შორის ყველაზე უფროსი იყო.

მაია მიქელაძემ თავის ხუთივე ვაჟიშვილს მისცა კარგი განათლება და საზოგადოებას, მათი სახით, შესანიშნავი მოქალაქეები და რადიკალურად მოაზროვნე ადამიანები აღუზარდა.

ლ. ქორქაშვილის გარდაცვალების შემდეგ მაია მიქელაძე აღარ გათხოვილა. მან მთელი თავისი სიცოცხლე შვილების აღზრდის კეთილშობილ საქმეს შესწირა. მის ზნეობრივ სახეს ჩრდილი არასოდეს მისდგომია.

როგორც აღვნიშნეთ, გ. ზდანოვიჩი ბავშვი იყო, როდესაც მამა გარდაეცვალა. მცირეწლოვანი გიორგი მთლიანად დედის მზრუნველობის ქვეშ მოექცა. დედა-შვილს თავდავიწყებით უყვარდათ ერთმანეთი. დედა თავს არ იზოგავდა, რომ ობლად დარჩენილ პატარა გიორგისათვის კარგი აღზრდა მიეცა.

მაია მიქელაძის ოჯახი ცნობილი იყო ხელგაშლილობითა და გულღია სტუმარ-მასპინძლობით. იქ ხშირად იკრიბებოდა ქუთაისის მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები. იმართებოდა ცხოველი საუბრები და კამათი როგორც მიმდინარე საჭირბოროტო საკითხებზე, ასევე ისტორიულ თემებზეც. ამ საუბრებს პატარა გიორგი მთელი გულისყურით ისმენდა და გებულობდა თავისი ხალხისა და ქვეყნის ბეჩავ მდგომარეობას. მათ თავზე დატეხილ ისტორიულ უსამართლობას. ასეთი შეხვედრები და საუბრები წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენდა პატარა ზდნოვიჩზე და ბავშვობიდანვე განაწყობდა მას არსებულ წყობილებისადმი შეურიგებელი დამოკიდებულების სულისკვეთებით.

გ. ზდანოვიჩსა და მის ძმებს შორის ყოველთვის კარგი და

გულთბილი დამოკიდებულება იყო. დედა არცერთს არ აკლებდა თავის ზრუნვასა და ამაგს. მისთვის ბავშვების სიყვარული და მათ მომავალ ბედზე ზრუნვა ყველაფერზე მაღლა იდგა. განსაკუთრებით კი ეს იგრძნობოდა პატარა გიორგისადმი დამოკიდებულებაში.

გიორგი ზდანოვიჩის რადიკალურად აღზრდას ისიც უწყობდა ხელს, რომ გუბერნიის პროკურორი ლ. ქორქაშვილი მტრულად იყო განწყობილი მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის მიმართ საქართველოში. მისივე სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ იგი გიორგის თავის ოთხ შვილში არ არჩევდა და ზრუნვასა და ამაგს არ აკლებდა მას.

დაწყებითი განათლება გ. ზდანოვიჩმა მიიღო ოჯახში დედის ხელმძღვანელობით. დედამ შეასწავლა მას ქართული წერა-კითხვა; უკითხავდა ისტორიულ მოთხრობებს, აცნობდა „ვეფხისტყაოსნის“ ზოგადსაკაცობრიო იდეებს, მის ჰუმანიზმს, რაც პატარა გიორგის ძალიან მოსწონდა. გ. ზდანოვიჩმა რუსული ენაც ოჯახში შეისწავლა.

გ. ზდანოვიჩს ბავშვობიდანვე იტაცებდა ბუნებისმეტყველება და ყვავილების მოშენება. იგი დიდ მიდრეკილებას იჩენდა აგრონომიულ მეცნიერებისადმი. ეს თვისება მან სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე შეინარჩუნა.

ბავშვობაში გ. ზდანოვიჩი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული თავისი თანატოლ გლეხის ბავშვებთან და ღარიბთა შვილებთან. იგი თავისი თვალით ხედავდა და განიცდიდა მათ დუხჭირ ცხოვრებას, მათი მშობლების უუფლებობასა და დამცირებულ მდგომარეობას. ცხოვრებისაგან მიღებული და ნახული სურათები ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენდნენ მომავალ რევოლუციონერზე.

როდესაც გ. ზდანოვიჩმა სასკოლო ასაკს მიაღწია, იგი ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის მოსამზადებელ განყოფილებაზე შეიყვანეს.

გიმნაზიაში გ. ზდანოვიჩი ბეჯითად სწავლობდა და რუსული და ქართული ენების კარგ ცოდნას ამჟღავნებდა. იყო მეტად მეგობრული და სიცოცხლით სავსე ყმაწვილი. უყვარდა თამაში, მხიარულება, თუმცა ხშირად რაღაც ფიქრები შეიპყრობდა და ამ დროს სიტყვაძვირი ხდებოდა ხოლმე.

იმ დროს გიმნაზიაში გამოდიოდა მოწაფეთა გაზეთი, არსებობდა მოწაფეთა სხვადასხვა წრეები. გ. ზდანოვიჩი გიმნაზიის საზოგადოებრივი ცხოვრების აქტიური მონაწილე იყო. გამოირჩეოდა ორატორული და ორგანიზატორული ნიჭით.

მისი მთავარი გატაცება მაინც წიგნები იყო. კითხულობდა უმთავრესად ისტორიული და სოციალურ-ეკონომიური ხასიათის ლიტერატურას. მან ადრევე შეიცნო სოციალური ბოროტება და ის ეროვნული ჩაგვრა, რასაც მეფის რუსეთის კოლონიალური უღლის ქვეშ მგმინავი ხალხები განიცდიდნენ.

მშრომელებს მბრძანებლობდა მთელი არმია ისპრავნიკებისა, ურიადნიკებისა, ჟანდარმებისა, პოლიციელებისა, ჩაფრებისა, რომლებიც იცავდნენ მეფეს, კაპიტალისტებსა და მემამულეებს მშრომელთა წინააღმდეგ.

ამას ემატებოდა ისიც, რომ საქართველოში ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფო თანამდებობანი რუს ჩინოვნიკებს ეჭირათ. მთელი საქმეები დაწესებულებებში, სასამართლოებში რუსულ ენაზე წარმოებდა. იკრძალებოდა ეროვნულ ენაზე გაზეთებისა და წიგნების გამოცემა, სკოლებში აკრძალული იყო დედაენაზე სწავლა. მეფის მთავრობა მიისწრაფოდა ჩაეხრჩო ეროვნული კულტურის ყოველგვარი გამოვლინება, ატარებდა

არარუს ეროვნებათა ძალდატანებითი „გარუსების“ პოლიტიკას. ცარიზმი არარუს ხალხთა ჯალათად და მტანჯველად გამოდიოდა. ირგვლივ გამეფებულ სოციალურ ბოროტებას გ. ზდანოვიჩი საკუთარი თვალით ხედავდა. ცარიზმის ბეც მოხელეთა თვითნებობა მასში მრისხანე გულისწყრომას ბადებდა. სწორედ ამ ორმა ძირითადმა ფაქტორმა — ირგვლივ გამეფებულმა აუტანელმა სოციალურმა ბოროტებამ და ქართველი ხალხის ეროვნულმა ჩაგვრამ მოახდინა გადამწყვეტი გავლენა ჭაბუკი ზდანოვიჩის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე.

1871 წელს გ. ზდანოვიჩმა დაამთავრა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის სრული კურსი. 17 წლის ზდანოვიჩი გატაცებული იყო უმაღლესი განათლების მიღების სურვილით, რომ უკეთ გამოდგომოდა თავის ხალხს და ემსახურა მისი ინტერესებისათვის. ოჯახში, ბევრი ფიქრისა და კამათის შემდეგ, გადაწყდა, რომ გაეგზავნათ იგი რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად. დედა დაჟინებით ურჩევდა, რომ გაჰყოლოდა მამის კვალს და შესულიყო პეტერბურგის სამხედრო-სამედიცინო აკადემიაში, თუმცა თვითონ ჭაბუკ გიორგის უფრო ისტორიული და ფილოლოგიური მეცნიერებების შესწავლა იზიდავდა, მაგრამ მოხდა ისე, რომ იგი ჯერ პეტროგრადის პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სტუდენტად ჩაირიცხა, ხოლო შემდეგ, 1873 წელს პეტროგრადის სამხედრო-სამედიცინო აკადემიაში გადავიდა ქირურგიული განხრით.

1871 წელს გ. ზდანოვიჩი გაემგზავრა შორეულ პეტერბურგში — მაშინდელი რუსეთის კულტურულ და პოლიტიკურ ცენტრში. მან იქ თან ჩაიტანა მეფის კოლონიური რეჟიმის სიძულვილით ანთებული გული, რომელიც მხოლოდ ნაპერწკალს

ელოდა, რომ აფეთქებულიყო და იგი აფეთქდა კიდეც, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ.

II
სტუდენტობის წლები.
რევოლუციური მოღვაწეობის დასაწყისი

სატახტო ქალაქმა თავისი ღირსშესანიშნავი ადგილებით, განსაკუთრებით კი თავისი ხალისიანი ახალგაზრდობით დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჭაბუკ ზდანოვიჩზე. იგი მაშინვე ჩაება ამ ახალგაზრდობის მშფოთვარე ცხოვრებაში და თავი ისე ეჭირა თითქოს იგი პატარა პროვინციულ ქუთაისში კი არა, არამედ აქ, რუსეთის სატახტო ქალაქში ყოფილიყოს დაბადებული და აღზრდილი. ეს თავდაჭერილობა, მოხერხებულობა, თანდაყოლილი ნიჭიერება, რომლითაც იგი უხვად იყო დაჯილდოებული, აგრეთვე ერთგვარად კადნიერი სითამამეც, დიდად ეხმარებოდა მას შემოეკრიბა თავის გარშემო ნაცნობ-მეგობართა ფართო წრე.

გ. ზდანოვიჩის პეტერბურგში ჩასვლა დაემთხვა იმ პერიოდს, როდესაც რუსეთის რადიკალურად განწყობილი ახალგაზრდობა გატაცებული იყო „ხალხში გასვლის“ რევოლუციური იდეით, რომელიც ეპიდემიასავით ვრცელდებოდა.

მე-19 საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში ხალხოსნურმა მოძრაობამ რუსეთში მეტად ფართო ხასიათი მიიღო. ასეთი რევოლუციური აღტკინების მიზეზი მაშინ ბევრი იყო. პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ თვით რუსეთის დამყაყებული სოციალური ურთიერთობანი, მისი ჩამორჩენილობა და აუტანლობა, რასაც ემატებოდა გარედან დასავლეთ ევროპის

პროგრესული იდეების გავლენა. ყირიმის ომში მეფის რუსეთის დამარცხების მძიმე შთაბეჭდილებანი, საზოგადოებრივი აზრის თანდათანობით გამოღვიძება, პროტესტები არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ, 40-იანი წლების დასავლეთ ევროპის „უტოპიური სოციალიზმის“ გამოძახილი, ბრძოლა ადამიანის პიროვნების ელემენტარული უფლებებისათვის სულ უფრო და უფრო იჟღინთებოდა პოლიტიკური ხასიათის მოტივებითა და მოთხოვნებით. ბრძოლა აზროვნებისა და პიროვნების თავისუფლებისათვის ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ააშკარავებდა და ნათელს ხდიდა არსებული პოლიტიკური წყობილებისათვის დამახასიათებელ წინააღმდეგობებსა და თვით ამ პოლიტიკური წყობილების სრულ უვარგისობას. მწიფდებოდა ძირეული პოლიტიკური რეფორმის აუცილებლობის შეგნება.

ამ მოძრაობამ უპირველეს ყოვლისა მოიცვა რუსეთის რაზნოჩინული ინტელიგენცია, სტუდენტობა და მოსწავლე ახალგაზრდობა. ამას ემატებოდა დასავლეთისა და იქ ემიგრაციაში მყოფი რუსეთის პროგრესულად განწყობილი პირების, განსაკუთრებით კი ბაკუნინის ანარქისტული შეხედულებათა გავლენა. მოძრაობა სულ უფრო სოციალისტურ ხასიათს ღებულობდა. „ინტერნაციონალიზმისა“ და საერთოდ ევროპული სოციალიზმის წარმატებებმა, ბაკუნინის მოძღვრების „ამბოხურმა“ სულმა, კარიზის კომუნის იდეების უდიდესმა გავლენამ ამ მოძრაობის მესვეურნი აიძულა „ბურჟუაზიულ პოლიტიკიდან“ სოციალისტურ პროპაგანდაზე გადასულიყვნენ. მოიმოქმედნენ, რომ უახლოეს ხანში განვითარებულიყო სოციალური რევოლუცია.

1873 წლიდან იწყება მასიური „გასვლა ხალხში“, რევოლუციური სულისკვეთებით გაჟღენთილი ახალგაზრდობა ატო-

ვებდა ოჯახებს, თავს ანებებდა სწავლას, უარს ამბობდა ყოველგვარ მატერიალურ უზრუნველყოფაზე, რაიმე თვალსაჩინო საზოგადოებრივი მდგომარეობის მოპოვებაზე.

მაშინ მათ მოქმედების ნათელი პროგრამა არ გააჩნდათ, თვით მოძრაობაც არ იყო ერთიანი და მიზანმსწრაფვი. წრეები იქმნებოდა სპორადულად. მათ შორის ხშირად პრინციპული ხასიათის განსხვავებაც კი იყო. როგორც წესი, ისინი ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ[1].

ამ რევოლუციურ მოძრაობაში ფართოდ მონაწილეობდა რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად წასული ქართველი ახალგაზრდობა. მათ საამისოდ, შეიძლება ითქვას, ორმაგი საბაბი გააჩნდათ. თავიანთი სამშობლოს დამონებული და უუფლებო მდგომარეობა, საქართველოში გამეფებული აუტანელი სოციალური ჩაგვრა, ეროვნული ენისა და კულტურის შევიწროება და გამოდევნა, მეფის მოხელეთა სიბეცე, ცარიზმის მიერ საქართველოში ქართველი ხალხის გარუსებინ პოლიტიკის გატარება, მათ არსებული რეჟიმისადმი უარყოფითად განაწყობდა. ისინი განსაკუთრებით მძიმედ განიცდიდნენ ეროვნულ ჩაგვრას — ეროვნული ენის, ეროვნული კულტურისა და ეროვნული დაწესებულებების უგულებელყოფას. არა ერთი და ორი მაგალითის მოტანა შეიძლება იმის საილუსტრაციოდ თუ რადიკალურად განწყობილი ქართველი მოსწავლეთა ახალგაზრდობა როგორ უსწორდებოდა მეფის რეჟიმის ამა თუ იმ თავგასულ მოხელეს და ამით გამოხატავდა თავის პროტესტს არსებული დამყაყებული წყობილების წინააღმდეგ. როდესაც ასეთი პროტესტანტული სულით გამჭვალუ-

---

[1] **Речь и биографии, стр. 1—7.**

ლი ქართველი ახალგაზრდობა რუსეთში მიდიოდა უმაღლესი განათლების მისაღებად, მათ თან მიჰქონდათ ეროვნული შეურაცხყოფის გრძნობა და სიძულვილი სოციალური ბოროტებისადმი.

უკეთესი მდგომარეობა მათ არც რუსეთში ხვდებოდათ. აქაც სტუდენტობა და მოსწავლე ახალგაზრდობა იმავე პროტესტანტული სულით იყო გამსჭვალული არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ. კიდევ მეტიც: მათ უკვე ჩამოყალიბებული ჰქონდათ არალეგალური პოლიტიკური ორგანიზაციები, რომლებიც რევოლუციურ პროპაგანდას ეწეოდნენ მასებში.

ქართველი ახალგაზრდობა ღრმად ეცნობოდა მაშინდელი რუსეთის ცხოვრებას. აქაც, როგორც თავის სამშობლო საქართველოში, ესმოდათ უფლებააყრილი რუსი მშრომელი ხალხის კვნესა, რასაც უერთდებოდა რუსეთის ახალგაზრდობის მგზნებარე ყიჟინა, რომელიც ამ ხალხს ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა.

ქართველი სტუდენტობისათვის ნათელი ხდებოდა, რომ გარდა ცარიზმისა, რომელიც ერთნაირად ჩაგრავდა რუს და ქართველ ხალხებს, არსებობდა მეორე რუსეთიც, მისი მოწინავე და პროგრესულად განწყობილ შვილთა სახით, რომელიც შეურიგებელ ბრძოლას აწარმოებდა სოციალური ბოროტებისა და ხალხთა ეროვნული ჩაგვრის მოსპობისათვის.

ქართველი და რუსი ახალგაზრდა რევოლუციონერები იმ რწმენით იყვნენ გაჟღენთილნი, რომ მომავალი სოციალური რევოლუცია შეუბრალებლად დალეწდა მონობის ბორკილებს, მოსპობდა ისტორიულ უსამართლობას და ხალხებს თავისუფლებასა და ბედნიერებას მოუტანდა. ისინი მზად იყვნენ პი-

რადი ბედნიერება მსხვერპლად მიეტანათ ხალხის კეთილდღეობისათვის და საფრთხის წინაშე არასოდეს უკან არ იხევდნენ.

ამრიგად, როდესაც გ. ზდანოვიჩი პეტერბურგში ჩავიდა, იქ ხალხოსნურ-რევოლუციური მოძრაობა უკვე საკმაოდ ფართოდ იყო გაშლილი. ვერც ქართველი სტუდენტობა აცდა ამ გზას.

სტუდენტი ზდანოვიჩის წინაშე თვითონ ცხოვრებამ დააყენა ასეთი კითხვა: გაჰყოლოდა უმაღლესი ცოდნის მიღების გზას და როგორც ექიმს ემსახურა თავისი ხალხისათვის, თუ ჩაბმულიყო რევოლუციურ ბრძოლაში მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

რადგანაც გ. ზდანოვიჩი ყოველთვის თავისი ხალხისა და ქვეყნის ინტერესებს ყველაზე მაღლა აყენებდა, ამიტომ მან ხანგრძლივი ფიქრისა და მერყეობის შემდეგ, თავისი უსაყვარლესი დედის სურვილის საწინააღმდეგოდ გადაწყვიტა: თავისი მომავალი მოღვაწეობის ასპარეზად პროფესიონალი რევოლუციონერის ეკლიანი გზა აერჩია და შეეწირა ამ საქმისათვის ყველაფერი, რაც კი გააჩნდა — პირადი კეთილდღეობა. დაუშრეტელი ენერგია და ნიჭი.

ამ პერიოდში რუსეთში არსებობდა ქართველი სტუდენტობის რამდენიმე რევოლუციური წრე, რომლებიც, სხვა ერის მოწინავე შვილებთან ერთად, ეწეოდნენ რევოლუციურ საქმიანობას. ერთ-ერთი ასეთი წრე იყო პეტერბურგში, რომელიც ქანდარმერიის საიდუმლო დოკუმენტებით „ქართულ წრედ" იწოდებოდა. ამ წრის აქტიური მონაწილე იყო ტექნოლოგიური ინსტიტუტის სტუდენტი ლევან აბდუშელიშვილი[1]. „ქარ-

[1] ლ. აბდუშელიშვილი ბრალდებულად გადიოდა „193"-ის ცნობილ პროცესში, მაგრამ იგი აღარ გაუსამართლებიათ. ციხეში გარდაიცვალა.

თული წრის" გარდა არსებობდა კიდევ „კავკასიის რევოლუციური წრე", რომელსაც საკმაოდ ცნობილი რევოლუციონერი ეგნატე იოსელიანი ხელმძღვანელობდა.

სტუდენტმა გ. ზდანოვიჩმა სწორედ „კავკასიის რევოლუციურ წრესთან" დაამყარა კავშირი. გ. ზდანოვიჩისა და ე. იოსელიანის გარდა, ამ არალეგალურ წრეში შედიოდნენ: ლ. კვიცარიძე, კ. ბაქრაძე, პ. კვიცარიძე, ი. ბაქრაძე, ი. ქიქოძე და სხვები.

არალეგალური წრეების საქმიანობა შეუმჩნეველი არ დარჩენია ჟანდარმერიას. მან შესძლო ამ წრეების განადგურება და ზოგიერთი მისი წევრის დაპატიმრება. ვინც გადარჩა, სხვადასხვა ქალაქებში გაიფანტნენ და ისევ თავდავიწყებით ჩაებნენ სხვადასხვა რევოლუციური წრეების საქმიანობაში.

როგორც ცნობილია, რუსეთის ბურჟუაზია ისტორიულ სცენაზე გვიან გამოვიდა. ეს მაშინ, როდესაც დასავლეთ ევროპაში მას უკვე გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა როგორც ეკონომიკაში, ასევე პოლიტიკაში. ის ისტორიული როლი, რომელიც მას უნდა ეთამაშა რუსეთის სინამდვილეში, დიდი ხანია ითამაშა ბურჟუაზიამ დასავლეთში. ამიტომ როდესაც იგი ასპარეზზე გამოვიდა რუსეთში, მისი საუკეთესო ხანა წარსულს ეკუთვნოდა, ამიტომაც მის პოლიტიკურ იდეალებს უკვე თითქმის აღარავინ შეეძლო მოეხიბლა[1]. ამიტომაც მე-19 ს.-ის 70-იან წლების ხალხოსანი რევოლუ-

---

[1] სხვათაშორის, ამის შესახებ მიუთითებდა გ. ზდანოვიჩი თავის ბრწყინვალე სიტყვაში. „50-ის პროცესზე", რომლის შესახებაც უფრო ვრცლად ჩვენამდე გვექნება საუბარი.

�onerebi dgis wesrigši aqenebdnen arа burJuazieul liberaluri lozunguebs, aramed uSualoda socialisturi moTxovnilebebs, romelTa gankorcielebasac isini socialuri revoluciis gziT apirebdnen. rogorac cnobilia, xalxosnebi muSaTa klasis ar TvlidnenT moWinave klasad revoluciaSi. xalxosnuri moZraobis dasawyisSi es kidev gaaagebi iyo. radganac, martaliа, batonyobis gauqmebis Semdeg rusetSi saqmaod sWrafad imdinareobda kapitalizmis gaZlierebа, magram rusetiа maincа ZaliaT CamorCebodа TaviSi ekonomiuri gaZlierebiT sxva burJuazieul qveynebs. mosaxleobis udidesi umravlesobа jer kidev sofliS meurneobas misdevda. rusetiа kvlav rCebodа agrarul, ekonomiurad CamorCenil qveynad, romelSiac sWarbobda wvrilmesakuTrebuli, mciredniaoficieri ertoiroveanuli glexuri meurneobа.

magram ukve gasuli saukunis 70-iani wlebidan muSaTa klasma rusetSi gamoRviZebа daiwyo. am droidan iwyebа, maTi brZolac kapitalistebis winaaRmdegi. muSebma daiwyes erTmaneTTan SeTanxmebа da fabrikis, qarxnis patronisaTvis erTad moTxovnis wardgenа TaviSi autanelи mdgomareobis gaumjobesebis Sesaxebi.

rusetis revoluciurma axalgazrdobam, romelic manamde imedsac mxolod glexobaze amyarebda, da amitom marcxs marcxze gaxicdida, gadawyvitа Seecvala moqmedebis taqtika. maT ukve miaCndaT, rom socialuri revoluciis gamarjvebisaTvis aucilebeli iyo agreTve kavSiris damyarebа fabrika-qarxnebis muSebTan. maT iwyes mu-

შებთან მასობრივად დაკავშირება და მათი არალეგალურ მუშაობაში ჩაბმა.

რევოლუციური მოქმედების ცენტრი პეტერბურგიდან მოსკოვში იქნა გადატანილი. 1874 წელს აქ დაარსეს ახალი წრე „სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაცია", რომელიც შემდეგ რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში შევიდა „მოსკოვის წრის" სახელწოდებით. ორგანიზაციის ცენტრალურ ორგანოდ ითვლებოდა „ადმინისტრაცია ანუ მმართველობა".

ამ ორგანიზაციის შექმნაში თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღვის ცნობილ ქართველ რევოლუციონერს ივანე სპირიდონის ძე ჯაბადარს[1]. ეს ის პერიოდია, როდესაც იწყება სოციალისტურ პროპაგანდიდან „ბუნტარობაზე" გადასვლა.

ამ წრის წევრთა უმრავლესობა თავდაპირველად ციურიხში იმყოფებოდა სასწავლებლად. ციურიხის უნივერსიტეტის მიტოვების შემდეგ ისინი კვლავ რუსეთში ბრუნდებიან და ხალხში გადიან. ამ წრეს ეკუთვნოდნენ, ჯაბადარის გარდა, ზდანოვიჩი, კარდაშევი, ჩიკოიძე. გამყრელიძე, ზლობინა, ბარდინა, ციციშვილი, იოსელიანი და სხვა მრავალი.

ი. ჯაბადარის დამსახურება იმაშია, რომ მან ციურიხში ყოფნისას გააერთიანა ცალ-ცალკე არსებული წრეები, როგორიც იყო ციურიხის ქალთა არალეგალური წრე, რუსი სტუდენტ-

---

[1] ჯაბადარი ივანე სპირიდონის ძე (1852 — 1913 წწ.) საშუალო განათლება მიიღო თბილისში, შემდეგ სწავლობდა პეტერბურგში სამედიცინო-ქირურგიულ აკადემიაში. 1874 წელს მიდის პარიზში სწავლის გასაგრძელებლად. ერთი წლის შემდეგ ბრუნდება მოსკოვში. რევოლუციური მოღვაწეობისათვის გაასამართლეს და მიუსაჯეს 5 წლით კატორღა.

მედიკების ე. წ. „ფრიჩის“[1] წრე და რევოლუციურად განწყობილი შვეიცარიის ქართველი სტუდენტების წრე.

შვეიცარიიდან რუსეთში გადმოსვლის შემდეგ მათ შეუერთდნენ სხვებიც. პეტერბურგში ყოფნისას ი. ჯაბადარი დაუკავშირდა რევოლუციურად განწყობილ მუშებს. მათ შორის აღსანიშნავია პეტრე ალექსის ძე ალექსეევი, წარმოშობით გლეხი, რომელიც სხვებისაგან გამოირჩეოდა დიდი ორგანიზატორული ნიჭით, მჭევრმეტყველებით, მოხერხებითა და თაოსნობით.

აღსანიშნავია ისიც, რომ „მოსკოვის ორგანიზაციისა“ და მისი ცენტრის „ადმინისტრაციის“ ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვით ზემოდჩამოთვლილ ქართველ ახალგაზრდა რევოლუციონერებსაც.

„მოსკოვის ორგანიზაციის“ პროპაგანდისტები მუშაობდნენ ფაბრიკა-ქარხნებში, სახელოსნოებში, ეცნობოდნენ გლეხობის ცხოვრებას, ლაპარაკობდნენ მათთან მათ აუტანელ ცხოვრების პირობებზე, დაბალ ხელფასზე, მეპატრონეთა მხრივ ექსპლოატაციაზე, არსებული რეჟიმის პირობებში მათი მდგომარეობის გაუმჯობესების შეუძლებლობაზე, ავითარებდნენ მათ შორის სოციალისტურ იდეალებს. ისინი არ ჯერდებოდნენ მხოლოდ ზეპირ პროპაგანდას, აგრეთვე ცდილობდნენ გაევრცელებინათ მასებში რევოლუციური ბროშურებიც.

რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად მუშათა კლასი ხდებოდა მძლავრ მოწინავე ძალად, რომელსაც შესწევ-

---

[1] ეს სახელწოდება ამ წრემ მიიღო მათ მიერ დაჭირავებული ბინის მეპატრონის გვარის მიხედვით.

და ორგანიზებული რევოლუციური ბრძოლის უნარი. მიუხედავად ამისა, სოციალ-რევოლუციური ახალგაზრდობა მუშათა კლასს არ სთვლიდნენ მოწინავე კლასად რევოლუციაში, ისინი ოცნებობდნენ სოციალიზმის მიღწევაზე უპროლეტარიატოდ. მთავარ რევოლუციურ ძალად ისინი სთვლიდნენ გლეხობას, ინტელიგენციის ხელმძღვანელობით და გლეხურ თემს, რომელსაც ისინი უყურებდნენ, როგორც სოციალიზმის ჩანასახსა და საფუძველს. მაგრამ თემი არ იყო და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო სოციალიზმის არც ბაზა, და არც ჩანასახი, ვინაიდან თემში ბატონობდნენ კულაკები, „სოფლიჭამიები", რომლებიც ექსპლოატაციას უწევდნენ ღარიბებს, მოჯამაგირეებს, ხელმოკლე საშუალო გლეხებს.

ხალხსნებს მტკიცედ სწამდათ, რომ მეფისა და მემამულეთა ძალაუფლების დამხობა შეიძლებოდა ძირითადად გლეხური „ბუნტების" გზით. მათი უბედურება ის იყო, რომ ისინი კარგად არც მუშებს იცნობდნენ და არც გლეხებს და არ ესმოდათ მათი ნამდვილი საჭიროებანი, ამიტომ გლეხობა არ გაჰყვა მათ, ხოლო მუშებში რომ დიდი პოპულარობა ვერ მოიპოვეს ამის საილუსტრაციოდ გვინდა მოვიყვანოთ ზდანოვიჩის სიტყვები ტუნის ნაშრომიდან: „სამხრეთიდან უნუგეშო ცნობებია... — წერდა ზდანოვიჩი 1875 წლის 19 ივნისს მოსკოვიდან ივანოვოში, — ორ წევრს აღარ სურს ოდესაში დარჩენა. ტულელები დანა'მაულებრივად იქცევიან. მათ ძალიან დიდი ნაცნობობა აქვთ მუშათა შორის და ჯერ კიდევ არცერთი რევოლუციური წიგნი არ წაუკითხავთ..." წერილი ასე მთავრდებოდა: „გიგზავნით წიგნებს, ვიგზავნით რევოლვერებს ვაზნებითურთ, დახოცეთ, ესროლეთ, იმუშავეთ, აჯანყდით".

„სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაცია“ და მისი „რევოლუციური მოქმედების პროგრამა“

როგორც აღვნიშნეთ, 1874 წელს, ქართველი რევოლუციურად განწყობილი სტუდენტების აქტიური მონაწილეობით, შეიქმნა სოციალ-რევოლუციონერთა ფარული საზოგადოება, ეგრეთწოდებული „მოსკოვის ორგანიზაცია“. ეს საზოგადოება თავდაპირველად შესდგებოდა ერთი წრის ადამიანებისაგან. იგი შექმნეს იმ პირებმა, რომლებმაც მიატოვეს რუსეთი, გადასახლდნენ საზღვარგარეთ, უპირატესად შვეიცარიაში, და შემდეგ რუსეთში იმ ერთადერთი მიზნით დაბრუნდნენ, რომ ხელი მიეყოთ რევოლუციური იდეების პროპაგანდისათვის მოსახლეობაში. მათ შორის იყვნენ ზდანოვიჩი, ჯაბადარი, კარდაშევი, ჭიკოიძე, თავადი ციციანოვი, ბარდინა, ალექსანდროვი, ფინგერი, დები .სუბოტინები და სხვები.

1875 — 76 წლებში ასეთივე ფარული ორგანიზაციები ანუ წრეები დაარსებული იქნა მოსკოვში, ვლადიმირისა და სარატოვის გუბერნიებში, ქალაქებში — ტულაში, კიევში და ოდესაში. ეს ორგანიზაციები, მეფის ჟანდარმერიის სიტყვებით რომ ვთქვათ, მიზნად ისახავდნენ „მმართველობის არსებულ სისტემის დამხობასა და ანარქიის გამეფებას რუსეთში“.[1]

პოლიციამ მათ ყველგან დევნიდა. ისინი, ვინც 1875 წელს და-

---

[1] Туп, история революционного движения в России, Петроград, 1917, стр 117.

პატიმრებას გადაურჩნენ, გაიფანტნენ სხვადასხვა გუბერნიებში, დაიყვნენ ცალკე წრეებად ანუ იგივე „თემებად“. მათ მოსკოვში დაარსეს თემების ცენტრალური მმართველობა ადმინისტრაციის სახელწოდებით. თუ როგორი იყო ამ თემების სტრუქტურა, მათი ორგანიზაციული საფუძვლები და თემის წევრთა უფლება-მოვალეობანი, ამაზე ქვემოდ გვექნება საუბარი, როდესაც მათი „რევოლუციური მოქმედების პროგრამას“ განვიხილავთ. თემები მოქმედებდნენ პროგრამისა და წესდების საფუძველზე, რაც თემის ყველა წევრისათვის უპირობად სავალდებულო იყო შესასრულებლად. ჰქონდათ სალარო, რომელშიც 10 ათას მანეთამდე თანხა ინახებოდა. თემების განყოფილებანი იქმნებოდა უმთავრესად დიდ ქალაქებში: კიევში, ტულაში, ოდესაში, ივანოვო-ვოზნესენსკში და ა. შ. სადაც ბევრი ფაბრიკა-ქარხანა და სახელოსნო იყო. თემის განყოფილებანი იქმნებოდნენ უშუალო რევოლუციური იდეების პროპაგანდის მიზნით, ხოლო თვით თემთა შორის საერთო კავშირს და სხვა რევოლუციურ თემებთან ურთიერთობას „მმართველობა“ ანუ „ადმინისტრაცია“ ახორციელებდა. პროპაგანდას, რასაც ჩვეულებრივ „მუშაობას“ უწოდებდნენ, უმთავრესად თემის წევრებს აკისრებდნენ. თემის ეს წევრები „მუშებად“ იწოდებოდნენ. ეს „მუშები“ ეწყობოდნენ ფაბრიკა-ქარხნებში, სახელოსნოებში, რიგით მუშებად. თან ცდილობდნენ არაფერი არ ყოფილიყვნენ გამორჩეულნი სხვებისაგან — არც გარეგნულად ჩაცმა-დახურვით, არც ცხოვრების წესითა და ჩვევებით. ისინი ყოველნაირად ცდილობდნენ დაემყარებისათ კავშირი მუშებთან, გაცნობოდნენ მათ, გაეგოთ თუ რას ფიქრობდნენ ისინი, როგორი იყო მათი რწმენა თვითეულისა ცალ-ცალკე. შემდეგ თვითეული მუშის ან შე-

გირდის უნარისა და ინდივიდუალური თავისებურებათა გათვალისწინებით. იწყებდნენ მათ შორის რევოლუციურ მოქმედებას. ჯერ სიტყვას ჩამოუგდებდნენ საერთოდ მუშის ცხოვრების აუტანელი პირობების შესახებ რუსეთში, მცირე ხელფასზე, მათ ექსპლოატაციაზე, მუშათა მდგომარეობის გაუმჯობესების შესაძლებლობაზე. როდესაც დააინტერესებდნენ მუშებს ამ გზით, პროპაგანდისტები გადადიოდნენ იმ საშუალებათა დასახელებაზე, რაც, მათი აზრით, გააუმჯობესებდა მათ მდგომარეობას. თან მუშებს განუმარტავდნენ, რომ მიწა ეკუთვნის ხალხის უბრალო კლასებს, რომ იგი თანასწორად უნდა იყოს განაწილებული ყველას შორის. საკუთრება საერთო უნდა იყოსო, არწმუნებდნენ ისინი მსმენელებს. არ უნდა არსებობდნენ მემამულეები, ვაჭრები და საერთოდ მდიდრები და ღარიბები. საფაბრიკო შრომამ სარგებლობა მხოლოდ მუშებს უნდა მოუტანოს და სხვ. მსგავსს ახსნა-განმარტებებს თან მოჰყვებოდა მტკიცება, რომ ამისათვის აუცილებელია დამხობილი იქნეს მემამულეების, ვაჭრების, ფაბრიკანტებისა და ყველა მჩაგვრელის ხელისუფლება. პროპაგანდა მთავრდებოდა მოწოდებით არსებული წყობილების შეიარაღებული აჯანყების გზით დამსობისა და არსებული საზოგადოებრივი წყობილების ნანგრევებზე მუშათა სასუფეველის აღმართვის შესახებ[1].

რათა უფრო ხათელი წარმოდგენა შეგვექმნას სოციალ-რევოლუციონერთა ორგანიზაციების საქმიანობაზე, მათ მიზნებზე და ამოცანებზე, საჭიროდ მიგვაჩნია გადმოვცეთ მათი „რევოლუციური მოქმედების პროგრამის“ მოკლე შინაარსი. ეს მითუმეტეს საჭიროდ მიგვაჩნია, რომ ეს პროგრამა მეტიდროდ არის

---

[1] **«Процесс 50-ти» издание В. М. Саблина, М., 1906 г., стр. 40. 121.**

დაკავშირებული ჩვენი სახელოვანი თანამემამულის გ. ზდანოვიჩ-ზალიაშვილის სახელთან.

აღნიშნული პროგრამას მეფის იუსტიცია მიაწერდა გ. ზდანოვიჩს. იგი მის მიერ შედგენილად მიაჩნდა. ჩატარებული ექსპერტიზის შედეგად დადგინდა, რომ პროგრამა ნამდვილად გ. ზდანოვიჩის ხელით იყო გადაწერილი. თვით გ. ზდანოვიჩი ამ პროგრამის ავტორობას უარყოფს. ლიტერატურაში არსებობს ისეთი აზრიც, რომელიც ამ პროგრამის შედგენას ი. ჯაბაღარს მიაწერს. ასეა თუ ისე, იგი ისტორიული მნიშვნელობის დოკუმენტია, რომელიც მეფის ჟანდარმერიამ გ. ზდანოვიჩთან აღმოაჩინა და რომელიც შემდეგ საფუძვლად დაედო „50-ის პროცესის" სახელწოდებით ცნობილ პოლიტიკურ პროცესს. მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ეს როგორ შეფასებას აძლევდა მეფის მართლმსაჯულება აღნიშნულ დოკუმენტს: «Отобранная у Здановича программа революционной деятельности... является... документом особенно важным и существенным. Документ этот представляет отчетливую характеристику образа действий пропагандистов и оснований, на которых учреждено было тайное общество с целью ниспровержения существующего порядка управления. Документ этот служит самой убедительной улыкой к обвинению всех... лиц, преступная деятельность которых вполне согласовалась с началами, проложенными в основе этой программы... Сама программа не представляется одним только проектом, но была осуществлена и применена на деле»[1].

---

[1] «Процесс 50 ти», стр. 23.

„რევოლუციური მოქმედების პროგრამა“ შესდგებოდა 12 თაკისაგან. თავები თავის მხრივ პარაგრაფებად იყოფოდა. მასში ლაპარაკი იყო ორგანიზაციის პრინციპებზე, ორგანიზაციის წესზე, თემის წევრად მიღების პირობებზე, თემის წევრთა უფლებებსა და მოვალეობებზე, თემების ადმინისტრაციაზე, პროპაგანდის დროს მოქმედების წესზე, აგიტაციაზე როგორც მშვიდობიანობის დროს ასევე აჯანყებათა მსვლელობაში, ორგანიზაციის ფულად სასსრებზე, წიგნების საკითხზე, თემების კრებებზე და თემთა შორის ურთიერთობის პირობებზე.

თემები ეწყობოდნენ ორგანიზაციის საქმეში თემის ყველა წევრის აბსოლუტური თანასწორობის, სრული სოლიდარობის, სრული ნდობის და პირდაპირობის საფუძველზე; ყოველი ახალი თემი არსდებოდა უკვე არსებული თემების წევრთაგან, ამ თემების პროგრამათა მიხედვით; თემის წევრებად მიიღებოდნენ მხოლოდ ის პირები, რომლებიც მთლიანად და გულწრფელად იწამებდნენ რევოლუციურ საქმიანობას, საჭიროების შემთხვევაში თემის ყველა წევრს საზოგადო საქმისათვის უნდა ენაცვალებინა ყოველგვარი პირადი კავშირურთიერთობა. მათთვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო თავგანწირვა და საიდუმლოების შენახვის უნარი. საიდუმლოების დაცვის აუცილებლობა ყველგან და ყველაფერში წითელ ზოლად გასდევს ამ პროგრამას თავიდან ბოლომდე. წევრად მიღებამდე პირი აუცილებლად უნდა გამოეცადათ პრაქტიკულად. თემის წევრები თავიანთი რევოლუციური საქმიანობის შესახებ ანგარიშს აბარებდნენ თემს. მათ არ შეეძლოთ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა თემის თანხმობის გარეშე. მათვე ეკრძალებოდათ დაემყარებინათ ხელშეკრულებითი კავშირი სხვა პიროვნებებთან, წრეებთან ან პარტიებთან. მათ უყოყმანოდ უნდა შეესრულე-

ბიხათ თემის ყოველგვარი დავალება.. თემის ყველა წევრი თანასწორი უფლებით სარგებლობდა, უფლება ჰქონდათ მოეთხოვათ ყველა ცნობა თემის მმართველობისაგან; განეხორციელებინათ კონტროლი და მოეწვიათ თემის საგანგებო კრება.

თემის მიმდინარე საქმეებს ხელმძღვანელობდა თემის ადმინისტრაცია. მმართველობის წევრები ინიშნებოდნენ რიგის მიხედვით წევრთა ურთიერთ-შეთანხმების საფუძველზე. ადმინისტრაციის შემადგენლობაში ყოველთვის უნდა ყოფილიყო როგორც ინტელიგენციის, ასევე მუშათა წარმომადგენელი. ადმინისტრაციის შემადგენლობა სამი კაცით განისაზღვრებოდა. ინიშნებოდა ერთი თვის ვადით. თემის მმართველობა მუდმივ კავშირში იყო სხვა თემებთან, განსაკუთრებით წიგნებისა და ფულადი სახსრების საკითხთან დაკავშირებით. იგი აწარმოებდა ბინების დაქირავებას პროპაგანდისტებისათვის, თემის საქმეებთან დაკავშირებით აწარმოებდა მიწერ-მოწერას სხვა თემებთან, ამარაგებდა რევოლუციურ წრეებს ფულითა და წიგნებით, ყალბი პასპორტებით, ტანსაცმლით, ბინებით და ყველა სხვა საშუალებით.

თემის წევრს ენიჭებოდა რევოლუციური მოქმედების სრული თავისუფლება, თუ იგი ორგანიზაციის საზიანოდ არ იმოქმედებდა. პროპაგანდის დროს იგი თავისი სახელით გამოდიოდა და არა ორგანიზაციისა. პროპაგანდა გამოიხატებოდა რევოლუციური ხასიათის წიგნების კითხვაში, მას უნდა აღეძრა მსმენელში რევოლუციური სულისკვეთება და განეწყო რევოლუციის სასარგებლოდ. მიეზიდა ისინი წრეებში. პროგრამა განასხვავებდა ურთიერთისაგან პროპაგანდასა და აგიტაციას. კერძოდ. მათ შორის განსხვავებას იმაში ჰხედავდა, რომ «Пропаганда служит для выяснения взглядов на ре-

волюционное дело, и агитация имеет целью побудить личность или кружки прямо на активную революционную деятельность».

აგიტაცია უნდა ჩაეტარებინათ ორგანიზებულ ჯგუფებს, მათ შიშის ზარი უნდა დაეცათ მთავრობისა და პრივილიგირებული კლასებისათვის, აემაღლებინათ ხალხის სულიერი განწყობილება. მათი საქმიანობა წმინდა სოციალურ-რევოლუციური უნდა ყოფილიყო. აჯანყებების დროს სააგიტაციო ჯგუფებს ევალებოდათ მისი ხელმძღვანელობა. თვით თემის წევრთა მონაწილეობა აჯანყებაში ან მოძრაობაში დაიშვებოდა იმდენად, რამდენადაც იგი საფრთხეს არ შეუქმნიდა ორგანიზაციის გამომჟღავნებას.

ყველა თემს გააჩნდა თავისი დამოუკიდებელი ფონდი. მისი შევსება ხდებოდა ისეთი საშუალებებით, რაც ზიანს არ მიაყენებდა ორგანიზაციის უშიშროებასა და ავტორიტეტს. თემის ყოველი წევრი მოვალე იყო ეზრუნა თემის სახსრების შეგროვებისათვის, მაგრამ ეს არ უნდა ყოფილიყო მისი ერთადერთი გატაცება.

შემდეგ პროგრამაში ლაპარაკი იყო წიგნების საკითხზე, მათი საზღვარგარეთიდან შემოტანისა და გატანის წესზე. თემის კრება იკრიბებოდა თვეში ერთხელ, განიხილავდა მიმდინარე საკითხებს. სავალდებულო იყო ყველა წევრის დასწრება. საპატიო მიზეზით არ დასწრება აუცილებლად უნდა სცნობებოდა თემს. ასეთი იყო ძირითადად „რევოლუციური მოქმედების პროგრამის“ შინაარსი[1].

როგორც პროგრამიდან ჩანს, ახლა „სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაციის“ ორგანიზატორები გა-

[1] «Процесс 50-ти», стр. 23—54.

მარჯვების იმედებს მხოლოდ გლეხობაზე აღარ ამყარებდნენ და დიდ ანგარიშს უწევდნენ მუშებს, მათთან კავშირის დამყარების აუცილებლობას.

გვინდა შევჩერდეთ ერთ საინტერესო დეტალზე: პროგრამა, როგორც დავინახეთ, თემის წევრებს ანიჭებდა ფულის მოპოვების თავისუფლებას, განსაზღვრული პირობების დაცვით. როგორც ვიცით. ამ რევოლუციური ორგანიზაციების წევრთა უდიდესი უმრავლესობა გამოსული იყო მაღალი წრეებიდან. ისინი ხშირად თავიანთ სამკვიდრო ქონებას ჰყიდდნენ და აღებული ფული ორგანიზაციის სალაროში შეჰქონდათ. სხვა მრავალ გზებთან და საშუალებებთან ერთად, რომელთა მეშვეობითაც ხდებოდა თემისათვის სახსრების შეგროვება, აღსანიშნავია ეგრეთწოდებული ფიქტიური ქორწინებები თემის წევრთა შორის. სასიძო ამ შემთხვევაში საცოლეს მშობლებისაგან ღებულობდა მზითვების ღირებულებას და აღებული თანხა ორგანიზაციის სალაროში შეჰქონდა. მაგალითად, ცნობილი ხალხოსანი რევოლუციონერი ა. ციციშვილი სპეციალურად ჩამოვიდა თავის მშობლიურ გორის მაზრაში, მიიღო კუთვნილი სამკვიდრო ქონება, გაჰყიდა იგი და აღებული თანხა მთლიანად შეიტანა ორგანიზაციის სალაროში. ფიქტიურ ქორწინებებიდან აღსანიშნავია ქორწინება ა. გამყრელიძესა და ე. თუმანოვს (თუმანიანი) შორის, აგრეთვე ა. ციციშვილსა და ა. სორეევსკაიას შორის. ორივე შემთხვევაში მზითვების სახით აღებული თანხა რამოდენიმე ათას მანეთს შეადგენდა და იგი უკლებლივ იქნა შეტანილი რევოლუციონერთა ორგანიზაციაში.

როგორც ვხედავთ ასეთი ფიქტიური ქორწინებები საიმედო წყაროს წარმოადგენდა ფულის მოპოვებისათვის.

„სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზა-

ციის“ ადმინისტრაცია ანუ მმართველობა იმყოფებოდა ქ. მოსკოვში. ყველა რევოლუციური თემი ემორჩილებოდა მოსკოვის ცენტრს, როგორც ხელმძღვანელ ორგანოს.

თემის წევრთა შორის, უნარისდა მიხედვით, განაწილებული იყო თუ რა სამუშაო უნდა შეესრულებინათ მათ. თემების რევოლუციური მუშაობის საერთო ხელმძღვანელობას ახორციელებდა ი. ჯაბადარი. მისი დაპატიმრების შემდეგ ხელმძღვანელობა გადავიდა ა. გამყრელიძის ხელში.

პროპაგანდისტული მუშაობის ხელმძღვანელობა დავალებული ჰქონდათ აქტიურ რევოლუციონერებს ს. ბარდინას, ე. გამყრელიძეს, თუმანოვს (თუმანიანი), ო. ლიუბატოვიჩს, ვ. ლიუბატოვიჩს, დ. ვამინსკისა და სხვებს. თუ რაში გამოიხატებოდა მათი პროპაგანდისტული მუშაობა, ამის შესახებ საკმაოდ გვაქვს აღნიშნული ზემოთ.

რევოლუციონერთა სალაროს ხელმძღვანელობდა ს. კარტაშოვი (კარტაშიანი). ფაბრიკა-ქარხნების მუშებთან კავშირის გაბმის მუდმივი ხელმძღვანელობა დავალებული ჰქონდა პ. ალექსეევს.

ყველაზე რთული, ხიფათით სავსე და საპასუხისმგებლო საქმე დავალებული ჰქონდა გ. ზდანოვიჩს. მას ეკისრებოდა უცხოეთიდან ფარულად ლიტერატურის შემოტანა.

ამ დავალების შესასრულებლად გ. ზდანოვიჩი დაკავშირებული იყო უცხოეთში მყოფ რევოლუციონერ ემიგრანტებთან, მათ შორის ს. მ. კრავჩინსკი-სტეპნიაკთან, რომელიც შვეიცარიაში ცხოვრობდა და დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა ემიგრანტთა შორის. იგი დიდ დახმარებას უწევდა ზდანოვიჩს არალეგალური ლიტერატურის შეძენის საკითხში.

გ. ზდანოვიჩს კავშირი ჰქონდა აგრეთვე მაშინ ჟენევაში

მცხოვრებ ცნობილ რევოლუციონერებთან ვარლამ ჩერქეზი-შვილთან, ელენცთან, ჟუკოვსკისთან და სხვებთან. ისინი უსვად ამარაგებდნენ ზდანოვიჩს ალეგალური ლიტერატურით, რომელიც მას ფარულად შემოჰქონდა რუსეთში და უნაწილებდა რევოლუციურ თემებს. ეს ლიტერატურა შემდეგ მუშებს შორის ვრცელდებოდა.

ცხადია, აკრძალული ლიტერატურის ფარულად შემოზიდვა რუსეთში დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. ეს მეტად სარისკო საქმე გახლდათ.

გ. ზდანოვიჩი სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაციის წევრთა შორის დიდი გავლენით სარგებლობდა. ითვლებოდა ხალხის განთავისუფლებისათვის თაყვანდებული მებრძოლად. იყო შესანიშნავი ორატორი, კარგი აგიტატორ-პროპაგანდისტი, დიდი ნიჭისა და რკინისებური დისციპლინის ადამიანი, მაღალი მორალური თვისებებით დაჯილდოებული მოღვაწე, მგზნებარე ტემპერამენტის რევოლუციონერი. ეს თვისებები მას რევოლუციონერთა შორის წინა პლანზე აყენებდა. ძისი გავლენა ყველგან იგრძნობოდა.

მეფის ჟანდარმერიამ და საიდუმლო პოლიციამ კარგად იცოდნენ გ. ზდანოვიჩის ასეთი დიდი გავლენა რევოლუციურ მოძრაობაზე. ყოველნაირად ცდილობდნენ მის ხელში ჩაგდებას, მაგრამ მარჯვე და მოხერხებულ კონსპირატორთან ვერაფერი გააწყვეს.

ბოლოს და ბოლოს მეფის ჟანდარმერიამ და საიდუმლო პოლიციამ მაინც შესძლო მიეგნო რევოლუციური ორგანიზაციისათვის და დაეპატიმრებინა მისი მოთავეები.

რევოლუციური ორგანიზაციების მასიური ჩავარდნა იწყება 1875 წლის მარტის თვიდან. ეს ჩავარდნები და დაპატიმრებანი

დაიწყო არა ვინმეს გამცემლობის გამო, არამედ სრულიად შემთხვევით. თანაც საქმე გახსნა ადამიანმა, რომელსაც არაკითარი კავშირი არ ჰქონდა რევოლუციური ორგანიზაციების საქმიანობასთან.

ეს ასე მოხდა: ვინმე ნ. ვასილევს, წარმოშობით გლეხს, მოსკოვის მცხოვრებს, საყვარლად ჰყავდა ასევე ვინმე დ. სკვორცოვა. ამ ვასილევს თემის წევრები უგზავნიდნენ რევოლუციურ წიგნებს, მიაჩნდათ რა საიმედო ადამიანად. და აი ერთხელ პოლიციამ გაიგო ამ წიგნების შესახებ. მათ 1875 წლის 29 მარტს დააპატიმრეს ნ. ვასილევი. დ. სკვორცოვამ იფიქრა ამაში დამნაშავენი არიან ის პირები, რომელთაც ჩემს საყვარელს არალეგალური ლიტერატურა მიაწოდესო, ადგა და დააბეზღა ისინი მოსკოვის საგუბერნიო ჟანდარმერიაში. მან გასცა მისამართი, სადაც რევოლუციონერები ცხოვრობდნენ. ჟანდარმერია დაუყოვნებლივ გამოცხადდა აღნიშნულ მისამართზე, მოახდინა ჩხრეკა და დააპატიმრა იქ მყოფი რევოლუციონერები ი. ჯაბადარი და პ. ალექსეევი.

ამას შემდეგ მოჰყვა ფარული ორგანიზაციების წევრთა საყოველთაო დაპატიმრებანი, არალეგალური ბინების ჩავარდნა კიევში, ოდესაში, ხარკოვში, ივანოვო-ვოზნესენსკში და სხვაგან.

საიდუმლო თემების აღმოჩენით მეფის მთავრობისათვის ნათელი გახდა, რომ მთელი რუსეთის იმპერიის უზარმაზარ ტერიტორიაზე ფართოდ იყო გაშლილი კარგად ორგანიზებული შეთქმულება, რომელიც მიზნად ისახავდა არსებული რეჟიმის დამხობას.

ამ პირველ დაპატიმრებებს გ. ზდანოვიჩი გადაურჩა, მაგ-

რამ ხათქვამია: კოკა წყალს ყოველთვის ვერ მოიტანსო. ასე დაემართა ამ ცხობილ რევოლუციონერსაც.

1875 წლის სექტემბრის თვეში გ. ზდანოვიჩმა უცხოეთიდან ქ. კიშინოვში გამოგზავნა არალეგალური წიგნებით სავსე სამი ყუთი, ტვირთის წონა შეადგენდა 131,5 კგ. საბუთები ისე იყო გაფორმებული თითქოს ტყავს აგზავნიდა. როდესაც ტვირთი დანიშნულების ადგილზე მოვიდა, ზდანოვიჩმა იგი გამოიხსნა და გადასცა იქვე მოსკოვში გადასაგზავნად. ამის შემდეგ ზდანოვიჩი კიშინოვიდან მოსკოვში გაემგზავრა, დაბინავდა ქ. გურევის სასტუმროში ვინმე ვერნერის სახელზე. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ტვირთს მშვიდობიანად მიიღებდა მაგრამ მოხდა პირიქით. კიშინოვის ვაგზალზე მწონავებს მოუპარავთ ერთი ყუთი, რადგან უფიქრიათ, შიგ მართლაც ტყავიაო. მაგრამ წარეულ მოტაცუვდნენ. დანაშაულის კვალის დასაფარად მათ ყუთი აგურებით, ნაგვითა და შეშით აუვსიათ. ხოლო წიგნები კი გაუყიდიათ.

ეს ამბავი შეიტყო ჟანდარმერიამ და მაშინვე შეუდგა დაშნაშავე პირის ძებნას. გ. ზდანოვიჩი, რომელმაც არაფერი იცოდა მომხდარი ფაქტის შესახებ. 1875 წლის 19 სექტემბერს დამშვიდებული გამოცხადდა მოსკოვ-კურსკის სადგურზე ტვირთის მისაღებად. სადგურზე მან ეჭვი აიღო, რომ საქმეს კარგი პირი არ უჩანდა და გაიქცა, მაგრამ მალე დაიჭირეს. ჩამოართვეს ყალბი პასპორტი, გაცემული ვერნერის სახელზე. გ. ზდანოვიჩმა უარყო თავისი ვერნერობა, განაცხადა რომ ეს პასპორტი მან ბაზარში იპოვა, ხოლო თვითონ კი არის ივანე ანდრეევი. ჟანდარმერიამ ყუთების გახსნისას შიგ აღმოაჩინა 2400 ცალი რევოლუციური ხასიათის წიგნი, ხოლო ამ ანდრეევის ბინის გაჩხრეკვისას, გატენილი რევოლვერი, ხელნაწერე-

ბი: „მოქმედების პროგრამა“, „რევოლუციონერის წესდება“, „საიდუმლო საზოგადოების ორგანიზაცია“, მისამართების სია შვეიცარიაში, სერბიაში, ვენაში, მორავიაში და ა. შ. აგრეთვე მრავალი დოკუმენტი, შიფრები და სხვ. აღმოჩენილი იქნა აგრეთვე თმის შესაღები სიც.ხე. დაპატიმრების მომენტში ზდანოვიჩს თმები და წვერ ულვაში შავად ჰქონდა შეღებილი. ეს ძიებამაც დაადგინა. საერთოდ ზდანოვიჩს მწითური თმები ჰქონდა, რისთვისაც მას მეტსახელად „რიჟას“ ეძახდნენ. გ. ზდანოვიჩი უარყოფდა ჩამორთმეული ხელნაწერების კუთვნილებას და ჯიუტად ძალავდა თავის ვინაობას, მაგრამ ძიებით მაინც დადგენილ იქნა, რომ იგი იყო კავკასიის მკვიდრი, გადამდგარი შტაბს-კაპიტნის ფელიქს ზდანოვიჩის შვილი. ადგილობრივ კავკასიაში დაკითხულმა პირებმაც დაადასტურეს ეს ფაქტი. ისიც დადგენილი იქნა, რომ „რიჟასა“ და „ანდრეევის“ ქვეშ ერთი და იგივე პირი — გ. ზდანოვიჩი იმალებოდა. ერთ-ერთმა მოწმემ ძიებას განუცხადა, რომ იგი იცნობდა ზდანოვიჩს 1871 წლიდან, ხვდებოდა მას პეტერბურგში ი. ჯაბადარის ბინაზე, სადაც ხშირად იმყოფებოდა აგრეთვე ჭიკოიძეც. ზდანოვიჩს ამხანაგები და მეგობრები ვიცნობდით „რიჟას“ მეტსახელითო. ეს მეტსახელი ზდანოვიჩს არ სწყინდა. პირიქით, იგი მის მეტსახელად გადაიქცა და თვითონაც წერილებს ხელს აწერდა, როგორც „გიორგი რიჟა“. მან გაიხსენა ფაქტი, როდესაც იგი 1874 წელს, ჯაბადართან და ჭიკოიძესთან ერთად, პარიზში იმყოფებოდა და იქ მიიღეს პეტროგრადიდან გამოგზავნილი ზდანოვიჩის წერილი მისამართით: „მოქალაქე ძმებს“, რომელსაც ხელს აწერდა „რიჟა“. ამ მოწმის დახასიათებით ზდანოვიჩი გამოირჩეოდა ფრაზიორობით, ლიბერალური შეხედულებებითა

და იმით, რომ თავის თავს პირდაპირ აღიარებდა რუსეთის მთავრობის მოწინააღმდეგედ[1].

ბოლოს თვითონ „ივანე ანდრეევიც“ იძულებული გახდა ეღიარებინა რომ იგი ზდანოვიჩი იყო. ამაში განსაზღვრული როლი ითამაშა მისმა შეღებილმა თმებმაც, რომლებმაც დროთა განმავლობაში თავისი ბუნებრივი მოწითალო ფერი მიიღეს.

ამრიგად, ფარული ორგანიზაციების აღმოჩენიდან 7 თვის გასვლის შემდეგ ჩავარდა გ. ზდანოვიჩიც. მეფის ჟანდარმერია გამარჯვებას ზეიმობდა. ცდილობდა ეს ფაქტი ხალხის დასაშინებლად გამოეყენებინა და სასტიკად გაესწორებინა ანგარიში „შეთქმულთათვის“, გაეტეხა სახელი მათთვის და მათი საქმიანობისათვის საზოგადოების თვალში. თუ როგორ შესძლო მან ეს, ამას ქვემოთ ღავინახავთ.

IV

„50-ის პროცესი“. გ. ზდანოვიჩის სიტყვა

„50-ის პროცესი“ უტყუარი დადასტურებაა რუსი და ქართველი ხალხის ბეგობრობისა. პროცესზე ბრალდებულ პირთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ჩვენი თანამემამულე გიორგი ფელიქსის ძე ზდანოვიჩი-მაიაშვილი, რომელმაც თავისი გამბედაობით, ნიჭითა და რევოლუციის საქმისადმი თავდადებით ღირსეულად დაიკავა საპატიო ადგილი რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში.

დიდია ამ პროცესის მნიშვნელობა. 90 წლის გასვლის შემდეგაც არ დაუკარგავს მას თავისი მიმზიდველობა და შთაგვა-

[1] «Процесс 50-ти», стр. 22—23.

გონებს თუ როგორი შემართებაა საჭირო იდეისათვის, რწმენისათვის ბრძოლაში.

„50-ის პროცესზე“ ბრალდებულად გამოდიოდა ხუთი მოწინააღმდეგე ქართველი სტუდენტი — ხუთივე მგზნებარე რევოლუციონერი და დაუცხრომელი მებრძოლი მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. ესენი არიან:

1. გიორგი ფელიქსის ძე ზდანოვიჩი, 22 წლის (მეტსახელად „რიჟა“);

2. ივანე სპირიდონის ძე ჯაბადარი, 22 წლის (მეტსახელად „მიხეილი“);

3. ალექსანდრე კონსტანტინეს ძე ციციშვილი, 25 წლის (მეტსახელად „სანჩო“);

4. ანთიმოზ ევდოვის ძე გამყრელიძე, 23 წლის (მეტსახელად „გამკა“);

5. მიხეილ ნიკოლოზის ძე ჭიკოიძე, 24 წლის (მეტსახელად „თედორე“)[1].

ისინი რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად იყვნენ წასულნი და სწავლობდნენ სხვადასხვა პროფილით.

თვით პროცესმა 50-ის სახელწოდება მიიღო იქედან, რომ მასში ორმოცდაათი ბრალდებული მონაწილეობდა.

საერთოდ 1874 წლის ივლისიდან დაწყებული არა ერთი და ორი პოლიტიკური პროცესი გაიმართა. მაგრამ მათ შორის მაინც აღსანიშნავია ეს „50-ისა“ და „193-ის“ პროცესები. პირველი შედგა 1877 წლის თებერვალ-მარტში, ხოლო მეორეკი — 1877 წლის ოქტომბრიდან 1878 წლის იანვრამდე გაგრ-

---

[1] აღსანიშნავია, რომ ფარული ორგანიზაციების ყველა წევრი ატარებდა მეტსახელს კონსპირაციის დაცვის მიზნით.

ძელდა. მეფის მთავრობა მიზნად ისახავდა ძირფესვიანად ამოეძირკვა რევოლუციური მოძრაობა. დაპატიმრებულთა რიცხვმა 1873 — 74 წლებში ორი ათას კაცს გადააჭარბა. გამოძიებამ თითქმის 37 გუბერნია მოიცვა. ამ პროცესების გამართვის დროისათვის პატიმართა რიცხვი საგრძნობლად იყო შემცირებული. ბევრი პატიმარი საშინელი მოპყრობის გამო გასამართლებამდე გარდაიცვალა, ბევრი ფსიქიურად შეიშალა, მათგან მრავალი ადმინისტრაციული წესით ციმბირში გადაასახლეს. მიუხედავად ამისა, პატიმართა რიცხვი მაინც საგრძნობი იყო. ამიტომ საქმე გაჰყვეს ორ ნაწილად. პირველ საქმეში გადიოდა 50 ბრალდებული, ხოლო მეორეში 193. ზოგი პატიმარი ერთსა და იმავე დროს ორივე საქმეში გადიოდა ბრალდებულად.

ვიდრე უშუალოდ პროცესს შევეხებოდეთ, გვინდა მოკლედ შევჩერდეთ იმ უდიდეს გამოხმაურებაზე და წარუშლელ შთაბეჭდილებაზე, რომელიც პეტერბურგში გამართულმა ამ პროცესებმა დასტოვეს ხალხში.

50-ისა და 193 პროცესების დიდი მნიშვნელობა იმაშია, რომ მათ პირველად მიაპყრეს რუსეთის საზოგადოების ფართო ფენების ყურადღება რევოლუციურ ახალგაზრდობაზე, რომელთა საქმიანობაც მანამდე, აუცილებლობის გამო, კონსპირაციულ ხასიათს ატარებდა. ამ ახალგაზრდობას აქამდე არ ჰქონდა შესაძლებლობა გამოეთქვა თავისი შეხედულებანი და მიზნები არც პრესაში და არც საზოგადოებრივ კრებებზე. ახლა კი მათ გადაწყვიტეს სასამართლო პროცესი გამოეყენებინათ ტრიბუნად და თავიანთ სიტყვებში გადმოეცათ ხალხის ბეჩავი მდგომარეობის გამომწვევი მიზეზები, აეხსნათ საზოგადოებისათვის მათთვის ლეგალურად მოქმედების შეუძლებლობა,

ისიც, რომ მათთვის გარდუვალი შეიქნა დასდგომოდნენ რევოლუციურ გზას, რათა მიეღწიათ სოციალიზმის გამარჯვებისათვის. საზოგადოება გაოცებული იყო. აქამდე მან ცოტა რამ იცოდა სოციალიზმის შესახებ და ნაკლებად აინტერესებდა იგი. მეფის მთავრობა, რომელიც დათანხმდა ამ საქმის საჯაროდ განხილვაზე, ასეთ შედეგებს არ ელოდა. იგი ფიქრობდა „წითელი აჩრდილით" დაეშინებინა საშუალო ფენები, მათ შიშზე დაეფუძნებინა თავისი რეაქციული პოლიტიკა და მთელი საზოგადოების თვალში მოეხდინა ამ მოძრაობის დისკრედიტირება. იგი იმედოვნებდა, რომ როდესაც დამსწრე საზოგადოება თავისი ყურით მოისმენდა ბრალდებულთა რევოლუციურ სიტყვებს ტახტისა და მეფის წინააღმდეგ, ეკლესიისა და რელიგიის წინააღმდეგ, მემამულეთა საკუთრებისა და შეძლებულთა პრივილეგიების წინააღმდეგ, მათ გამოსვლებს მეფის ხელისუფლების დამხობისა და მდიდართა შეუბრალებელი განადგურების, ეკლესიების დანგრევის და ეკლესიის მსახურთა რეპრესირების შესახებ, მათ მოწოდებებს ამ ქვეყნად ადამიანთა შორის თავისუფლების თანასწორობის, ძმობის, მშრომელთა შორის მიწა-წყლის თანაბრად განაწილების შესახებ, გამოიწვევდა ზიზღსა და სიძულვილს მათ მიმართ და სამუდამოდ გაუტეხდა სახელს ამ მოძრაობას საზოგადოების თვალში. მოხდა კი პირიქით. ამ ახალგაზრდობის თავგანწირვამ, კეთილშობილურმა ენთუზიაზმმა, მათმა ტანჯვამ საყოველთაო თანაგრძნობა გამოიწვია. აი, საზოგადოება ისმენს ბრალდებულთა მგზნებარე სიტყვებს, რომლებშიც მხილებულია არსებული რეჟიმის მთელი უვარგისობა და სისაძაგლე...

პროცესმა ყველას ნათლად დაანახვა, თუ ვინ იყვნენ ეს ბრალდებულები, რისთვის ან ვისთვის წირავდნენ ისინი თავს.

პროცესზე ნახულმა და მოსმენილმა საზოგადოების უმრავლესობაში იდეისათვის ამ წამებულთა მიმართ გულწრფელი თანაგრძნობა და არსებული რეჟიმისათვის ზიზღი და სიძულვილი დაჰბადა. ეს იყო მეფის მთავრობის სრული პოლიტიკური მარცხი, მისი სიბეცის კიდევ ერთი დადასტურება. მთავრობა უკვე ცდილობს შეზღუდოს საჯაროობის პრინციპი, მაგრამ გვიანღაა. ეს იწვევს დამსწრე საზოგადოების გულისწყრომას, რომელმაც ბრალდებულთა გულწრფელ სიტყვებიდან უკვე იგრძნო, რომ იბადებოდა ახალი ძალა.

განსაკუთრებით თანაგრძნობით სარგებლობდნენ რევოლუციონერი ქალიშვილები ს. ბარდინა, დები ლუბატოვიჩები და სხვები. მათი გაბედულება და სიმტკიცე, მათი თავგანწირვა ხალხის ბედნიერებისათვის აღელვებასა და განცვიფრებას იწვევდა როგორც ახალგაზრდობაში, ასე საზოგადოების ფართო ფენებში, როგორც რუსეთში, ასევე საზღვარგარეთაც.

აი რას წერდნენ მაშინ „50-ის პროცესთან“ დაკავშირებით. „ამ პროცესამდე სოციალისტებს მხოლოდ ახალგაზრდობა იცნობდა, რაც შეეხება საზოგადოებას, მასებს, მათ არ იცოდნენ და არც სურდათ ცოდნოდათ თუ ვინ არიან ეს ადამიანები, როგორი იყო მათი მიზნები და მისწრაფებანი. მათ კანტიკუნტად ესმოდათ, რომ ამ ადამიანებს იჭერენ, აპატიმრებენ, ასახლებენ... ხანდახან საზოგადოება... თანაგრძნობითაც კი ეკიდებოდა მათ, როდესაც გაიგებდა რომ ვიღაც მოკვდა ან შეიშალა, ახდა გაიგებდა პატიმართა მიმართ ჩადენილი მხეცობის შესახებ... უფრო შორს, მასებში, არ მიდიოდა ამ ადამიანთა... თანაგრძნობა... და აი, დაიქუხა „50-ის პროცესმა“. განცვიფრებული საზოგადოება ჰხედავს ქალიშვილთა გაცისკროვნებულ სახეებს, რომლებიც მშვიდი გამოხედვით და ბაგეებზე

ბავშვური უწყინარი ღიმილით მიდიან იქ, საიდანაც აღარ ბრუნდებიან, სადაც იმედისათვის არავითარი ადგილი არ რჩება — მიდიან ცენტრალური ციხეში, მრავალწლიან კატორღაში. საზოგადოება ისმენს ბარდინას შესანიშნავ სიყვარულითა და რწმენით აღსავსე სიტყვას, ისმენს ზდანოვიჩის უაღრესად მწყობრ გამოსვლას, რომელშიც მოაზროვნის ცივი და მკაცრი განსჯიდან ფანატიკოსის შეურყეველი და შეუპოვარი რწმენა გამოსჭვივის, დაბოლოს, როდესაც ამ განცვიფრებულმა და შეძრწუნებულმა საზოგადოებამ აღარ იცის რა თქვას ან მოიფიქროს, მას თავს ატყდება გლეხის, უშუალოდ ხალხის წარმომადგენლის პ. ალექსიევის მძლავრი, მქუხარე სიტყვა, რომელშიც ზუსტად ისმოდა იმ მრავალრიცხოვანი და მრავალეროვანი მასის ხმა, რომელიც თავის წიაღში შეუცნობ, მრისხანე, შესაძლოა სისხლიან მომავალს ატარებს"[1].

ამ პროცესს, პროცესში მონაწილე ბრალდებულთა გმირულ შემართებას, იდეისათვის მათ თავგანწირვას დადებითად გამოეხმაურა მთელი პროგრესული მსოფლიო. მას მიუძღვნეს თავიანთი შესანიშნავი ქმნილებანი გამოჩენილმა რუსმა პოეტებმა და მწერლებმა. მათ შორის აღსანიშნავია ტურგენევის შესანიშნავი ლექსი „ზღურბლზე". ლექსში დახატულია მორალური სახე რუსი ქალიშვილისა, რომელიც ხალხის კეთილდღეობისათვის უარს აცხადებს პირად ცხოვრებაზე, სახელის მოხვეჭაზე და მზად არის არ შეუშინდეს ტანჯვა-წამების ეკლიან გზას.

ეს პროცესი იძლეოდა მდიდარ მასალას მეფის რუსეთში არსებულ სავსებით უვარგის ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური

---

[1] «Процесс 50-ти», стр. V—VIII.

აპარატის შესახებ, იქ გამეფებული ეროვნული ჩაგვრისა და აუტანელი სოციალური ურთიერთობათა შესახებ, ეკონომიური და კულტურული ჩამორჩენილობის შესახებ.

პროცესმა კიდევ უფრო გააღრმავა და გააძლიერა რუსეთის ახალგაზრდობის რევოლუციური სულისკვეთება, რასაც მეფის მთავრობამ ნაცადი ხერხი—რეპრესიების გაძლიერება დაუპირისპირა.

მსოფლიო პრესა, რომელიც მსოფლიო საზოგადოებრივ აზრს გამოხატავდა, მთლიანად წამებულთა მხარეზე იყო.

„50-ის პროცესი" შესდგა, როგორც აღვნიშნეთ, 1877 წლის თებერვალ-მარტში. პროცესის ჩასატარებლად შეიქმნა სპეციალური სასამართლო—„მმართველი სენატის საგანგებო საკრებულოს" სახელწოდებით. თვით საქმეს ეწოდებოდა ასე: „საქმე სხვადასხვა პირთა შესახებ, რომელთაც ბრალი ედებათ სახელმწიფოებრივ დანაშაულში კანონსაწინააღმდეგო გაერთიანების შექმნისა და დანაშაულებრივ თხზულებათა გავრცელებისათვის".

საქმე გაირჩა ღია სხდომაზე. პროცესზე ბრალმდებლად გამოდიოდა „მმართველი სენატის სისხლის სამართლის საკასაციო დეპარტამენტის ობერ-პროკურორის ამხანაგი კ. ჟუკოვი. პროცესში მონაწილეობას ღებულობდა 15 დამცველი, მათ შორის ცნობილი ადვოკატი სპასოვიჩი (იგი იცავდა ი. ჯაბადარისა და სხვათა ინტერესებს). ბევრმა ბრალდებულმა საერთოდ უარი განაცხადა დამცველის ყოლაზე. საბრალმდებლო დასკვნის თანახმად მათ ბრალი ედებოდათ: 1. მთავრობის საწინააღმდეგო ფარული საზოგადოების დაარსებასა და მასში აქტიურ მონაწილეობაში; 2. არსებული მთავრობის დამხობის მიზნით მთავრობის წინააღმდეგ ხალხის ამხედრებაში და უზე-

ნაესი ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობაში; 3. ნაწილობრივ მოსკოვის არალეგალურ სტამბებში დაბეჭდილ და ნაწილობრივ საზღვარგარეთიდან შემოტანილი დანაშაულებრივი ლიტერატურის გავრცელებაში; 4. რევოლუციური პროგრამის განსახორციელებლად მოქმედების წესდების შედგენაში.

ბრალდებულ ციციშვილს დამატებით ბრალი ედებოდა ჟანდარმერთა ოფიცრის მკვლელობის მცდელობისათვის, რომელსაც მან ორჯერ ესროლა, მაგრამ მიზანს ააცილა.

საბრალმდებლო დასკვნა მათ მიაწერდა შემდეგი არალეგალური ლიტერატურის გავრცელებას: „ფრანგი გლეხის ისტორია“, „ემელიან პუგაჩოვი“, „ზღაპარი ოთხ ძმაზე“, „თავსატეხი მექანიკა“, „საგლეხო არჩევნები“, „ახალი ლექსებისა და სიმღერების კრებული,“ „ჰეი-ჰეი, ძმებო“, „პარიზის კომუნა“, „ღმერთიცაა და ღმერთიც“ და ა. შ. საბრალმდებლო დასკვნა აღნიშნულ ნაშრომებს „დანაშაულებრივი შინაარსის“ მქონე წიგნებს უწოდებდა.

პროცესის მონაწილე 45 ბრალდებული გადაჭრით უარყოფდა წარდგენილ ბრალდებას. გ. ზდანოვიჩმა საერთოდ უარი განაცხადა დამცველის ყოლაზე. პროცესზე ბრალდებულებს თავი ამაყად და უშიშრად ეჭირათ. როგორც აღვნიშნეთ, მათ ფაქტიურად სასამართლო პროცესი გამოიყენეს ტრიბუნად თავიანთი იდეების პროპაგანდისათვის. ისინი კონკრეტული ფაქტებით ააშკარავებდნენ მეფის ხელისუფლების დესპოტიზმს, მათ მიერ ქვეყნის მართვის უუნარობას, გამოთქვამდნენ ღრმა რწმენას სოციალური რევოლუციის გარდაუვალობის შესახებ.

ბრალდებულთა ასეთი მკაცრი და მოულოდნელი გამოსვლებით გაოგნებული პროცესის თავმჯდომარე წონასწორო-

ბას კარგავდა და მუქარით აწყვეტინებდა მათ სიტყვებს. ერთხელ საქმე სკანდალამდეც კი მივიდა და თავმჯდომარემ ჟანდარმერებს მიმართა, რომ ორი უკანასკნელი ორატორი სხდომის დარბაზიდან გაეყვანათ.

მეფის სასამართლოს თვითნებობა და მისი რეაქციული არსი განსაკუთრებით შესამჩევი გახდა მას შემდეგ, როდესაც პეტრე ალექსეევმა თავისი მგზნებარე სიტყვა დაამთავრა ასეთი გაფრთხილებით. „აღდგებიან მუშათა მილიონები, რომლებიც თავიანთი კუნთმაგარი ხელებით ნაცარტუტად აქცევენ თვითმპყრობელობას...“

კარგად დაახასიათა მეფის სასამართლოს არსი პროცესის ერთ-ერთმა მონაწილემ, როდესაც საქვეყნოდ განაცხადა: „ეს სასამართლო არ არის. ეს წმინდა წყლის კომედიაა, უფრო სამარცხვინოც კი, ვიდრე საროსკიპო სახლი. იქ ქალები გაჭირვების გამო იძულებულნი არიან გაჰყიდონ თავიანთი სხეული. აქ კი სენატორები ფლიდობის, მლიქვნელობის, ჩინებისა და მსხვილი შემოსავლის მიღების გამო, ვაჭრობენ სხვათა სიცოცხლით, ჭეშმარიტებითა და სამართლიანობით. ვაჭრობენ ყველაფრით, რაც ასე ძვირფასია კაცობრიობისათვის...“[1]

პროცესი დამთავრდა იმით, რომ მმართველი სენატის საგანგებო საკრებულომ გამოიტანა განაჩენი, რითაც ყველა აქტიური რევოლუციონერი მკაცრად იქნა დასჯილი. ეს იყო არა მართლმსაჯულების, არამედ ანგარიშსწორების აქტი ბრალდებულთა მიმართ.

„50-ის პროცესი“ წარმოადგენს ნათელ დადასტურებას იმისა, თუ როგორ ხელიხელჩაკიდებული იბრძოდნენ რუსეთისა და საქართველოს მოწინავე შვილები ცარიზმის წინააღმდეგ

[1] История революционного движения, стр. 128.

ჯერ კიდევ რუსეთში რევოლუციური ბრძოლების დაწყების გარიჟრაჟზე.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საამაყოა ის ფაქტი, რომ ამ შესანიშნავ მებრძოლთა ავანგარდში ვხედავთ საქართველოს სახელოვან შვილებს გ. ფ. ზდანოვიჩის, ვ. ნ. ციციშვილის, ი. ს. ჯაბადარის, ა. ე. გამყრელიძის, მ. ნ. ჭიკოიძისა[1] და სხვათა სახით.

მათ ამ მოძრაობაში შეასრულეს თვალსაჩინო როლი, თავი გამოიჩინეს ორგანიზატორული უნარით, სიმამაცით, იდეურობითა და გმირული შემართებით, რითაც წარუშლელი კვალი დასტოვეს რუსეთის რევოლუციური მოძრობის ისტორიაში და ხელი შეუწყვეს ქართველი და რუსი ხალხის საუკუნოვანი მეგობრობის კიდევ უფრო მეტად განმტკიცებას.

პროცესზე განსაკუთრებით გამოირჩეოდა გ. ზდანოვიჩი. მას ღირსეულად ეჭირა თავი, როგორც ეს პროფესიონალურ რევოლუციონერს შეეფერებოდა. ზდანოვიჩმა პროცესზე წარმოთქვა სიტყვა, რომელშიც მოცემული იყო ღრმა ანალიზი არსებული წყობილების უვარგისობისა. მან თავის სიტყვაში ამაყად განაცხადა, რომ სოციალური რევოლუცია ბოლოს მოუღებდა ხალხთა ჩაგვრასა და დაამყარებდა დედამიწაზე ძმობას, მეგობრობასა და კეთილდღეობას. აღნიშნული სიტყვა ელვის სისწრაფით გავრცელდა ხალხში იგი ხელიდან ხელში გადადიოდა და დიდი ინტერესით იკითხებოდა. აი ეს სიტყვაც, რომელსაც დღემდე არ დაუკარგავს თავისი მიმზიდველობა.

---

[1] სხვათა შორის მ. ნ. ჭიკოიძე, რომელსაც მეფის სასამართლომ კატორღა მიუსაჯა, 1831 წელს ვაძოიცა გადასახლებიდან და შეუერთდა „ხალხოდოვოლცების" მოძრაობას. იგი ხელმეორედ დაიჭირეს და გადაასახლეს იაკუტის ოლქში, სადაც გარდაიცვალა ჭლექით 1897 წელს.

„ბატონო მოსამართლენო, თქვენ მოისმინეთ ბრალდება, მოისმინეთ დაცვა, ახლა მოუსმინეთ ერთ-ერთ იმათგანს, რომელიც ბრალდების მტკიცებით გაკიცხვას იმსახურებს. ხოლო დაცვის — ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთის დამცველის განცხადებით, — შებრალებას. შებრალებას! მე არ ვიცი, ვსაჭიროებთ კი ჩვენ, საერთოდ ბრალდებულები, ვინმეს შებრალებას, მაგრამ რაც შემეხება პირადად მე, განკიცხვას უფრო დავთანხმდებოდი, ვიდრე შებრალებას. შებრალება საჭირო არ არის — იგი შეურაცხმყოფელია. ერთი ძველი ფილოსოფოსი, თუ არ ვცდები, დემოკრიტე, ამბობდა: „დამცინეთ, მაგრამ ნუ შემიბრალებთ!“...ჩემი დაცვა მოკლე იქნება, ლაპარაკით თავს არ შეგაწყენთ. მე სავსებით უკუვაგდებ საქმის ფაქტიურ მხარეს, თუმცა შემეძლო ზოგი რამ ჩემს სასარგებლოდ მეთქვა. მაგალითად, შემეძლო თქვენი ყურადღება მიმეპყრო იმ გარემოებაზე, რომ კიშინიოვში არც ერთ სასტუმროში არავის ვუცვნივარ, არ ვუცვნივარ აგრეთვე კიშინიოვის ვაგზალში მწონავსა და მოლარეს. ამასთანავე დავსძენ, რომ ისინი ყოველთვის ცნობენ ხოლმე იმ პირს, რომელმაც წიგნები გაგზავნა, მაგრამ მე ყოველივე ამას მხედველობიდან ვუშვებ, გვერდს ვუვლი. შესაძლოა, დღეს უკანასკნელადაც მიწევს ლაპარაკი, და ეს მაძლევს უფლებას იმედი ვიქონიო, რომ ნებას დამრთავენ გამოვთქვა ზოგიერთი საერთო მოსაზრება თანამედროვე მოძრაობაზე ჩვენში ძალიან არის გავრცელებული შეხედულება, რომ რუსეთი მკვეთრად განსხვავდება დასავლეთ ევროპისაგან, რომ ჩვენ მივდივართ და მოვალენიცა ვართ ვიაროთ, განსხვავებული, საკუთარი გზით. ამ შეხედულებაში ბევრი სიმართლეა. მაგრამ მას ძალიან ხშირად ბოროტად იყენებენ. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მეცნიერებამ

არ იცის ეროვნულობა, რომ ცივილიზაცია და ადამიანური იდეები საერთაშორისოა. რა თქმა უნდა, კაცობრიობის იდეალები გარდაიქმნებიან ხალხთა ისტორიული ცხოვრების პირობების შესაბამისად. ასე რომ, არსებითად რჩებიან რა ყველა ხალხისათვის საერთოდ, ამავე დროს ისინი, ე. ი. იდეალები, დეტალებში ესადაგებიან ქვეყნის პირობებს. მაგრამ ევროპის ცივილიზაციის შესწავლამ დაგვანახვა, რომ რუსეთისათვის სრულიადაც არ არის ხელსაყრელი გამოეყოს ევროპის ხალხების ოჯახს, რომ, პირიქით, იგი ვალდებულია საკუთარი ბედი დასავლეთის ბედს დაუკავშიროს და მასთან ერთად იმუშაოს არსებობისათვის საუკეთესო პირობების მისაღწევად. სახალხო ცხოვრების ეკონომიური საფუძველი ყველგან ერთნაირია. როგორც იქ, დასავლეთში, ასევე აქ რუსეთშიც, არსებობს, ერთი მხრივ, მცირე ჯგუფი,—ვუწოდოთ მას თუნდაც პრივილეგირებულთა ჯგუფი, მეორე მხრივ კი—მასა, უმრავლესობა, რომელიც განწირულია გამოუვალი ტანჯვისათვის. მრავალი დიადი გონება და მრავალი კეთილშობილური გული მუშაობდა სოციალური საკითხის გადასაჭრელად. სოციალიზმი ისევე ძველია, როგორც თვით სამყარო. მხოლოდ საკითხის გადაწყვეტის ფორმები და საშუალებანია განსხვავებული სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში. უკანასკნელ დროს, როდესაც ეგრეთწოდებულმა მოვლენათა ბუნებრივმა მსვლელობამ სრული განვითარება მიიღო, როდესაც გარკვევით და ცხადად გამომჟღავნდა თანამედროვე ცივილიზაციის ბნელი მხარეები, სოციალიზმი პრაქტიკულ ნიადაგზე დადგა და შექმნა თავისი დამოუკიდებელი პარტია... სახალხო პარტიის ძალები, დღითი-დღე იზრდება, რაც უფრო შორს მივდივართ, მით უფრო საშიში ხდება ის უფსკრული, რომელიც უსაქმურ მაძღართა უმცირესობას დამშეუ-

ლი და განძარცული უმრავლესობისაგან ჰყოფს. თანამედროვე ევროპის მუშათა მოძრაობის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მხარე იმაში მდგომარეობს, რომ ხალხებმა შეიგნეს თავიანთი ინტერესების სოლიდარობა, თავიანთი მდგომარეობის ერთგვარობა და ერთმანეთს ხელი ხელს მისცეს საერთო ბრძოლისათვის, ასე რომ, სოციალური საკითხის უახლოესი დაყენება ეკონომიურობას ჰყოფს არა ეროვნებებად, არამედ მჩაგვრელებად და ჩაგრულებად. ადამიანთა საზოგადოების ცალკეულ ჯგუფებმად დაყოფის საზომს წარმოადგენს არა ტერიტორია, არა ენა და ტომობრივი თავისებურებანი, არამედ ეკონომიური საწყისი, რომელიც სახალხო ცხოვრებას უდევს საფუძვლად. ეკონომიური წყობილება ყველგან ერთნაირია. მე გეკითხებით, — შეიძლება თუ არა ამ თვალსაზრისით რუსეთის გამოყოფა მუშათა მოძრაობიდან? განა არ შეიძლება ევროპის ხალხთა მოთხოვნები აქ ისეთივე უფლებით წარმოვიდგინოთ, როგორც იქ არის? არა მგონია ვინმემ გაბედოს მტკიცება, რომ საერთოდ შრომის პირობები რუსეთში მკვეთრადაა განსხვავებული დასავლეთის შრომის პირობებისაგან. რა თქმა უნდა, თითოეულ ქვეყანას თავისი თავისებურებანი გააჩნია, მაგრამ ეკონომიური საკითხის მთავარი ძარღვი ყველგან აბსოლუტურად ერთნაირია და ამის გამოა, რომ შესაძლებელი ხდება, სოციალური საკითხის ერთნაირად დაყენება ყველა ხალხისათვის, რუსეთის ჩათვლით. აი, რატომ ვხედავთ ჩვენ, რომ სოციალიზმის როგორც იდეის განვითარება რუსეთში თითქმის დასავლეთში მისი განვითარების პარალელურად მიმდინარეობდა. საინტერესოდ საკმარისია მივუთითოთ ორმოციანი წლების დასასრულზე ევროპაში და სამოციანისა ჩვენში, ანდა საკითხის თანამედროვე დაყენება აქ და იქ. ამასთანავე, სოციალური სა-

კითხის დაყენების სიმტკიცეს რუსეთში ხელი შეუწყო რუსი ხალხის ისტორიულმა ბედმა. მე მინდა ვთქვა, რომ სახალხო ცხოვრების ელემენტები თავიანთ თავში შეიცავდნენ მრავალ მსგავსებას თეორიულ სოციალიზმთან, ამიტომ იგი არ ყოფილა ჩვენში რაღაც არაჩვეულებრივი და შეუთანხმებელი რუსეთის ცხოვრების პირობებთან — პირიქით, არსებობდა და ნაწილობრივ ახლაც არსებობს შეხედულება, რომლის თანახმად სოციალიზმი დასავლეთში თითქოს რევოლუციურია, ჩვენში კი კონსერვატორული. თუ იქ ეს საკითხი ძალით უნდა გადაწყდეს. აქ მისი გადაწყვეტა შეიძლება მშვიდობიანი გზით. ამ შეხედულებას თავდაპირველად მარტო ჩამორჩენილი ადამიანები როდი უჭერდნენ მხარს. რუსეთის ახალგაზრდობას, რომელმაც სოციალისტური რწმენა გამოიმუშავა, ბუნებრივია, იგი ცხოვრებაში უნდა გაეტარებინა.

მისი პირველი ნაბიჯები ამ მიმართულებით, ე. ი. საკითხის მშვიდობიანად გადასაჭრელად, წარუმარტებელი გამოდგა. ყველა მის ცდას, თუ პირდაპირ მტრულად არა, ყოველ შემთხვევაში, უხდობლად ხვდებოდნენ. ეს უნდობლობა იქამდე მიიყოდა, რომ მოღვაწეები მოულოდნელად სადღაც ქრებოდნენ, ორგანიზაციები იშლებოდნენ, საქმე დაცემისაკენ მიდიოდა. ახალგაზრდობა დაფიქრდა: რა ვაკეთოთ? სანუკვარი მიზნისაკენ მშვიდობიანი გზით სიარული, როგორც ჩანს, შეუძლებელია: გულზეხელდაკრეფილი ჯდომა და ლოდინი—როდის გადაჭრიან ზემდგომნი საკითხს, რწმენის სიწრფელესა და მიზნის სიდიადეს ვერ ეთვისება... ნუთუ უნდა შევეგუოთ იმას, რომ ბუნებრივი სვლა გადაწყვეტს საკითხს, რომ ჩვენი მოვალეობაა მხოლოდ თვალყურის დევნება, სახალხო ცხოვრების შესწავლა და ისტორიის კანონების გაცნობა და რადგანაც კედელს შუბ-

ლით ვერ გაანგრევთ, ამიტომ ჩვენი მისწრაფებები და მოთხოვნები არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს არსებულ, ისტორიულად გამომუშავებულ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების პირობებს? მაგრამ ეს ხომ სხვანაირად დოქტორ პანგლოსისათვის ხელის ჩამორთმევას, ანუ, სხვა სიტყვებით, იმის აღიარებას ნიშნავს, რომ თითქოს ჩვენში ყველაფერი უკეთესისაკენ უნდა მიემართებოდეს? არა, ასეთი ორაზროვანი ფილოსოფია არ შეიძლება ბოსწონებოდა რუსეთის ახალგაზრდობას. ერთი მხრივ, სოციალისტურ მოძღვრებათა პროგრესმა დასავლეთში, მეორე მხრივ, რუსეთის შინაურმა პირობებმა რუსეთის ახალგაზრდობის სოციალიზმი, მშვიდობიანი სახელმწიფოებრივი სოციალიზმი, რევოლუციურ სოციალიზმად გარდაქმნა. მან, ახალგაზრდობამ, მიუსედავად მთელი საფრთხისა, გადაწყვიტა, რომ მიზნისაკენ რევოლუციური გზით ივლის. ამიტომაა, რომ თანამედროვე მოძრაობა უპირატესად სოციალურ-რევოლუციურია. იგი არ წარმოადგენს შემთხვევით, გარდამავალ მოვლენას. მან თითქმის მთელი ახალგაზრდობა, მთელი მისი სიცოცხლისუნარიანი ძალები მოიცვა. არ შეიძლებოდა იგი მეც არ შემხებოდა. მეც იმავე გზით წავედი, მთელი შესაძლებლობისა და ძალღონის დაუზოგავად ხალხის განთავისუფლების დიადი მიზნისათვის ვმუშაობდი და კვლავაც იმავე სულისკვეთებით ვიმუშავებდი, პატიმრობაში რომ არ ვიმყოფებოდე.

მაგრამ რა არის სახალხო აღორძინება და რაში მდგომარეობს იგი? იგი მდგომარეობს-იმაში, რომ სახალხო შრომას არავითარი ექსპლოატაცია არ უნდა ეწეოდეს, რომ ხალხის შეგნება არ უნდა იჩრდილებოდეს უმეცრების ცრურწმენებით, რომელსაც უკიდურესი სიღატაკე ჰბადებს, და არ უნდა ეცე-

ბოდეს ხალხის ზნეობა, რაც გარდუვალია სახალხო ცხოვრების მომაკვდინებელ ვითარებაში. ამის მიღწევა შესაძლებელია თემების სრული დამოუკიდებლობისა და ავტონომიის დროს, რომლებიც ერთობლივად ფლობენ მიწასა და საწარმოო იარაღებს; თავისუფალი შრომის პირობებში, როდესაც იგი სავალდებულო იქნება ყველა ინდივიდუმისათვის. აი ჩემი მისწრაფებები. მათი განხორციელების საშუალებას, ჩემი აზრით, წარმოადგენს ხალხში მათი ინტერესების სოლიდარობის შეგნების შეტანა, ხალხის უკმაყოფილების გააზრება, დაქსაქსული ძალების გაერთიანება და არსებობის უფრო სამართლიანი პირობების ერთობლივად მიღწევა. ხალხის მდგომარეობა რომ აუტანელია, ხალხის უკმაყოფილება რომ დიდია, ყოველივე ეს უდავო ფაქტია და ეჭვს არ იწვევს. მაგრამ ეს ფაქტი უნდა გამოვიყენოთ არა ლხაკოფო, ცალკეული ბუნტისა და ამბოხებებისათვის, არამედ საკითხის უფრო მეტი სერიოზულობით და მტკიცედ გადაჭრისათვის. ასეთია საერთო ხაზებში ჩემი რწმენა და ესაა, რომ მაიძულებს რამდენიმე სიტყვა ვთქვათ იმ პროგრამის ირგვლივ, რომელიც მე ჩამომართვეს. ვაღიარებ, რომ ბრალდებისა და დაცვის მიერ ამ დოკუმენტზე არაერთგზის მითითების შემდეგ, უფრო მიზანშეწონილად მიმაჩნია არ შეეხო ამ საკითხს, მაგრამ არ შემიძლია დუმილით ავუარო გვერდი ერთ ფაქტს; პროკურორმა, დაახასიათა რა ჩვენი მოძრაობა, მას პოლიტიკური მოძრაობა უწოდა და არა სოციალისტური, ხოლო ჩვენ კი პოლიტიკური რევოლუციონერები და არა სოციალისტები. მას არც კი შეეშინდა შეედარებინა თანამედროვე მოძრაობის პრინციპები ინტერნაციონალის პრინციპებთან. მართალი მოგახსენოთ, ვერ გამიგია რისთვის დასჭირდა მას ასეთი შედარება, მაგრამ ამ შედარებიდან ჩემთვის ერთი რამ ნათე-

ლია: ან პროკურორი საკმაოდ არ იცნობს სოციალურ და ზნე-
ობრივ მეცნიერებებს, ანდა იგი რაღაც სხვა მოსაზრებებით
ხელმძღვანელობს, რასაც საქმის არსთან კავშირი არა აქვს. მა-
გრამ ამ საგანს არ შევეხები, რადგანაც ეს წვრილმანამდე მი-
მიყვანდა, რაც აქ, სასამართლოს სხდომაზე, შესაძლოა, უად-
გილო იყოს. თუმცა მიმაჩნია, რომ თვით პროგრამას შეეძლო
მიეთითებინა პროკურორისათვის მისი შეხედულების მცღარო-
ბაზე. მაგრამ მან, ეტყობა, არ მოისურვა სათანადოდ
ჩაწვდომოდა მას. სხვათაშორის, პროკურორმა განსაკუ-
თრებული ყურადღება მიაქცია ამ პროგრამის ერთ განყოფი-
ლებას. მინდა სწორედ ამ განყოფილებაზე ვილაპარაკო ახლა.
მაგრამ უპირველს ყოვლისა უნდა განვაცხდო, რომ ეს პროგ-
რამა ჩემს ქალამს არ ეკუთვნის, მე არა ვარ მისი ავტორი. ყო-
ველივე ამას იმიტომ კი არ ვამბობ, რომ ასე ვთქვათ, თავიდან
ბრალდების ცილება მსურდეს. არა! მე სოლიდარობას ვუც-
ხადებ მის საერთო მიმართულებას, მაგრამ ჩემი რწმენა ნებას
არ მაძლევს დავეთანხმო ზოგიერთ განყოფილებას. ასეთია, მა-
გალითად, განყოფილება, ეგრეთწოდებული, წმინდა აგიტაცი-
ის შესახებ. ამავე განყოფილებაზე უთითებდა პროკურორიც
და ცდილობდა მოეცა ისეთი განმარტება, რომელიც მიზნად
ისახავდა დაემტკიცებინა, რომ ჯგუფები ძარცვა-გლეჯისათვის
იკმნებიან. თუ მას პირდაპირ ასეთი დასკვნა არ გაუკეთებია,
ყოველშემთხვევაში, გადაკვრით მაინც გულისხმობდა ამას.
პროგრამა ამ ჯგუფს მიზნად უსახავს სახსრების მოპოვების
აღოცანას, მაგრამ არ მიუთითებს თუ როგორი გზით შოულ-
ბენ ეს ჯგუფები ამ სახსრებს. ძარცვა-გლეჯაზე იქ კრინტიც არ
არის დაძრული. თუმცა იმავე პროგრამაში არის პარაგრაფი,
რომელიც ორგანიზაციის წევრებს, პროპაგანდისტებს, უკრძა-

ლავს მისდიონ მხოლოდ სახსრების მოპოვებას. აი, როგორი აზრი აქვს ამ საკითხს. მაგრამ, გვერდს ვუვლით რა საკითხის ამ ნაწილს, თვით პროექტის შესაძლებლობა ჯგუფების შესახებ საერთოდ აიხსნება არა სოციალური საკითხის დაყენების ხასიათით რუსეთში, არამედ იმ დევნითა და შევიწროებით, რომელსაც რუსეთის ახალგაზრდობა გაწიცდის. უკიდურესობა ყოველთვის წარმოშობს საწინააღმდეგო თვისების მქონე უკიდურესობას, დაწოლა ყოველთვის იწვევს საწინააღმდეგო ძალას, ეს მექანიკის კანონია. მართლაც ძნელია დამშვიდებით იყო, როდესაც ახალგაზრდობის დარწმუნების ერთადერთ საშუალებას ციხე და კატორღა წარმოადგენს, როდესაც ყოველგვარი პატიოსანი გზა უხეში ძალით იხშობა, მაგრამ თუ რაოდენ ნაკლებსარწმუნოა ასეთი საშუალებანი, ნათლად ჩანს რუსეთის ახალგაზრდობის მწარე ისტორიიდან. თითქმის ყოველდღე კარგავს იგი რამდენიმე მეგობარს, ამხანაგს. ერთს აცილებს კატორღაში. სხვებს კი, რომლებმაც ტანჯვა ვერ აიტანეს — საფლავში, მაგრამ მას არასდროს უღალატია თავისი მიზნებისა და რწმენისათვის. ბატონო მოსამართლენო, მხოლოდ ბავშვური გატაცებისა თუ თავმოყვარეობის და, მით უმეტეს, ბინძური ქვენა გრძნობის გამო, ადამიანები იშვიათად სწირავენ თავს და მიდიან ნებაყოფლობით ტანჯვამდე. ადამიანებს სარისკო საქმეების ჩასადენად ამოძრავებს მხოლოდ ის რწმენა, რომელიც ბუნებრივ მოთხოვნილებად იქცა. ამჟამად ახალგაზრდა ძალას, რომელმაც ჯერ კიდევ ვერ მოასწრო პრაქტიკული ცხოვრების წუმპეში ამოსვრა, აბსოლუტურად არ ესმის თუ როგორ შეიძლება არ იმუშავო ხალხის ინტერესებისათვის, როგორ შეიძლება იჯდე გულზე ხელდაკრეფილი, ანდა გეშინოდეს თუ რა შედეგი მოჰყვება ზენს პატიოსან მისწრაფებებს. თავის განწირვა ჩვეულე-

ბრივ მოვლენად იქცა, შეიქმნა, ასე ვთქვათ, სოციალისტური ატ-
მოსფერო, სწორედ ისეთი პირობა, რომელიც თანამედროვე
მოძრაობის წარმატებას გვიწინასწარმეტყველებს. იმ მიზნების
გარდა, რომლებიც ზემოთ აღვნიშნე, ე. ი. გარდა იმისა, რომ
რუს ხალხში ცოცხლობს სოციალიზმის, თანასწორობის იდეა,
რომელიც სათემო მიწის მფლობელობაში გამოიხატება, გარ-
და რუსეთის ახალგაზრდობის თავგანწირვისა და თავისი რწმე-
ნისადმი ერთგულებისა, ახლანდელი მოძრაობის მომავალი
კიდევ საერთო ისტორიული პირობებითაცაა უზრუნველყო-
ფილი. რუსეთის ცხოვრების ელემენტების განვითარების ის-
ტორია ბევრად განსხვავდება დასავლეთ ევროპის განვითარე-
ბის ისტორიისაგან. ჩვენ იქ ვხედავთ მძლავრად განვითარე-
ბულ პოლიტიკურ ცხოვრებას, მრავალგვარ პარტიებს და
სხვადასხვა საზოგადოებრივ ჯგუფთა ინტერესების ბრძოლას.
ასეთი რამ რუსეთში არ არსებობს და ამას თავისი ისტორი-
ული მიზეზები აქვს. დასავლეთში პარტიების შექმნა აუცილე-
ბელი იყო: წარმოიშობოდნენ განსაზღვრული ინტერესები, იდე-
ები, რომლებიც ადამიანებს მჭიდრო, ორგანიზებულ პარტი-
ებად რაზმავდნენ. ბრძოლა იქ უხსოვარი დროიდან დაიწყო და
ამგვარად მიმდინარეობდა: პირველად იქმნებოდა საზოგადო-
ებრივი, წოდებრივი ინტერესები, შემდეგ კი ისინი ღებულობ-
დნენ ჩამოყალიბებულ სისტემებს, იქცეოდნენ თეორიად. ევ-
როპის ყოველი პარტია თავის დროს წინ უძღოდა მოძრაო-
ბას, წარმოადგენდა პროგრესულ ძალას და ფლობდა მოწინავე
აზრებს. არც ერთ პარტიას არ შეიძლება ჰქონდეს მომავალი,
თუ მას უსარი არ შესწევს საერთო ინტერესებისათვის ადამი-
ანთა მსხვერპლი გაიღოს. არც ერთი პარტია არ შეიძლება
იყოს ძლიერი და ცოცხალი პარტია, თუ მისი წევრები თავ-

ვანწირვით არ ემსახურებიან პარტიის საქმეს. გარდა ამისა, პარტია ძლიერი იყო და წარმოადგენდა მოწინავე აზრს მხოლოდ იმ ღრომდე, სანამ მისი და ხალხის ინტერესები განუყოფელი რჩებოდა. რუსეთში კი მთელი ამ ხნის მანძილზე არავითარი ცხოვრება და არავითარი ბრძოლა არ შეიმჩნეოდა. რუსეთის ისტორიის დასაწყისი, როგორც ჩანს, შეიცავდა თავისი პოლიტიკური ცხოვრების განვითარების ელემენტებს. მაგრამ ეი დადგა თათრობის ქამი და ყველაფერი ჩაკვდა. ამ მყუდროებაში, ამ ძილის დროს, მუშაობდა მხოლოდ ერთი ძალა—ძალა მონარქიული. თათრების უღლისაგან განთავისუფლების მიმდეგ ყველა ინტერესი სახელმწიფო ხელისუფლებაში განსახიერდა, ყველას თვალი მისკენაა მიპყრობილი. თავადაზნაურობა კარგავს თავის დამოუკიდებელ მნიშვნელობას, ამ წოდების წევრები მეფის მსახურები და ყურმოჭრილი მონებია. ბურჟუაზია არ არსებობს. სახალხო პარტია და სახალხო თავისუფლება, რომელიც თათართა დარბევას გადაურჩა, განადგურებულია სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ. დიდი ნოვგოროდი და ფსკოვი დაეცა. პარტიები არ შეიძლებოდა არსებულიყო. სასულიერო წოდება არ ითვლებოდა განცალკევებულ დამოუკიდებელ კორპორაციად — იგი სახელმწიფო ხელისუფლებისადმი დამორჩილებულ ორგანოს წარმოადგენდა. თავადაზნაურობა ვერ ცხოვრობდა თავის ცხოვრებით, მას პირადი საკუთრებაც კი არ გააჩნდა, ყველაფერი—მიწაც, ადამიანებიც მეფეს ეკუთვნის და მის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული უწყალობოს თუ ჩამოართვას მათ მთელი ქონება. არ არსებობს თავადაზნაურთა ინტერესები, არ არსებობს თვით თავადაზნაურობა, როგორც დამოუკიდებელი ორგანიზებული წოდება.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ს ე ნ ა ტ ო რ ი პ ე ტ ე რ ს ი: (აწყვეტი-

ნებს ზდანოვიჩს) ეს საქმეს არ შეეხება: ზ დ ა ნ ო ვ ი ჩ ი: მე კი მიმაჩნია, რომ სწორედ საქმეს შეეხება. მე მინდოდა ამ ისტორიულ ფაქტებზე მითითებით დამედგინა ის დებულება, რომ რუსეთში, ასე ვთქვათ, წოდებათა, პრივილეგირებულთა პარტიების შექმნა უაზრობაა. მათ ხელიდან გაუშვეს ხელსაყრელი ისტორიული წუთი. მინდოდა მეჩვენებინა სოციალურ-რევოლუციური მოძრაობის მთელი კანონიერება და განსაკუთრებით ის, რომ მხოლოდ სახალხო პარტიას აქვს მომავალი. ეს იმიტომ, რომ გამოხატავს უმრავლესობის ინტერესებს, და იმიტომაც, რომ მარტო ის დგას ჩვენი დროის მოწინავე იდეების განვითარების სიმაღლეზე. იგი ძლიერია, ძლიერია თავისი ერთიანობით, პრინციპების სიწმინდით, საკუთარ წევრთა თავგანწირვით. მისი გამარჯვება უეჭველია. პირველი მსხვერპლი, მრავალი მისი წევრის დაღუპვა, უფრო მეტ ძალასა და ზნეობრივ ღირსებას ჰმატებს მას. მე ღრმად მწამს ხალხის გამარჯვება, სოციალური რევოლუციის ზეიმი[1].

ამ სიტყვას უდიდესი გამოხმაურება ჰქონდა როგორც რუსეთში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. ამ დოკუმენტს თავისი დიდი ისტორიული მნიშვნელობა დღესაც არ დაუკარგავს[2].

მეფის სასამართლომ გ. ზდანოვიჩს მიუსაჯა 6 წლითა და რვა თვით საკატორღო მუშაობა ყველა უფლების ჩამორთმევით. გაბაჩენი წარედგინა მის უდიდებულესობას შერბილების მიზნით, მაგრამ იმპერატორმა, ალექსანდრე III-ის შეფის რჩევით, იგი უცვლელად დასტოვა ძალაში.

არსებული წესის თანახმად კატორღამისჯილ პატიმრებს

---

[1] Речи и биографии, стр. 107—118.

[2] ქართულად გ. ზდანოვიჩის სიტყვა პირველად ქვეყნდება.

ჯერ ცენტრალურ ციხეში აგზავნიდნენ, ხოლო იქედან შემდეგ საკატორღო ადგილებზე ანაწილებდნენ.

გ. ზდანოვიჩი, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე საშიში სახელმწიფო დამნაშავე, ხარკოვის გუბერნიის პენენგის ცენტრალურ ციხეში გადააგზავნეს გაძლიერებული ბადრაგის თანხლებით.

ციხის რეჟიმი პოლიტიკური პატიმრებისათვის, შეიძლება ითქვას, პირდაპირ აუტანელი იყო. გ. ზდანოვიჩი, რომელსაც მტკიცედ სწამდა სოციალური რევოლუციის გამარჯვება, მხნედ იტანდა ყველა გაჭირვებას.

გ. ზდანოვიჩის დედამ მწარედ განიცადა შვილის მძიმე ხვედრი. იგი მეფის სახელზე თხოვნას-თხოვნაზე აგზავნიდა, მაგრამ ამაოდ. მეფის მთავრობას გაგონებაც კი არ უნდოდა ზდანოვიჩის მდგომარეობის რაიმე შემსუბუქებაზე, ბოლოს მოხუცმა დედამ გადაწყვიტა თვითონ წასულიყო ხარკოვში. მან გუბერნატორ ლორის-მელიქოვის დახმარებით შესძლო ორჯერ ენახა ციხეში თავისი სათაყვანებელი ვაჟიშვილი. გ. ზდანოვიჩისათვის შეღავათების მიცემაზე და მისთვის მდგომარეობის შემსუბუქებაზე მოხუც დედას უარი უთხრეს. მაია მიქელაძისათვის უდიდესი ბედნიერება იყო კატორღამისჯილ შვილთან შეხვედრა. გ. ზდანოვიჩმა ბოდიში მოუხადა დედას მიყენებული წყენისათვის, იმ სულიერი ტანჯვისათვის, რასაც იგი ასე ღრმად განიცდიდა შვილის დაპატიმრების გამო. იგი თავს არ იმართლებდა დედის წინაშე, არწმუნებდა მის მიერ არჩეული გზის სამართლიანობაში, რომელიც კაცობრიობის უმაღლესი იდეალებისათვის თავდადებულ ბრძოლაში გამოიხატებოდა. დედა თანაუგრძნობდა თავის ვაჟს და ამხნევებდა

მას ყოველმხრივ. ეს იყო დედა-შვილის მეტად ამაღელვებელი შეხვედრა.

1875 წლიდან 1881 წლამდე გ. ზდანოვიჩმა თავისი პატიმრობა მოსკოვის, ხარკოვისა და ბორისოგლების ცენტრალურ ციხეებში გაატარა. 1882 წელს იგი გადაასახლეს კარაში. აქ მანიფესტმა მოუსწრო და სასჯელის ვადა ერთი მესამედით შეუმცირეს. 1884 წელს გადასახლებული იქნა ვერხოლენსკში, სოლო შემდეგ ტომსკში ცხოვრობდა.

1889 წელს გ. ზდანოვიჩს აღუდგინეს სამოქალაქო უფლებები. იგი საქართველოში დაბრუნდა და მშობლიურ ქუთაისში დასახლდა[1].

მეფის საპყრობილეებში ხანგრძლივმა ყოფნამ ოდნავადაც ვერ გასტეხა მისი მებრძოლი, შეუდრეკელი გული, იგი ბოლომდე ერთგული დარჩა რევოლუციური იდეალებისადმი.

შემორჩენილია ზოგიერთი ცნობა, ზოგიერთი დეტალი ცენტრალურ ციხეში მისი ცხოვრებიდან.

ვისმე ვიტაშევსკის გადმოცემით ახლად დანიშნულმა ციხის უფროსმა კოპინმა პატიმრებს აუკრძალა კედლებზე კაკუნით ლაპარაკი. ზდანოვიჩი არ დაემორჩილა ამ აკრძალვას. იგი არ უჭერებდა ზედამხედველს და იმანაც ზდანოვიჩის ეს თავგასულობა ციხის უფროსს აცნობა. გამოცხადდა ციხის უფროსი კოპინი — მეტად მკაცრი და უყმური ხასიათის მქონე ადამიანი. მან ზდანოვიჩს „თქვენობით“ მიმართა, რომ ამიერიდან კედლებზე კაკუნი აკრძალულიაო.

— ვაკაკუნებდი და კვლავაც დავაკაკუნებ, — მიუგო ზდანოვიჩმა. აქ კოპინი მოთმინებიდან გამოვიდა, ტონს აუწია და ყვირილზე გადასულმა, სხვათაშორის, თქვა:

---

[1] Речи и биографии, стр. 20—21.

— შენ გავიწყდება ვინა ხარ. შენ კატორღელი ხარ და ვალდებული ხარ უფროსთა ბრძანება უსიტყვოდ შეასრულო[1].

ეს ფაქტი ნათლად მეტყველებს გ. ზდანოვიჩის შეუპოვრობაზე.

ცნობილია ასეთი ფაქტიც: სვიტიჩი თავის „პოლიტიკური კატორღელის მოგონებებში" მოგვითხრობს ციხეში ზდანოვიჩის ქცევისა და იქ გამეფებული წესების შესახებ:

ციხეში მოკლეს პოლიტიკური პატიმარი კროპოტკინი. ამასთან დაკავშირებით გ. ზდანოვიჩმა ამხანაგებს მიმართა ბარათით, თუ რიგორ გამოხმაურებოდნენ ისინი ამ ფაქტს. „ჩვენ ვალდებულნი ვართ, — წერდა ზდანოვიჩი, — გამოვთქვათ პროტესტი რაიმე ფორმით ყველა იმ სისაძაგლის წინააღმდეგ. ჩვენ რომ გვეპყრობიან, მაგრამ იმისათვის, რომ პროტესტი რაღაც განყენებული არ გამოგვივიდეს, თავდაპირველად ჩვენ უნდა მივმართოთ „ბაბუას", გავიგოთ მისი აზრი და ისიც თუ რა ზომების მიღებას დააპირებს ამის შემდეგ". „ბაბუას" ქვეშ იგულისხმებოდა სოციალ-რევოლუციონერთა პარტიის ცენტრალური ორგანო „ვოლია". ბარათი ხელში ჩაუვარდა ციხის ადმინისტრაციას, რამაც დიდი განგაში გამოიწვია. მიუხედავად მუქარისა, ზდანოვიჩს ვერაფრით ვერ აიქმევინეს თუ ვინ იგულისხმებოდა ამ „ბაბუას" ქვეშ. ციხის ადმინისტრაციამ დასაშინებლად ბრძანება გასცა, რომ ზდანოვიჩისათვის ბორკილები დაედოთ, თავი გადაეპარსათ და წაერთმიათ ნათესავებთან მიმოწერის უფლება.

ამის შემდეგ ციხეში თვითონ გუბერნატორი ვალი გამო-

---

[1] «Былое», 1905, июль, стр. 131—132.

ცხადდა. გენერალი სასწრაფოდ გაეშურა №25 საკანისაკენ, რომელშიც ზდანოვიჩი იმყოფებოდა.

— „აბა რას ფიქრობ? ნუთუ სრულებით არ გინდათ გვითხრათ ვინ არის ეს „ბაბუა“?

— არა, არ მინდა!

— „აი ხომ ხედავ, შენ ბორკილებში ხარ, თავგადაპარსული, ჩამორთმეული გაქვს დედასთან მიმოწერის უფლება, არ გაგაჩნია საწერი მოწყობილობა; საკმარისია ერთი სიტყვა გვითხრა და ახლავე მიიღებ შემსუბუქებას. თქვი!“

— არა, არ ვიტყვი.

გენერალი ვალი მხრებს იჩეჩს და აღარ იცის კიდევ რა უთხრას. ზდანოვიჩი ელაპარაკება. გუბერნატორს იმ სასჯელის უსამართლობაზე, რომელიც მას დაადეს, უმტკიცებს ამ ღონისძიებათა უკანონობას, სასჯელთა შესახებ დებულების თვალსაზრისითაც კი. გენერალი ღელავს. ტუჩებს იკვნეტს. მხრები უთრთის...

— „ოჰ, როგორ არ იცი, როგორ არ იცი?“ — წამოიყვირა გენერალმა. „მიეცით მას წესდება გადასახლებულთა შესახებ“ — მიმართავს იგი ზედამხედველს და საკანიდან გადის.

გუბერნატორის წასვლიდან ორი კვირის შემდეგ ზდანოვიჩის საკანში შედის ზედამხედველი და აძლევს მას დედის წერილს, რომელსაც თან ოფიციალური ქაღალდი ახლავს. ზდანოვიჩს წერილის შინაარსი ეუცნაურა. დედა წერდა, რომ გამოტეხილიყო, დაეჯერებინა უფროსებისათვის, არ ეწყენინებინა დედისათვის, რომელმაც ამდენი ხანია არაფერი იცის შვილის შესახებ; ნუ იტანჯავს თავს ზედმეტად. დედა ურჩევს, რომ დაუყვეს უფროსთა სურვილს და გათქვას ყველა ის პირი, რომელიც ბარათში იყო მოხსენიებული...

ოფიციალურ ქაღალდში, რომელსაც გუბერნატორი ვალე აწერდა ხელს, ლაპარაკი იყო იმაზე, რომ თუ ზდანოვიჩი შეასრულებდა დედისა და უფროსთა სურვილს, მას მიენიჭებოდა უფლება მიმოწერა ეწარმოებინა დედასთან, გადაეცემოდა საწერი მოწყობილობა, ახსნიდნენ ბორკილებს და აღარ გადაპარსავდნენ თავს.

მთელი ეს ისტორია შეთითხნილი იყო გენერალ ვალის მიერ. ერთხელ ზდანოვიჩის დედამ მაია მიქელაძემ ხარკოვის გუბერნატორისაგან მიიღო ოფიციალური ქაღალდი, რომელშიც გუბერნატორი მას წინადადებას აძლევდა მიეწერა შვილისათვის წერილი და ერჩია გამომტყდარიყო. გუბერნატორი იმუქრებოდა, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი შვილის საქმე ცუდად წავიდოდა. შეშინებული დედა იძულებული გახდა მართლაც მიეწერა შვილისათვის აღნიშნული წერილი.

დედის წერილის მიღებიდან ორი კვირის შემდეგ გ. ზდანოვიჩთან საკანში სრულიად მოულოდნელად შედის ვიღაც გენერალი და თავაზიანი ღიმილით ეკითხება, მიიღო თუ არა მან დედისაგან გამოგზავნილი წერილი და აქვს თუ არა განზრახვა მისწეროს პასუხი. ამაზე გ. ზდანოვიჩს მიუგია, რომ, რა თქმა უნდა, მას დიდი სურვილი აქვს მისწეროს დედას წერილი, მაგრამ ვალის მიერ შემოთავაზებული პირობების მიღება კი არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია.

„იცით რა, ეს ჩემთვის სულერთია, — განაცხადა გენერალმა. — მე ამაში არც ჩავერეოდი, მაგრამ გენერალმა ფონ-ვალმა მოხოვა მოვლაპარაკებოდით და აი მეც ვასრულებ მის თხოვნასო“ და საკანიდან გავიდა.

მაგრამ ბარათთან დაკავშირებული ისტორია ამით არ დამთავრებულა. ვალი არ მშვიდდებოდა. როდესაც დაინახა, არა-

ფერი გამოუვიდა, მან უკანასკნელ საშუალებას მიმართა — ზდანოვიჩს აუკრძალა ჟურნალის მიღების უფლება, მაგრამ ეს ღონისძიებაც უნაყოფო აღმოჩნდა. გ. ზდანოვიჩმა ამჯობინა ბორკილდადებული ყოფილიყო, დაეკარგა ჟურნალის წაკითხვისა და დედასთან მიმოწერის უფლება, ვიდრე დაეკმაყოფილებინა ციხის ადმინისტრაციისა და თვით ხარკოვის გუბერნატორის მოთხოვნა — გაეცა, პირადი კეთილდღეობისათვის, თავისი ამხანაგები[1].

ეს ფაქტი კარგად ახასიათებს გ. ზდანოვიჩის შეუპოვრობას, მის უდრეკ ხასიათსა და რევოლუციური საქმისათვის თავგანწირვას.

თოთხმეტი წლის განმავლობაში ციხეებში, საკატორღო სამუშაოებზე და გადასახლებებში ყოფნის შემდეგ (1875 – 1889 წწ.) ზდანოვიჩს, როგორც იქნა, ეღირსა თავის მშობლიურ საქართველოში დაბრუნება. დაბინავდა ქ. ქუთაისში თავის მოხუც დედასთან. მაგრამ დედა-შვილს ერთად დიდხანს არ უცხოვრიათ. მაია მიქელაძე მალე გარდაიცვალა. ეს მოხდა 1891 წელს. დამწუხრებულმა შვილმა ღრმად განიცადა დედის გარდაცვალება. მისი ხსოვნისადმი ღრმა პატივისცემის ნიშნად გვარად აირჩია ფსევდონიმი „მაიაშვილი“. ამ გვარს ზდანოვიჩი სიკვდილამდე ატარებდა. ამავე გვარითაა იგი ცნობილი ქართულ მწერლობასა და პუბლიცისტიკაში.

---

[1] «Воспоминания политического каторжника», «В каменном мешке. Надгробное слово» (Книгоизд. «Народная воля» С.-Петербург. 1906, стр. 17—18, 20—22).

V

გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) მოღვაწეობა საქართველოში

გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) მებრძოლი ბუნება ვერაფერმა გასტეხა. მის მიერ განვლილი გზა მას მიაჩნდა სამშობლოს წინაშე თავისი მოქალაქეობრივი მოვალეობის შესრულებად. იგი საქართველოში მორალურად გამარჯვებული, სულიერად მხნე და იმაზე ფიქრით დაბრუნდა, თუ როგორ გამოეყენებინა თავისი მომავალი ცხოვრება ხალხისა და ქვეყნის სამსახურისათვის.

ჯერ კიდევ ციხეში ყოფნისას ის მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ კავშირი დაემყარებინა ხალხთან და თავისი ფიქრები გაეზიარებინა მისთვის. ამ მიზნით მან აირჩია პუბლიცისტის მახვილი კალამი. რომელიც სიკვდილამდე არ გაუშვია ხელიდან. ეატიმარმა გ. მაიაშვილმა მოახერხა ეთანამშრომლა არა მარტო ციხის ხელნაწერ ჟურნალში, არამედ კავშირი დაემყარებინა „ივერიის" რედაქციასთანაც. 1888 წელს, გადასახლებაში მყოფი, „სიბირსკაია გაზეტას" აქტიური თანამშრომელი ხდება, ხოლო საქართველოში დაბრუნების შემდეგ სისტემატურად თანამშრომლობდა თბილისისა და ქუთაისის ქართულ და რუსულ პრესაში. იგი ჩვეული ენერგიითა და მგზნებარე ტემპერამენტით ჩაება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ამას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამაც, რომ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ იგი უკეთ გაეცნო საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მის ხასიათს და ვითარებას; გაშალა მეტად საინტერესო პუბლიცისტური და კრიტიკული მოღვაწეობა.

მან, როგორც ფართო განათლებისა და მაღალი გემოვნე-

ბის პუბლიცისტმა. მალე მოიხვეჭა სახელი მკითხველთა შორის და ერთ-ერთი ცნობილი ჟურნალისტი გახდა.

გ. მაიაშვილის დიდი ერუდიციის დამადასტურებელია ისიც, რომ იგი შესანიშნავად ახამებდა ერთმანეთში პრაქტიკულ საქმიანობას და მწერლობას, საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. მან მეტად მდიდარი კრიტიკულ-პუბლიცისტური მემკვიდრეობა დაგვიტოვა.

ჩვენ წინამდებარე ნაშრომში მიზნად არ ვისახავთ გადმოვცეთ ამ მდიდარი მემკვიდრეობის ანალიზი[1], გავაშუქოთ ყველა მისი ასპექტი. ჩვენი მიზანი უფრო მოკრძალებულია. გვინდა მკითხველებს გავაცნოთ ზოგიერთი ძირითადი მომენტი გ. მაიაშვილის ცხოვრებიდან, მისი პრაქტიკული საქმიანობიდან და, რა თქმა უნდა, ის ძირითადი პროგრამა, რომლის განხორციელებისათვის იღწვოდა იგი მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე.

როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ გადასახლებაში მყოფი გ. მაიაშვილი ხშირად თანამშრომლობდა „ივერიაში". მან 1882 წელს გამოაქვეყნა თავის დროისათვის მეტად საინტერესო ტრაქტატი „წერილი ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ", რომელმაც ქართულ პუბლიცისტიკაში დიდი კამათი და ცხოველი ინტერესი გამოიწვია. გ. მაიაშვილის სტატიას ფართოდ გამოეხმაურნენ გაზეთ „შრომის" ირგვლივ შემოკრებილი პუბლიცისტები გრ. კოლსკი (უმწიფარიძე), ე. მჭედლიძე (ბოსლეველი) და სხვ.

ჩვენ გვინდა ამ სტატიაზე შედარებით ვრცლად შევჩერ-

---

[1] ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. გიორგი მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) რჩეული ნაწერები. ტ II. თბ., 1968 წ., გვ. 624—625.

დეთ, რადგანაც იგი წარმოადგენს საპროგრამო ხასიათის დოკუმენტს, რომელშიც ნათლად ჩანს თუ რა სურდა და რისთვის იბრძოდა ეს დაუცხრომელი და უანგარო მოღვაწე ქართველი ერისა. სტატია საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ გ. მაიაშვილი მარქსის მოძღვრებაზე დაყრდნობით ცდილობს მკითხველებს გააცნოს ისტორიის მატერიალისტური გაგება.

გ. მაიაშვილის „წერილს ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ" თავიდან ბოლომდე წითელ ზოლად გასდევს „ეკონომიური წყობილების და ვითარების გამოკვლევისა და გამორკვევის"... აუცილებლობა. რათა მეტი დამაჯერებლობა მისცეს თავის არგუმენტებს, იგი ფართოდ მიმოიხილავს დასავლეთ ევროპის სამი წამყვანი სახელმწიფოს — ინგლისის, საფრანგეთისა და გერმანიის სოციალურ-ეკონომიურ ცხოვრებას, ამ სახელმწიფოთა პოლიტიკასა და მათ დამოკიდებულებას ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობისადმი. გ. მაიაშვილი სტატიაში მიმოიხილავს ცნობილ ირლანდიის საკითხს, ეხება ირლანდიელთა ეროვნულ ჩაგვრას, რასაც ისინი განიცდიდნენ ინგლისელებისაგან. ამჟღავნებს საკითხის ღრმა გაგებას. გ. მაიაშვილის აზრით „მაინცა და მაინც არა სურვილი ეროვნული დამოუკიდებლობისა შეადგენს მთავარს... ირლანდიელთა მოძრაობისას, არამედ ხალხის ეკონომიური ურთიერთობის გადაკეთება". მისი აზრი „ცვლილება მარტოოდენ გარეგან პირობათა, გადაძრობა მარტოოდენ პოლიტიკური სამოსელისა გარეშე ღრმა ეკონომიური ცვლილებათა, ცხოვრების დედა-ბურჯთა შეუცვლელად, თავის დღეში ვერ მოსწევს ხალხს სასურველ თავისუფლებას... მხოლოდ ღრმა ეკონომიური ცვლილებებისათვის ბრძოლა არის გზა ნამდვილი თავისუფლებისადმი, მხოლოდ საუკეთესო ეკონომიურის წეს-წყობილების დამყარება

ეროვნულის დამოუკიდებლობითურთ, რასაკვირველია, ნამდვილად გაანთავისუფლებს ხალხს და მისცემს მას ჭეშმარიტ თავისუფლებას“.

გ. მაიაშვილს ღრმად სწამს, რომ მარტო ეროვნული დამოუკიდებლობის მოთხოვნით გატაცება საკმარისი არ არის. იგი სამართლიანად შენიშნავს, რომ არ დაერქმევა სამშობლო იმ ქვეყანას, სადაც არ შეიძლება იცხოვრო შრომით, თუნდ წელებზე ფეხს იდგამდე. მოჰყავს მაგალითები აგრეთვე იტალიის, ბულგარეთის და სერბიის სინამდვილიდან.

გ. მაიაშვილის აზრით „ჭეშმარიტნი მებრძოლნი ხალხის სიკეთისათვის, პატრიოტნი... მოყვარენი თავისი სამშობლოსი, თავისავე საკუთარი ხელით უთხრიან ორმოს ძვირფას თავის ქვეყანას, უკეთუ ივიწყებენ ხალხის ეკონომიურ ინტერესებს... უკეთუ გამოსდგომიან მხოლოდ ეროვნულს იდეებს და ტრადიციებს“.

სტატია ყურადღებას იმსახურებს იმითაც, რომ მასში შესანიშნავადაა მოცემული ბურჟუაზიული დემოკრატიზმის სიყალბე და ფარისევლობა, მისი პოლიტიკური ლოზუნგების ნამდვილი არსი. ათასჯერ მართალია გ. მაიაშვილი როდესაც წერს, რომ „ყოველივე თავისუფლება და მისი პოლიტიკურად მინიჭებული უფლებანი და პოლიტიკური თავაზიანობაც დავიწყებულ და უკუტყორცნილ იქნებიან ხოლმე თვით თავისუფლების მომხრეთა და მოყვარეთა მიერ, როდესაც საასპარეზოდ გამოდის სცენაზე ეკონომიური და არა პოლიტიკური საგანი... პოლიტიკური თავისუფლება და ეკონომიური მონობა-დაჩაგრულობა ადვილად თავსდებიან ერთად ერთსა და იმავე ქვეყანაში... მოისურვებს თუ არა ხალხი ეკონომიურ დაჩაგრულობას თავი დაახწიოს, მაშინვე ყოველსავე პოლიტიკურს თა-

ვისუფლებას შორს ისვრიან. როგორც მტერს, ისინივე, ვინც ეუშინ და გუშინწინ მაღლა აფრიალებდა პოლიტიკური თავისუფლების დროშას... თავისუფლება უსაჭიროესი საგანია, მაგრამ ამ საგნით სარგებლობა ეთავაზება ეკონომიურად ძლიერს ოვის ინტერესების დასაცავად. ასეთი გახლავთ ეს ქებული პოლიტიკური თავისუფლება ბურჟუაზიისა! ასეთია მისი სილრმე და სიგანე, მისი ხატება".

აქვე ეხება ეროვნული სიმდიდრის ზრდის საკითხს ბურჟუაზიულ ქვეყნებში და სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მრეწველობის აღორძინება აწინდელ ხალხთა ეკონომიური ცხოვრების ვითარების მეოხებით ნიშნავს მეტი უფლების მქონეთა გამდიდრებასა და ხალხის გაღარიბებას... ბატონყმობის დროს არავინ არ განსჯიდა ყმის კეთილდღეობაზე ბატონის სიმდიდრის მიხედვითო" ასკვნის იგი. გ. მაიაშვილი იძლევა რუსეთში 60-იან წლებში გატარებული რეფორმების შესანიშნავ კრიტიკას, აღნიშნავს, თუ ვისთვის იყო სინამდვილეში სასარგებლო ამ რეფორმის გატარება. მისი აზრით „ყოველი რეფორმა, ცხოვრების რომელ მხარესაც გინდა შეეხებოდეს, დარჩება უქმად და ნაყოფს ვერ გამოიღებს, თუ იგი მტკიცედ შემეცნებული და ცხადად გამოთქმულ პრინციპზე არ არის დამყარებული". ამის საილუსტრაციოდ მას მოჰყავს ისტორიული მატერიალიზმის არსის გენიალური ფორმულირება, მოცემული მარქსის მიერ 1859 წელს ისტორიულ „წინასიტყვაობაში" თავისი განთქმული წიგნისა—„პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის". როგორც ჩანს ეს „შესავალი" გ. მაიაშვილს გადმოთარგმნილი აქვს რუსული გამოცემიდან. აღსანიშნავია, რომ იგი არსად არ ახსენებს მარქსის სახელს, თუმცა უდიდეს შეფასებას აძლევს მას. გ. მაიაშვილის სიტყვებით მარქსი არის

„ულიდესი და უაღრესად შემეცნებული კაცი ჩვენის დროისა, საუკუნისა, კაცი ისეთი, რომლის სრულიადმა და მტკიცე — მეცნიერულმა წარმოდგენამ მსოფლიოზე (Миросозерцание) ქმნა დიდი ძლევა“. შემდეგ ამას მოჰყვება კ. მარქსის სიტყვები, რომ ადამიანები თავიანთი ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას შედიან განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისყოფისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობებში—წარმოებით ურთიერთობებში, რომელნიც მათი მატერიალური საწარმოო ძალების განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს შეესაბამებიან, რომ ამ წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს, რომელზედაც იურიდული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება; რომ მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განაპირობებს საერთოდ ცხოვრების სოციალურ, პოლიტიკურ და სულიერ პროცესებს... რომ ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათ ყოფიერებას, არამედ, პირიქით, მათი საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათ ცნობიერებას... რომ კაცობრიობა ყოველთვის ისეთ ამოცანებს აყენებს, რომელთა გადაჭრაც მას შეუძლია და სხვ. ჩვენ მარქსის ეს ცნობილი ფორმულირება თავიდან ბოლომდე მხოლოდ იმიტომ არ მოგვყავს, რომ იგი კარგადაა ცნობილი ჩვენი მკითხველი საზოგადოებისათვის[1].

---

[1] ცნობილია, გ. მაიაშვილმა კარგად იცოდა გერმანული ენა. იგი გადასახლებაში მყოფი თავს ირჩენდა რეპეტიტორობითა და იმით, რომ გერმანულიდან თარგმნიდა შრომებს. იგი ნახულობდა დროს ეთარგმნა აკრძალული ლიტერატურაც, კერძოდ მარქსის თხზულებები. ირკვევა, რომ მას უთარგმნია კ. მარქსის „ფილოსოფიის სიღატაკე“ ენგელსის წინასიტყვაობით და სხვები.

გ. მაიაშვილი ცდილობს თავისი საპროგრამო დებულებები დააფუძნოს და გამოიყვანოს ამ მარქსისტულ მოძღვრებიდან ადამიანთა საზოგადოების განვითარების შესახებ. თუ რა ღრმად ესმის გ. მაიაშვილს მარქსი, ჩანს მისივე სიტყვებიდან, როდესაც წერს: „მართალია, რომ ეკონომიურ წყობილებას აქვს გავლენა პოლიტიკურს წყობილებაზედ და ეს გავლენა მასში ჩანს, რომ პირველი მეორეს მოაწყობს, თავის მოთხოვნილებათა გვარად. მაგრამ ისიც მართალია, რომ პოლიტიკური დაწესებულებანიც. თავის მხრით, როგორც მცველნი ეკონომიური ცხოვრების საძირკვლისა, ცდილობენ ასე თუ ისე იშოქმედონ მასზე და დაუმორჩილონ პოლიტიკურს ცხოვრებას“. როგორც ვხედავთ აქ გ. მაიაშვილი ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთდამოკიდებულების პრინციპში სწორ გაგებას იძლევა.

ძველი ეს მსჯელობა გ. მაიაშვილს სჭირდება იმის დასასაბუთებლად, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ საქართველოს მესვეურნი, მისი წინამძღოლები და ბელადები, თუ მათ ნამდვილად უნდათ დაიხსნან სამშობლო იმ კოლონიურ და დაბეჩავებულ მდგომარეობიდან, რომელშიც იგი იყო ჩავარდნილი. გ. მაიაშვილი საქართველოს „ბედისაგან სასტიკად დასჯილს“ უწოდებს და მოუწოდებს „წინამძღოლთ, რომელთაც უყვართ თავისი სამშობლო, თავისი ხალხი, დაუახლოვდნენ ამ ხალხს, გულმოდგინეთ გაუსინჯონ ბედისაგან დასმული იარები, გამოიკვლიონ მისი სამწუხარო მდგომარეობა და ნამდვილად მეცნიერულად გაიგონ: რა გავლენა ჰქონდა დამოკიდებულებას ხალხის ეკონომიურს ცხოვრებაზედ.... ეკონომიურ ურთიერთობაზედ“.

აქვე ეხება იგი პიროვნების როლს ისტორიაში და ამ სა-

კითხს საკმაოდ დამაჯერებლად აშუქებს. იგი დასკინის ისეთ გმირებს, რომელთაც ჰგონიათ, რომ ხალხთა მოძრაობებს ისინი განაგებენ და რომ ყველაფერი თითქოს მათ ნებასურვილზეა დამოკიდებული. გ. მაიაშვილის შეხედულებით ყოველი პოლიტიკური ან ეროვნული მოძრაობა და ამბოხება დასაწყისს იღებს იმ ეკონომიური წყობილებისაგან, რომელიც ხალხში მოქმედებს. რაც უფრო „გაუვარგისდება" ეკონომიური წყობილება, მით უფრო გაძლიერდება პოლიტიკური მოძრაობა. „რასაკვირველია, პოლიტიკურ მოქმედ პირთ ჰგონიათ (ეს ცოტა არ არის აკმაყოფილებს იმათ თავმოყვარეობას), რომ პოლიტიკური მოძრაობა და ამბოხება იმათის მოქმედების წყალობით ხდება, მაგრამ ის კი არ იციან, რომ თვითონ ისინი არიან წარმოშობილნი პოლიტიკურის მოძრაობისაგან, რომლის ფესვი და ძირი იმალება ეკონომიური ცხოვრების გაუვარგისებაში და მატერიალური წარმოების შევიწროებაში". ამასთანავე გ. მაიაშვილი არ უარყოფს პოლიტიკურ ბელადთა როლს და მათ გავლენას მოძრაობაზე, თუ ისინი ღრმად ჩასწვდებიან ამ მოძრაობის არსს და შესძლებენ სათანადო მიმართულებით წარმართონ იგი.

გ. მაიაშვილის ღრმა რწმენით, მხოლოდ ხალხია ისტორიის ნამდვილი შემოქმედი, რომ „არც ერთს საზოგადო მოძრაობას არ ექნება არავითარი მნიშვნელობა, თუ რომ ხალხი იმაში ასე თუ ისე მონაწილეობას არ იღებს, ხალხი აძლევს მოძრაობას დიდ ძალას და მნიშვნელობას".

პირველ რიგში იგი მოითხოვს მოძრაობაში ხალხის ეკონომიური ინტერესების დაკმაყოფილებას, მერე კი სხვა ინტერესებისაც, როგორიც არის პოლიტიკური და ეროვნული. პოლიტიკური და ეკონომიური მოძრაობა რომ მჭიდრო კავ-

ურშია, ამის საილუსტრაციოდ მოჰყავს საქართველოს მაგალითი. მას გულს უკლავს, რომ დიდიხანია ხედავს სამშობლოს გაჩუმებულს და გაყინულს, რომელსაც „თითქოს აღხოცოდეს... კაცები, რომელთაც შეეძლოთ იკისრონ მოვალეობა, გახდნენ ბელადნი მოძრაობისა, რომ ამით გამოაღვიძონ ხალხი იმ ღრმა ძილისაგან, რომელსაც მიეცა ისტორიულის წამებისა და ტანჯვის შემდეგ“. იგი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მხოლოდ 1860 წლიდან სჩანან მოძრაობის ნიშნები ჩვენის მიმძინარებულის ქვეყნისა, რომელიც „არ მომკვდარა. მხოლოდ სძინავს“. აქ მას მსედველობაში ჰყავს თერგდალეულები, რომლებიც სათავეში ჩაუდგნენ ქართველი ხალხის ნაციონალურ მოძრაობას. იგი აკრიტიკებს იმათ, რომელთაც მიაჩნდა, რომ თითქოს ეს მოძრაობა წარმოიშვა იმის შედეგად, რომ 1860 წელს რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდა რამდენიმე ქართველი განათლებული ყმაწვილი კაცი, და რომ ამ განათლებულმა ყმაწვილკაცებმა, აღტაცებულებმა მამულის სიყვარულით, დაარსეს ჟურნალ-გაზეთები, გამოსცეს წიგნები და სხვა. გ. მაიაშვილი ამაში მხოლოდ ფაქტს ხედავს და არა ამ ფაქტის ახსნას; მისი აზრით, ამ მოძრაობის გამომწვევი იყო საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ცხოვრების მატერიალური პირობების შეცვლა. განსაკუთრებით გლეხთა რეფორმის მომდევნო პერიოდში. „რადგანაც ცვლილება ბევრჯერ ხალხის სასარგებლოდ არ არის ხოლმე, ამისათვის ხალხი დიდ სიღარიბეში ჩავარდა... ხალხის ეკონომიური ცხოვრების ახალმა წყობამ მოიყვანა მოძრაობაში თვითონ ხალხიც... აზრმა გაიღვიძა, სამშობლოსათვის მოღვაწენი გამოვიდნენ საზოგადო ასპარეზზედ, საზოგადო საჭიროებამ მოითხოვა მათი გა-

მოსვლა. ისინი გამოიწვია დრომ და არა მათ დრო. ეგონენ მათის თავმოყვარეობის საწყენს არაფერს ვამბობ: ეს ყველგან ასე იყო და ასეც იქნება".

გ. მაიაშვილი აკრიტიკებს იმ პირებს, ვინც მხოლოდ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმის მოგვარებაში ხედავდა საქართველოს ბეჩავ მდგომარეობიდან გამოსვლის ერთადერთ გზას, „ღაღადება სკოლებში ქართული ენის შემოღებაზედ, სახალხო სკოლების დაფუძნებაზედ, ქართული თეატრის გახსნაზედ, სასარგებლო წიგნების გამოცემაზედ. ჩვენი ენის განვითარებასა და გამშვენიერებაზედ და სხვა-სხვა... ყოველივე ესენი ძლიერ საჭირონი და თანაგრძნობის ღირსი საგნები არიან, მაგრამ ამ საგნებზე გაჩერება, მათ გარშემო ტრიალი და ამასთანავე კმაყოფილებით ძახილი, რომ მხოლოდ ამაებზედ არის დამყარებული ჩვენი ქვეყნის ბედნიერებაო იმასა ნიშნავს, რომ თქვენ მოქმედების პროგრამა ჯერ კიდევ არ გქონიათ შემუშავებული და მტკიცე ნიადაგზე დამყარებული".

გ. მაიაშვილი მოუწოდებს ქართველ საზოგადო მოღვაწეებს პირველ რიგში ახსნან ეკონომიური საგნები, ყოველ-მხრივ შეისწავლონ ხალხის ეკონომიური ცხოვრება. იგი გულისტკივილს გამოთქვამს, რომ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში თითქმის არაფერი იწერებოდა პოლიტეკონომიის სფეროდან. აქვე იძლევა საკმაოდ ვრცელ საკუთარ პროგრამას თუ როგორ უნდა ყოფილიყო შესწავლილი და გამოკვლეული ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობა, მისი სოციალური შემადგენლობა, ეროვნული შემოსავალი და სხვ.

„თქვენ გიყვართ სამშობლო, თქვენი ენა, ხალხი, — წერს გ. მაიაშვილი ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა მიმართ, — მაგ-

რამ არ გეტყობათ, რომ თქვენ ცნობიერად მოფიქრებული გქონდეთ პროგრამა საზოგადოებრივი მოქმედებისა, სიყვარული — დიაღ საქები და პატივსაცემი გრძნობაა, ცხადია, მაგრამ ცარიელის სიყვარულით ქვეყანას ვერ აღვაშენებთ და ვერ აღვადგენთ... საჭიროა შემუშავება და გაძოკვლევა საზოგადოებრივის იდეალისა, ხალხთა ცხოვრების ყოველმხრივს დაკვირვებისა და შესწავლის შემდეგ".

ვ. მაიაშვილი საყვედურობს საქართველოს ისტორიით გატაცებულ პირებს, რომლებიც თავიანთ თხზულებებში მხოლოდ სხვადასხვა ლაშქრობებსა და სამეფო კარის ინტრიგებს აღწერენ. „იმის მაგიერ რომ დაგვანახოთ ყოფა-ცხოვრება ხალხისა წარსულს დროს, იმის მაგიერ, რომ გაგვაცნოთ მაშინდელი უფლებრივი, იურიდიული და ეკონომიური ურთიერთობა, თქვენ სულ სხვას მოგვითხრობთ. და თან ამ შესხმასა და ხოტბის წერას დარბაისლურ შრომას ეძახით!"

ბოლოს გ. მაიაშვილი ამ თავის უდავოდ მეტად საინტერესო წერილში ეხება ქართული ლიტერატურის ბედს და მოითხოვს ხალხისათვის გასაგებ ლიტერატურას ენითაც და შინაარსითაც, გმობს მაღალფარდოვნებისადმი გამოდევნებას ლიტერატურაში. და ასე ამთავრებს სტატიას: „ვევაწყოთ და შევუთანხმოთ ჩვენი ნაწერების ხასიათი და მიმართულება ხალხის ინტერესებს და მოთხოვნილებათ, ვისწავლოთ და განვითარდეთ ხალხთან ერთად, მასთან ერთადვე შევიმუშავოთ საზოგადოებრივი იდეალები"[1].

როგორც ვხედავთ, გ. მაიაშვილის ეს საპროგრამო დოკუმენტი საგულისხმოა ბევრის მხრივ. ზოგიერთ მის დებულებას დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. ცხადია,

[1] „ივერია" № 7—9, 1882 წ.

იგი ჯერ კიდევ საკმაოდ შორსაა მარქსიზმის ღრმად წვდომისაგან, მაგრამ მისი ღირსება ისაა, რომ ქართულ პუბლიცისტიკაში ერთ-ერთმა პირველმა გაკვალა გზა მარქსისტული იდეების მიმართულებით.

აღსანიშნავია აგრეთვე გ. მაიაშვილის სტატია ბელინსკზე (დაიბეჭდა „სიბირსკაია გაზეტაში" 1888 წ.), აგრეთვე სტატიები „ძველი და ახალი თაობა და მათ გამო ლაპარაკი ჩვენში" („ივერია", 1889 წ., № 222—238), „მოკლე მიმოხილვა წარმოება-აღებმიცემობისა ჩვენში ძველად და ახლა" („საქართველოს კალენდარი", 1890 წ.), „ჩვენი დედაკაცები და ახალი დრო" („ივერია", 1891, № 95—142), „ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკი და მისი მოქმედება" („მოამბე", 1896, № 12, 1897 №№ 1, 3, 4), „მსხვილ თავად-აზნაურთა იდეოლოგია" (გაზ. „ჩვენი მეგობარი", 1916, № 41) და მრავალი სხვა, რომლებშიც იგი ატარებს და იცავს თავის ზემოდაღნიშნულ შეხედულებებს.

გ. მაიაშვილი არა მარტო ქადაგებდა ზემოდმოყვანილ წერილებში გადმოცემულ იდეებს, არამედ ცდილობდა კიდევაც მათ ცხოვრებაში პრაქტიკულად განხორციელებას. ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა ყრილობის თავმჯდომარედ მისი მოღვაწეობის მთელი პერიოდი (1896—1917 წწ.), რის შესახებაც ქვემოდ გვექნება საუბარი, ნათლად ადასტურებს ამას.

კარგადაა ცნობილი გ. მაიაშვილის საზოგადოებრივ საგანმანათლებლო მოღვაწეობა. მან მთელი თავისი მგზნებარე სიცოცხლე ქართველი ხალხის ეროვნული განთავისუფლებისა და მისი კეთილდღეობის კეთილშობილ საქმეს მიუძღვნა.

გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ გ. მაიაშვილი ერთხანს ქუთაისის სამიწათმოქმედო ბანკში იწყებს მუშაობას

საზედამხედველო კომიტეტის წევრად. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ გ. მაიაშვილს დაუწესეს პოლიციის ღია მეთვალყურეობა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მას ოფიციალურად ეკრძალებოდა სახელმწიფო ან კერძო სამსახურში შესულიყო, მას სასამართლოში მოწმედ გამოსვლის უფლებაც კი არ ჰქონდა. ცხადია, ეს უარყოფით გავლენას ახდენდა მის მატერიალურ და მორალურ მდგომარეობაზე. გ. მაიაშვილმა ბევრი იბრძოლა, რომ მისთვის პოლიციის მეთვალყურეობა მოეხსნათ. მხოლოდ 1892 წელს შესძლო მან მიეღწია ამისათვის, უშუალოდ ხელმწიფე იმპერატორის განკარგულების საფუძველზე. ამის შემდეგ მას უფლება მიეცა დაეწყო სამსახური. ცნობილია, გ. მაიაშვილის დაუცხრომელი ბრძოლა ბანკის მესვეურთა მომხვეჭველობის წინააღმდეგ. იგი გადაჭრით მოითხოვდა რომ ბანკის მოგება მოხმარებოდა ხალხის საჭიროებათა დაკმაყოფილებას, საგანმანათლებლო საქმეს, ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის დათხოვნილ მასწავლებელთა მატერიალურ უზრუნველყოფასა და სხვ.

საერთოდ გ. მაიაშვილი არავის არ ერიდებოდა და ყოველთვის მკაცრი და პირდაპირი იყო, როცა ამას საერთო საქმე და ქვეყნის ინტერესები მოითხოვდა. ამ ნიადაგზე მას ბევრი მტერი გაუჩნდა.

წლების მანძილზე გ. მაიაშვილი ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა, როგორც ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქუთაისის განყოფილების თავმჯდომარე. ეხმარებოდა მას მატერიალურადაც.

გ. მაიაშვილის ირგვლივ, სადაც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ოავს იყრიდა იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოება, იმარ-

თებოდა მსჯელობა და ცხარე კამათიც როგორც ცხოვრებისეულ საჭირბოროტო თემებზე, ასევე ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაზე, მეფის მოხელეთა თვითნებობაზე, სახავდნენ ღონისძიებებს თუ როგორ გამოეყვანათ საქართველო ამ ბეჩავ მდგომარეობიდან.

განსაკუთრებით დიდ როლს უთმობდნენ ისინი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობის საკითხებს. როგორც ცნობილია გ. მაიაშვილი სოციალ-ფედერალისტი და მათი მესვეური იყო. იგი ეკონომიურ საკითხებთან ერთად დიდ ყურადღებას აქცევდა ეროვნული საკითხის მართებულად მოგვარებას. იგი მას ესახებოდა ფედერაციული გაერთიანების სახით, როდესაც საქართველოს შინაურ საქმეებში ექნებოდა ფართო ავტონომია, ხოლო საგარეო პოლიტიკის ხაზით მჭიდრო კავშირში იქნებოდა რუს ხალხთან.

მოითხოვდა რა საქართველოსათვის ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის შექმნას, მან სწორად ვერ გაიგო ეროვნული საკითხის გადაჭრის ლენინური თეორია, ალღო ვერ აუღო იმ დიდ ცვლილებებს, რომლებსაც მუშათა კლასი აღწევდა ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობით. პირველმა მსოფლიო ომმა კიდევ უფრო გაზარდა მასში რწმენა ეროვნული ავტონომიის შექმნის აუცილებლობის შესახებ. ამას მოწმობს 1915 წელს გამოქვეყნებული მისი სტატიები „ნაციონალიზმის გამარჯვება“, „ერთი თუ ორი პარტია“, „კვლავ ნაციონალიზმი და ინტერნაციონალიზმი“ და სხვ. ამ სტატიებში ნათლადაა გადმოცემული გ. მაიაშვილის ეროვნული პროგრამა. მას როგორც ფედერალისტს ღრმად სწამდა „გარდაქმნა სოციალური ურთიერთობების სასარგებლოდ მთელი მშრომელი ხალხისა, განურჩევლად პროლეტარიატისა და

გლეხობისა, და შემოღება საქართველოში დემოკრატიულ პრინციპებზე აშენებული პოლიტიკური თვითმმართველობისა, რომელიც უნდა მიმდინარეობდეს როგორც ბუნებრივი შედეგი იმ დემოკრატიული ბრძოლისა რუსეთში, რომელსაც მიზნად ექნება რადიკალურად გარდაქმნა პოლიტიკური რეჟიმისა მთელ სახელმწიფოში"[1]. ერთი სიტყვით, მთელი მისი პოლიტიკური მოღვაწეობა ორ ძირითად მიზანს ისახავდა: სოციალური უსამართლობის მოსპობასა და ეროვნულ თავისუფლებას საქართველოსათვის.

გ. მაიაშვილი განსაკუთრებით ახლო იყო ექიმ დ. ნაზარაშვილის, ვ. ნ. ნიკოლაძისა და ნ. ა. ფურცელაძის ოჯახებთან. აქ ხშირად იკრიბებოდნენ საქართველოს გამოჩენილი შვილები და მსჯელობდნენ საზოგადოებრივ, ლიტერატურის, ხელოვნებისა და სხვა საჭირბოროტო საკითხებზე. მათ შორის აღსანიშნავია გ. წერეთელი, ა. გაბაშვილი, დ. ნაზარაშვილი, ნ. ნიკოლაძე, კ. ლორთქიფანიძე, კ. აბაშიძე, ა. გ. წერეთელი და სხვები.

გ. მაიაშვილი გადაჭრით მოითხოვდა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების აღიარებას ქართველი ხალხისათვის, მხარს უჭერდა რუს ხალხთან გულწრფელ მეგობრულ დამოკიდებულებას ცარიზმის წინააღმდეგ მათ საერთო ბრძოლაში. ხალხების სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების გზას გ. მაიაშვილი ხედავდა სოციალურ რევოლუციაში. იგი მჭიდრო ურთიერთობაში იყო გამოჩენილ რევოლუციონერებთან, რომლებიც, სხვა გამოჩენილ და პროგრესულად მოაზროვნე პირებთან ერთად, ხშირად იკრიბებოდნენ მის ბინაზე ქ. ქუთაისში, რომელიც მდებარეობდა ყოფილი

[1] გაზ. „ჩვენი მეცობარი", 1915 წ. № 41.

ქართული გიმნაზიის გვერდით, გეგუთის ქუჩაზე, (ამჟამად ალ. წულუკიძის ქუჩა).

საქართველოში ღაბრუნების შემდეგ გ. მაიაშვილის რევოლუციური საქმიანობა, მისი ურთიერთობა იმ დროის გამოჩენილ რევოლუციონერებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან შეუმჩნეველი არ დარჩენია მეფის ჟანდარმერიას. ეს განსაკუთრებით საგრძნობი გახდა 1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემღეგ გამეფებული რეაქციის წლებში. ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბობოქრობ და რევოლუციის დაუძინებელი მტერი, პირსისხლიანი გენერალი ალიხანოვ-ავარსკი, რომელმაც ცეცხლითა და მახვილით ააწიოკა მთელი დასავლეთ საქართველო.

ამ ჯალათს წინასწარ ხელთ ჰქონდა იმ პირთა პროსკრიპ ცული სიები, რომლებიც უნდა შეეპყროთ და სიკვდილით დაესაჯათ. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი იყო გ. მაიაშვილი-ზდანოვიჩი. მისი სიცოცხლე ბეწვზე ეკიდა. ალიხანოვ-ავარსკიმ გასცა ბრძანება დაეპატიმრებინათ გ. მაიაშვილი, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე საშიში პიროვნება. ბრძანების აღსასრულებლად გ. მაიაშვილის ბინას მოულოდნელად შემოარტყეს ალყა კაზაკებმა და პოლიციელების გაძლიერებულმა რაზმმა. ეს ამბავი მსახურმა დაუყოვნებლივ აცნობა გ. მაიაშვილს. მან ეზოდან გაპარვა დააპირა, მაგრამ გვიანღა იყო. მაშინ მან მსახურს დაავალა პოლიციის ოფიცრისათვის მოეხსენებინა, ვითომც იგი სოფელში იყო წასული, თვითონ კი საწოლ ოთახში შევიდა და ისე მოხერხებულად ჩაწვა ლოგინში, რომ კაცი ვერ შეამჩნევდა თუ იქ ვინმე იმყოფებოდა. ერთგულმა მსახურმა ოფიცერს ყველაფერი ისე მოახსენა, როგორც გ. მაიაშვილმა აუხსნა, მაგრამ მან, რა თქმა უნდა,

არ ირწმუნა მსახურის სიტყვები და ყველა ოთახი გულმოდგინედ დაათვალიერა, მათ შორის ისიც რომელშიც გ. მაიაშვილი იმყოფებოდა საბნის ქვეშ გატრუნული. ოფიცერმა მართლაც ვერაფერი შეამჩნია, შეადგინა ადგილის დათვალიერების ოქმი და უკან ხელმოცარული გაბრუნდა. მალე, ამის შემდეგ, გ. მაიაშვილი სოფელში წავიდა, ხოლო იქედან თბილისში გადავიდა და არალეგალურად ცხოვრობდა კარგა ხანს. აი რას წერდა ამ ფაქტთან დაკავშირებით გაზ. „ჩვენი მეგობარი" (№ 413—1917 წ.): „1906 წელს საშინელი რეაქციის დროს მხცოვანი გ. ზდანოვიჩი იძულებული იყო უკვალოდ მიმალულიყო თითქმის ერთი წლის განმავლობაში, რათა სიცოცხლე შეენარჩუნებინა და ხელთ არ ჩავარდნოდა გამძვინვარებულ გენერალ ალიხანოვს, რომელიც აშკარად გაიძახოდა: ერთი ზდანოვიჩი ჩამაგდებია ხელში, რომ იგი ქუჩის პირველ ფარანზე ჩამოვკიდოო".

ასე მოხერხებულად დაუსხლტა გ. მაიაშვილი მეფის ჟანდარმერიას, რომელიც მას ჩამოხრჩობას უპირებდა. ასეთი ხიფათით სავსე წუთები არა ერთი და ორი ყოფილა გ. მაიაშვილის ცხოვრების ამ პერიოდში. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ კიდევ ერთ საგულისხმო შემთხვევას, რომელიც მას გადახდა თავს: ერთხელ გ. მაიაშვილს თბილისიდან ქუთაისში პროკლამაციები მიჰქონდა. პროკლამაციებში ლაპარაკი იყო ტერორისტული აქტების მოხდენის ახალ წესებზე. თან ახლდა ორი თანამებრძოლი. როდესაც მატარებელი ხაშურის სადგურში გაჩერდა, მასთან მივიდა მისი ძველი მეგობარი დოქტორი ნიკოლოზ ხუდადოვი თავის შვილთან—ვლადიმერ ხუდადოვთან ერთად. ამ ვლადიმერ ხუდადოვს თურმე პოლიცია ადევნებდა თვალს, როგორც რევოლუციურ საქმიანობა-

ში შემჩნეულს. ჟანდარმერიის აგენტმა ეჭვი მიიტანა გ. მაიაშვილზეც, ალბათ, მისი თანამზრახველიაო და დააკავა კიდეც. გ. მაიაშვილი მიიყვანეს ჟანდარმერიის ოთახში და მცველად კაზაკი მიუჩინეს. აგენტი გაემართა ჟანდარმერიის უფროსთან მოსახსენებლად, რომ დააკავა საშიში რევოლუციონერი. გ. მაიაშვილმა ისარგებლა ამით. კაზაკს თხოვა ეხმო ოფიციანტისათვის ბორჯომის წყლის მოსატანად. ვიდრე კაზაკი ოფიციანტს უხმობდა, გ. მაიაშვილმა მოასწრო გულის ჯიბიდან ფულისა და პროკლამაციების ამოღება. იგი მან ფარულად, ფულთან ერთად, ოფიციანტს გადასცა, რომელმაც ბორჯომის წყალი მოუტანა. პროკლამაციებისაგან კი განთავისუფლდა, მაგრამ მას კიდევ რჩებოდა ხელბარგში გამოხვეული სხვა საშიში დოკუმენტები — მაგალითად, დებულება პარტიზანული ბრძოლების საწარმოებლად სამხედრო ორგანიზაციის შესახებ. მან მათი განადგურებაც შესძლო: კაზაკს თხოვა ტუალეტში წაეყვანა იგი. ხელბარგიც თან წაიღო. იქ მან საეჭვო დოკუმენტები ტუალეტის მილში ჩასჩარა. როდესაც ჟანდარმერიის ოფიცერი და აგენტი დაბრუნდნენ, გ. მაიაშვილს საეჭვო დოკუმენტები აღარ ჰქონდა. ამის შემდეგ იგი თბილისში გადააგზავნეს. გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსმა მას საქმის ვითარება გამოკითხა და, როგორც გაუგებრობის ნიადაგზე დაკავებული, მალე გაანთავისუფლა[1].

საერთოდ გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. მას ხშირად მიმართავდნენ რჩევა-დარიგები-

---

[1] ეს ორი ეპიზოდი გ. მაიაშვილის ცხოვრებიდან 1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ გამეფებულ რეაქციის წლებში ჩვენ მოტანილი გვაქვს გ. ლასხიშვილის მემუარებიდან.

სათვის. იგი ბევრს მატერიალურადაც ეხმარებოდა. მას არ უყვარდა უკან დახევა და საკმაოდ დიდ რისკზეც მიდიოდა ხოლმე. როდესაც საკითხი რომელიმე რევოლუციურ-პოლიტიკურ წამოწყებას შეეხებოდა, ან როდესაც არალეგალურად მოქმედ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს ჩავარდნის საფრთხე ემუქრებოდათ. აქ მას, კეთილშობილებისა და ჰუმანიზმის გარდა, თავისი დიდი გამბედაობა და რევოლუციური ბრძოლების გამოცდილებაც შველოდა.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ მაგალითს გ. მაიაშვილის ცხოვრებიდან, საიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ გაბედული სულის პატრონი იყო ეს გამოჩენილი ადამიანი, რომელიც ერთნაირი პატივისცემითა და სიყვარულით სარგებლობდა თვით იდეურად მოწინააღმდეგე არალეგალური პოლიტიკური დაჯგუფებებისა და პარტიების წარმომადგენელთა შორისაც. საკითხი შეეხება ქუთაისის ციხიდან 1906 წელს პოლიტიკური პატიმრების გაქცევის ორგანიზაციას. ამ დროს ქუთაისის ციხე სავსე იყო პოლიტიკური პატიმრებით. ბევრს საკატორღო სამუშაოები და სიკვდილით დასჯაც ელოდა. ქუთაისის სოციალ-დემოკრატიულმა არალეგალურმა ორგანიზაციამ გადაწყვიტა დაეხსნა პოლიტიკური პატიმრები. გადაწყდა ქუჩიდან ციხის ქვეშ ფარულად გაეყვანათ გვირაბი. საამისოდ ციხის მახლობლად გამოსძებნეს შესაფერისი ბინაც, საიდანაც გვირაბის თხრა უნდა დაეწყოთ, მაგრამ აქ ისინი წინააღმდეგობას წააწყდნენ. ბინის პატრონი გადაჭრით ამბობდა უარს მათთვის ბინის მიქირავებაზე იმ მოტივით, რომ კარგად არ იცნობდა მათ და ქირის დროულად მიღებაც ეეჭვებოდა. ეს მთელ ამ წამოწყებას ჩაშლას უქადდა: დასახმარებლად მიმართეს გ. მაიაშვილს. ამ უკანასკნელმა დაუყოვნებლივ იხმო

თავისი ნაცნობი სახლის პატრონი, შესძლო მისი დაყოლიება და წინასწარ მისცა სამი ათასი მანეთის თამასუქი. ამის შემდეგ მუშაობა სწრაფი ტემპით წარიმართა. გვირაბი გადიოდა ქუჩის ქვემოთ, კვეთდა ციხის უზარმაზარ კედელს და იმ საკანთან მიდიოდა, სადაც პოლიტიკური პატიმრები იმყოფებოდნენ. ეს სარისკო წამოწყება, რომელსაც დიდი გამოხმაურება ჰქონდა მაშინ, წარმატებით დამთავრდა. ნაწილი პატიმრებისა, განთავისუფლების შემდეგ, საზღვარგარეთ წავიდა არალეგალურად, ნაწილი კი ჯაშუშთა დახმარებით კვლავ დააპატიმრა ჟანდარმერიამ. ციხიდან განთავისუფლებულ პოლიტპატიმართა შორის იყო ჩვენი სასიქადულო მწერალი ლეო ქიაჩელიც. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ წამოწყების ინიციატორთა და ხელისშემწყობთა ხელში ჩაგდება პოლიციამ ვერ მოახერხა. შეუმჩნეველი დარჩა თვით გ. მაიაშვილიც.

VI

მარგანეცის მრეწველთა ყრილობა და გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) (1896—1917 წწ.)[1]

საქართველო მდიდარია წიაღისეულით. ცარიზმის პირობებში ხალხი ვერ სარგებლობდა ამ სიკეთით. მათ შორის აღ-

[1] ამ პერიოდის შესახებ მასალები და ცნობები ძირითადად მოგვაწოდა ა. მ. დარახველიძის (ცრინიცის) ქვრივმა ე. ი. ბურჯანაძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ; ნაწილი კი ჩვენს მიერ არის ამოკრეფილი იმ შრომებიდან, რომელსაც სისტემატურად სცემდა მარგანეცის მრეწველთა ყრილობა სახელწოდებით «Труды шоропанских марганцепромышленников», იცემოდა ქუთაისში რევოლუციის გამარჯვებამდე. ამ შრომებში ბევრი ძვირფასი ცნობაა დაცული გ. მაიაშვილის შესახებ.

სანიშნავია მთელ მსოფლიოში განთქმული ჭიათურის მარგანეცი.

მარგანეცის მრეწველობასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) ხანგრძლივი მოღვაწეობა. მან, როგორც მარგანეცის მრეწველთა ყრილობის უცვლელმა ხელმძღვანელმა (1896—1917 წწ) მთავრობის ორგანოებს წარუდგინა ასეულობით მოხსენება, შუამდგომლობა თუ განცხადება, სადაც აღწერილია მრეწველობის ვითარება ჭიათურაში (სამწუხაროდ ეს მასალები დღემდე გამოქვეყნებული არ არის და არქივში ინახება).

გ. მაიაშვილს, რომელიც ღრმად იყო დაინტერესებული ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრების გაუმჯობესებით, რაც ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების ქვაკუთხედად მიაჩნდა, კარგად ესმოდა ამ მადნის მნიშვნელობა საქართველოს ეკონომიური აღორძინებისათვის.

შავი ქვის მოპოვება ჭათურაში მე-19 ს-ის 70-იან წლებიდან იწყება. ჭიათურის მეწარმეთა ძირითად მასას ქართველი თავადაზნაურობისა და გლეხთა წრიდან გამოსული საქმოსნები შეადგენდნენ, ხოლო მადნის შემსყიდველი-ექსპორტიორები კი უმთავრესად უცხოელები იყვნენ, ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, აქ სამრეწველო ბურჟუაზია თითქმის მთლიანად ქართული იყო, ხოლო სავაჭრო უპირატესად უცხოური. ისინი ქართველი მრეწველებისაგან ჩალის ფასად იძენდნენ ურთულეს პირობებში მოპოვებულ მადანს და, შემდეგ კი, სპეკულანტურ ფასებში ჰყიდდნენ და მდიდრდებოდნენ. ამრიგად, უცხოური ფირმები მარგანეცის მადნის აღგილობრივ ბაზარზე თითქმის მონოპოლიურად ბატონობდნენ. რადგანაც მეფის ხაზინა კრედიტს არ იძლეოდა, წვრილი და

საშუალო მრეწველები იძულებულნი ხდებოდნენ მიემართათ უცხოურ სავაჭრო-საექსპორტო ფირმებისათვის. ისინიც სესხს, თავისთვის მომგებიან პირობებში, უხვად იძლეოდნენ. სავსებით დაკაბალებული ადგილობრივი მრეწველები დამ-კრედიტებელი უცხოური ფირმების ტყვეობაში ვარდებოდნენ და იძულებულნი ხდებოდნენ მათთვის მეტად შეღავათიან ფასებში ეძლიათ მადანი, რითაც ეს ფირმები დიდ მოგებას ნახულობდნენ. გამკითხავი არავინ იყო. ადგილობრივმა ქარ-თველმა წვრილმა და საშუალო მრეწველებმა არც უცხო ენა იცოდნენ, არც კაპიტალი გააჩნდათ და ვერც უცხოეთის ბა-ზრებზე არსებულ ფასებში ერკვეოდნენ. ამით კი ისევ და ისევ უცხოეთის ფირმები სარგებლობდნენ და ჯიბეებს ის-ქელებდნენ.

კიდევ უფრო უარეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ მუ-შები და გლეხები. სამუშაო დღის უმაგალითო ხანგრძლიობა. დაბალი ხელფასი, არაადამიანური საყოფაცხოვრებო პირო-ბები მოსვენებისა და დახარჯული ენერგიის აღდგენის სა-შუალებას არ აძლევდა, ფიზიკურად და მორალურად აუძ-ლურებდა და აუარესებდა მათ მდგომარეობას. უცხოეთის ფირმები მარტო იმით არ კმაყოფილდებოდნენ, რომ მათგან მადანს თითქმის მუქთად იძენდნენ. ისინი სხვა მახინაციებ-საც მიმართავდნენ: შეძენილ მადანში მათ ხშირ შემთხვევაში ნაღდი ფულის ნაცვლად აძლევდნენ თამასუქებს, რომლებ-საც შემდეგ როგორც წესი აღარ ანაღდებდნენ. ამას ემატე-ბოდა ისიც, რომ მთებიდან ვირებითა და ცხენებით ვაი-ვაგ-ლახით ჩამოზიდულ მადანს წონით ყიდულობდნენ, ხოლო მწონავები მშრომელებს ურცხვად ატყუებდნენ მადნის წო-ნაში. მადნის მომტანს დამატებით უქვითავდნენ ამ მადნის

ღირებულების 10%-ს ვითომდა ჩამოზიდვისას დაბნეული მადნის საფასურად.

როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი მაქინაციების წყალობით მადნის ქართველი მომპოვებლები კოტრდებოდნენ, იქმნებოდა რეალური საფრთხე მარგანეცის მოპოვების მთელი წარმოება უცხოელებს ჩაეგდოთ ხელში.

მუშების უფლებრივი და ეკონომიური მდგომარეობა აუტანელი იყო. მათ მუშაობა უხდებოდათ ჯოჯოხეთურ პირობებში, არ იყო დაწესებული ნორმირებული სამუშაო დრო, მუშები მუშაობას იწყებდნენ გათენებისას და ამთავრებდნენ, როდესაც შებინდდებოდა. არ იყო საბინაო პირობები. ვინც ახლო-მახლო სოფლებში ცხოვრობდა, კიდევ შეძლო ღამე სახლში გაეტარებინა, მაგრამ დაქირავებული მუშების უმრავლესობას უხდებოდა ღამე ნესტიან გვირაბებში გაეტარებინათ. უსაფრთხოების ტექნიკის დაცვაზე არავინ ფიქრობდა, ამის გამო ხშირი იყო მუშათა შორის დასახიჩრებანი და უბედური შემთხვევები. მართალია, არსებული წესის თანახმად, დამქირავებელი, ჩვენს შემთხვევაში მრეწველი, ვალდებულებას კისრულობდა დასახიჩრებისა და უბედური შემთხვევების დროს, თუ იგი მისი ბრალით მოხდებოდა, ეკისრა მკურნალობის ხარჯები, აენაზღაურებინა მუშისათვის გაცდენილი სამუშაო დრო, ხოლო დასახიჩრებულის სიკვდილის შემთხვევაში უზრუნველეყო მისი ოჯახის წევრები პენსიით ან მიეცა მათთვის საკმაო რაოდენობით ერთდროული დახმარება, მაგრამ ასეთი რამ, ცხოვრებაში თითქმის არასოდეს არ ტარდებოდა. მრეწველები სულ სხვადასხვა ხრიკებს მიმართავდნენ პასუხისმგებლობის თავიდან აცილების მიზნით. ისინი მძიმედ დაშავებულს, თუ ეს მოსახერხე-

ბელი იქნებოდა, აგდებდნენ მთიდან, მერე კი განაცხადებ-დნენ, რომ უბედური შემთხვევა თვითონ მუშის დაუდევრობით მოხდაო, ანდა პოლიციის მოხელეს აძლევდნენ ქრთამს, რომ მას ყალბი აქტი შეედგინა, ვითომ უბედური შემთხვევა მუშას თავისი დაუდევრობით მოუვიდა, ანდა, დაბოლოს, თვითონ დასახიჩრებულს მიუგდებდნენ უმნიშვნელო თანხას, რომ მას ამის შესახებ ხმა არ ამოეღო და სასამართლოსთვის არ მიემართა.

სასმელი წყალი რა არის, ხშირად ისიც კი არ ჰქონდათ მუშებს. არ იყო ონკანები, ჭები. ხშირად მუშები კვირაობით ვერ იბანდნენ პირს უწყლობის გამო. საბინაო საკითხი, როგორც აღვნიშნეთ, სავსებით მოუწესრიგებელი იყო. არსებული საცოდავი ქოხმახები ანტისანიტარიისა და ეპიდემიების გავრცელების კერებს წარმოადგენდა. ჭიათურის მთელ სამრეწველო რაიონში მხოლოდ ერთი პატარა და აბსოლუტურად მოუწყობელი საავადმყოფო არსებობდა, რომელიც ვერ ასრულებდა თავის დანიშნულებას. ხშირი იყო ეპიდემიები და ამის გამო სიკვდილიანობა მუშათა შორის.

კიდევ უფრო ცუდ მდგომარეობაში იყო სახალხო განათლების საქმე. ჭიათურაში არ იყო არცერთი სკოლა. წერა-კითხვის მცოდნენი თითზე ჩამოსათვლელი იყო. კულტურისა და განათლების საკითხებს არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა. სამაგიეროდ ბევრი იყო ბნელი და ნესტიანი სამიკიტნო, სადაც მუშები უკანასკნელ გროშებს ტოვებდნენ, რომ თუნდაც დროებით ალკოჰოლში ჩაეხრჩოთ თავიანთი დუხჭირი ცხოვრების მოგონება. ლოთობა და ჩხუბი ჩვეულებრივ მოვლენად ითვლებოდა.

დაახლოებით ასეთი იყო ვითარება ჭიათურაში, როდესაც

გ. მაიაშვილი სათავეში ჩაუდგა მარგანეცის მრეწველთა ყრილობას და პრაქტიკულად შეუდგა იმ სამოქმედო პროგრამის განხორციელებას, რის შესახებაც იგი ლაპარაკობდა ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ წერილში.

მარგანეცის მრეწველთა წარმომადგენელობითი ორგანოს — ყრილობის დაარსების ინიციატორი და ამ საქმის ორგანიზატორი გ. მაიაშვილია. ასეთი ორგანოს შექმნა მიზნად ისახავდა მარგანეცის მრეწველობაში ჩაბმული ეროვნული ბურჟუაზიის გაერთიანებას, რომ მას უკეთ მოეგერიებინა უცხოური კაპიტალის შემოტევა, მარგანეცის მრეწველობის გაფართოებას, საბადოთა ექსპლოატაციის პირობების გაუმჯობესებას, მთელი სამრეწველო რაიონის კეთილმოწყობასა და მშრომელთა აუტანელი მდგომარეობის, შეძლებისდაგვარად, შემსუბუქებას, მათ მიერ მოპოვებული მადნის მსოფლიო ბაზარზე უშუალოდ, უცხოური სავაჭრო კომპანიების დაუხმარებლად, გატანის ორგანიზაციას. ამ დროისათვის უცხოური სავაჭრო კაპიტალი თითქმის მონოპოლიურად ფლობდა მარგანეცის მადნის ადგილობრივ ბაზარს და მრეწველობაშიც გაბატონებას ჩემულობდა.

ქართველი საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენელთა და გ. მაიაშვილის ხანგრძლივი მეცადინეობის შედეგად, რასაც ადგილობრივი მრეწველებიც უჭერდნენ მხარს, 1894 წელს აღიძრა შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე ჭიათურის მარგანეცის მრეწველთა წარმომადგენლობითი — თვითმმართველი ორგანიზაციის დაარსებისათვის ნებართვის მიცემის

შესასებ[1]. 1896 წელს მეფის მთავრობა იძულებული გახდა დათანხმებულიყო ამაზე. 1896 წლის 15 აპრილს, საქმის ხანგრძლივი მომზადების შემდეგ, ქ. ქუთაისში შედგა „შორაპნის მაზრის მარგანეცის მრეწველთა პირველი (დამფუძნებელი) ყრილობა". რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა მრეწველთა წარმომადგენლობითი ორგანიზაციის დაარსებას. ყრილობის დებულების პროექტი შეადგინა გ. მაიაშვილმა, რომელიც შემდეგ ყრილობამ. ზოგიერთი ცვლილებებით, ერთხმად მიიღო. დებულება დეტალურად განსაზღვრავდა ამ ორგანოს შექმნის მიზნებსა და ამოცანებს, მისი წევრების უფლებებსა და მოვალეობებს, გამგებლობის საგნებს და ა. შ. ყრილობა იკრიბებოდა წელიწადში ერთხელ. მის მუდმივმოქმედ აღმასრულებელ ორგანოს წარმოადგენდა ყრილობის საბჭო, რომელიც ირჩეოდა ფარული კენჭისყრით 3 წლის ვადით. შესდგებოდა თავმჯდომარის, მოადგილის, ოთხი წევრისა და სამი კანდიდატისაგან. საბჭოს სხდომები იმართებოდა თვეში ერთხელ.

მრეწველთა ყრილობის საბჭოს ფუნქციებში შედიოდა 1) მრეწველობისათვის ხელის შეწყობა, 2) ეროვნული კაპიტალისათვის მხარის დაჭერა, 3) მუნიციპალური საქმიანობა სამრეწველო რაიონში და 4) სამრეწველო აუზში კულტურულ-საგანმანათლებლო და ყოფაცხოვრებითი მუშაობისათვის ხელის შეწყობა. ყრილობის მუდმივმოქმედი აღმასრულებელი ორგანოს—საბჭოს თავმჯდომარედ ერთხმად აირჩიეს გ. მაიაშვილი, რომელიც 1896—1917 წწ. უცვლელად ირჩეოდა ამ თა-

[1] აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძეს ჭიათურაში მრეწველობის საქმის საერთო ხელმძღვანელობისა და ხელშეწყობისათვის უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნდა „ჭიათურის საერობო-სამოქალაქო თვითმმართველობის" დაწესება, ცდილობდა კიდეც მიეღწია ამისათვის, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა.

ნამდებობაზე. მისი მოადგილე იყო ცნობილი მოღვაწე და გამოჩენილი ლიტერატორი კიტა აბაშიძე.

1896 წელს, გ. მაიაშვილის 'მავი-ქვის მრეწველთა საბჭოს თავმჯდომარედ არჩევასთან დაკავშირებით, ცნობილი მწერალი და პუბლიცისტი გ. წერეთელი გაზ. „კვალის“ (1896 წ. №19) მკითხველებს აუწყებდა: „ქუთაისს... მოხდა ფრიად შესანიშნავი კრება ნავი-ქვის მრეწველთა, ამ კრებით აღინიშნა ახალი ხანა სამრეწველო მოძრაობისა... დასავლეთ საქართველოს მწარმოებელნი, სამართლიანი მოსაზრებით, წინ დადგომიან უცხო ქვეყნის კაპიტალისტების წარმომადგენლებს: უკაცრავად ნუ ვიქნებით და რადგან ბუნებრივი სიმდიდრე ჩვენი ქვეყნისაა, ჩვენსავე წარმოებაში უნდა დარჩეს, კეთილი ინებეთ და ოქვენს ტყავში დაეტიეთო.

ზდანოვიჩმა ჩინებულად გაარკვია ეს საგანი იმ მხრით, რომ შემოხვევით აქონდა მფლველს და უცხო ქვეყანაში გამტანს ის უფლება არ უნდა ბრუნვიოს, რაც მადნის პატრონს და მის მომუშავეს ეკუთვნისო. გ. ზდანოვიჩს აღუძრავს კითხვა სამთო სკოლის დაარსებაზე ქუთაისის გუბერნიაში. მოსაწონი აზრია“.

თვით ეს ფაქტი ნათლად მოწმობს გ. მაიაშვილის უსაზღვრო ავტორიტეტს და იმ ღვაწლის აღიარებას, რომელიც მან დაიმსახურა თავისი თავდადებული და უანგარო მოღვაწეობით. მთელი ამ ხნის მანძილზე არ ყოფილა არც ერთი ქმედითი ღონისძიება, იქნებოდა ეს მუნიციპალური საქმიანობის ხაზით. მშრომელთა მდგომარეობის შემსუბუქებისა თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის ხაზით, რომ მის აღძრაში თუ ცხოვრებაში გატარებისათვის ყველაზე აქტიური მონაწილეობა გ. მაიაშვილს არ მიეღო.

მრეწველთა ყრილობამ და მისმა საბჭომ გ. მაიაშვილის ხელმძღვანელობით ფართოდ გაშალა მუშაობა მუშათა მდგომარეობის შესამსუბუქებლად, სახალხო განათლების გასავრცელებლად. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა სამრეწველო ექსპლოატაციის საკითხის მოწესრიგებას, ახალი გზების გაყვანას, ძველების გაუმჯობესებას, ყვირილაზე ხიდების აგებას, დიდ ზრუნვას იჩენდა საბაგირო გზების გაყვანაზე. მისი ინიციატიკით დაისვა და გადაიჭრა საწარმოო პროცესებისა და მადნის გადაზიდვაში ტექნიკური სიახლეების დანერგვის რიგი პრობლემები, გაატარა ღონისძიებები მადნის უცხოელ შემსყიდველ-ექსპორტიორთა მოქმედების შესაზღუდავად და მარგანეცის მრეწველობაში უცხოური კაპიტალის მომძლავრების წინააღმდეგ, რაც განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა ჭიათურაში რკინიგზის შტოს შეყვანის შემდეგ. ბევრი რამ გაკეთდა მისი ხელმძღვანელობით მადნის გადაზიდვის საშუალებათა „ევროპულად მოწყობისა" და მარგანეცის მრეწველობისათვის ეროვნული სულის ჩადგმისათვის. ყველგან და ყველაფერში იგრძნობოდა გ. მაიაშვილის, როგორც გამჭრიახი და ნიჭიერი ხელმძღვანელი-ორგანიზატორის, როლი.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ მრეწველთა ყრილობა ძირითადად საქართველოს ეროვნული ბურჟუაზიის, მისი ინტერესების დამცველი ორგანო იყო, მაგრამ მან თუ მაინც ესოდენ ბევრი რამ გააკეთა, როგორც ამას ქვემოდ დავინახავთ, ეს უპირველეს ყოვლისა, გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) და მის ირგვლივ შემოკრებილი პროგრესული მამულიშვილების უდიდესი დამსახურებაა, რომლებსაც არა ერთი და ორი წინააღმდეგობის გადალახვა უხდებოდათ, რომ მშრომელ-

თათვის, და საერთოდ, ეროვნული საქმისათვის, სასარგებლო ღა მნიშვნელოვანი ღონისძიებანი გაეტარებინათ ცხოვრებაში.

როდესაც გ. მაიაშვილი ბარგანეცის მრეწველთა საბჭოს თავმჯდომარედ არჩევას დათანხმდა, იგი ვარაუდობდა, რომ შეეძლებოდა ამ ადგილის გამოყენება ხალხის სასარგებლოდ და უცხოელ კაპიტალისტთა წინააღმდეგ... თავის მხრივ ისინიც, რომლებიც მას ამ თანამდებობაზე ირჩევდნენ, დარწმუნებული იყვნენ, რომ გ. მაიაშვილი თავის მაღალ ადამიანურ ღირსებებს, სისპეტაკესა და ეკონომიური საკითხების ცოდნას მთლიანად ამ ეროვნულ საქმეს მოახმარდა და როდესაც გ. მაიაშვილი ამ თანამდებობას იკავებდა, მას არ ამოძრავებდა პირადი გამდიდრება. მისი მიზანი მხოლოდ ის იყო, რომ ეკონომიურად ძლიერი ეს უწყება გამოეყენებინა საერთოეროვნული ინტერესებისათვის და უცხოელი კაპიტალისტების განსადევნად. შეძლებისდაგვარად მან ერთიც შეძლო და მეორეც. გ. მაიაშვილმა მრეწველთა საბჭო აქცია ფართო მნიშვნელობის კულტურულ დაწესებულებად, რომელიც დიდ დახმარებას უწევდა როგორც ცალკეულ პირებს სწავლა-განათლების მიღების საქმეში (სტიპენდიების დანიშვნით), ასევე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას (რომელიც ქუთაისის განყოფილების თავმჯდომარეც თვითონ იყო), მთელ რიგ ღონისძიებათა დაფინანსებით. უდავოა ისიც, რომ მან თავის გარშემო შემოიკრიბა არა საქმოსნები, არამედ ქართველი პატრიოტი მოღვაწეები და ინტელიგენციის წარმომადგენლები, მწერლები და ჟურნალისტები, რის გამოც ამ თავისთავად სულ სხვა დანიშნულების დაწესებულებაში ფართო კულტურული და ლიტერატურული მუშაობაც მიმდინარეობდა.

თეატრმცოდნე ს. გერსამია იგონებს: „შავი ქვის მრეწველ-

თა საბჭო მან გადააქცია ქართველ პოლიტიკურ და საზოგადო მოღვაწეთა საკრებულოდ... აქვე ხდებოდა შეკრებები სხვადასხვა საკითხების განსახორციელებლად სათათბიროდ მოწვეულ პირთა. აქვე წყდებოდა სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციების გამგეობათა სხდომები და სხვ. არცერთი საზოგადო საქმე ოფიციალურად არ აღიძვრებოდა ისე, რომ გ. ზდანოვიჩს არ შეკითხოდნენ, მისი რჩევა არ მოესმინათ".

გ. მაიაშვილის ინიციატივით მრეწველთა ყრილობას საბჭოსთან დაარსდა სტატ-ბიურო, რომელსაც ევალებოდა ცნობების შეკრება-გამოქვეყნება ჩვენში და საზღვარგარეთ მარგანეცზე მოთხოვნილებისა და ფასეულობის შესახებ. მან სპეციალურად შეისწავლა ბრაზილიისა და კუბის მარგანეცის მრეწველობის მდგომარეობა, შეადგინა მეტად საინტერესო მოხსენება, რომელიც შემდეგ ცალკე წიგნადაც გამოიცა. ინგლისურ ენიდან ათარგმნინა საყურადღებო ნაშრომი ინდოეთის შავი ქვის მრეწველობის შესახებ, ზრუნავდა მდინარე ყვირილის გაბინძურებისაგან დასაცავად, რომ ახლო-მახლო სოფლებს ჰქონოდათ სუფთა წყალი.

საყურადღებოა გ. მაიაშვილის მ უ ნ ი ც ი პ ა ლ უ რ ი ს ა ქ მ ი ა ნ ო ბ ა. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა სამრეწველო რაიონის ცენტრის — ჭიათურის კეთილმოწყობას. მისი დაუღალავი ზრუნვის შედეგად, წინათ მიყრუებული სოფელი ჭიათურა თანდათანობით სამრეწველო ქალაქის სახეს ღებულობდა. ჩაისახა და განვითარდა მრეწველობის დამხმარე სახელოსნოები, გაიხსნა სავაჭრო და საკრედიტო დაწესებულებები, მადნის შესანახი ფარდულები, ბაქნები, საცხოვრებელი სახლები და სხვ. მარგანეცის მრეწველთა III ყრილობაზე მან

მკაცრად გაილაშქრა იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც მიზანშეუწონლად მიიჩნევდნენ ჭიათურის ქალაქის ტიპის დასახლებად გარდაქმნას და მისთვის ჩვეული მგზნებარებით დაასაბუთა ამისი აუცილებლობა, იქ თვითმმართველობის დაწესების აუცილებლობა. მრეწველთა ყრილობის სახსრების ნაწილს იგი ახმარდა ჭიათურაში გზების, ქუჩების, ხიდების, სასწავლებლების, ბიბლიოთეკის, სამკითხველოს, მუშათა თეატრის, იაფფასიანი სასადილოს, აბანოს, წყალსადენის, საკანალიზაციო სისტემის და სხვათა მშენებლობას. აგებული იქნა 150—250 ცხენის ძალიანი ელექტროსადგური. 1907 წლიდან ჭიათურის მოსახლეობა ელექტროგანათებით სარგებლობდა. გაყვანილი იქნა სატელეფონო ხაზები. 1906 წელს ჭიათურაში აიგო მუშათა თეატრის ახალი შენობა, აგრეთვე მრავალი კაპიტალური ნაგებობა. მათ შორის აღსანიშნავია საქალაქო სასწავლებლის შენობა, სარემონტო სახელოსნო, ტექნიკური ბიურო და სხვ. დაარსდა სახელმწიფო ბანკის განყოფილება. გაიხსნა მომრიგებელი სასამართლო, მოეწყო სახანძრო რაზმი, ხელოვნური ყინულის დასამზადებელი სახელოსნო და სხვა მრავალი.

მ უ შ ა თ ა შ რ ო მ ი ს ა დ ა ყ ო ფ ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს გ ა ს ა უ მ ჯ ო ბ ე ს ე ბ ლ ა დ გ. მაიაშვილის ინიციატივითა და უშუალო ხელმძღვანელობით მრეწველთა ყრილობისა და მისი საბჭოს მიერ საგრძნობი მუშაობა ჩატარდა. იგი ყოველნაირად ცდილობდა გამოენახა სახსრები მუშათა სამედიცინო მომსახურებისათვის, სანიტარული დაწესებულებების მშენებლობისათვის, მუშათა დაზღვევის მოსაწესრიგებლად.

როგორც აღვნიშნეთ, ჭიათურაში მშრომელთა შრომისა და ყოფაცხოვრების პირობები თავიდანვე აუტანელი იყო.

1900 წელს მრეწველთა ყრილობამ სპეციალურად განიხილა მუშათა ყოფაცხოვრების გაუმჯობესებისა და დამზღვევი საზოგადოების დაარსების საკითხი. გადაწყდა, რომ ხელფასი დაერიგებინათ შაბათობით, ხოლო კვირა დასვენების დღედ ცხადდებოდა (აქამდე მუშებს ხელფასს კვირა დღეს აძლევდნენ ხოლმე, რითაც მათი დასვენების დღე საგრძნობლად იზღუდებოდა). ჭიათურაში აიგო შესანიშნავი აბანო, სამრეცხაო მექანიკური საშრობით. გადაწყდა დაწესებულიყო მაღაროებში იაფფასიანი სასადილოები. შემოღებული იქნა მუშათა დაზღვევა. მართალია, იგი მხოლოდ იმ მუშებს შეეხებოდა, რომლებიც უშუალოდ მაღაროებში მუშაობდნენ, ე. წ. სამთო მუშები, მაგრამ ეს მაინც საგრძნობი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო. სამთო მუშათა დაზღვევის ფონდი იქმნებოდა ნახევარკაპიკიანი საფუთო გამოსაღებისაგან. იზრდებოდა მეწარმის პასუხისმგებლობა და უბედური შემთხვევის დროს დაშავებულ მუშაზე გასაცემი თანხის რაოდენობა. არსებული წესის თანახმად უბედური შემთხვევისას მუშას გასამრჯელო ეძლეოდა თუ ის 3 დღეზე მეტი ხნით დაკარგავდა შრომის უნარს. მეწარმე მხოლოდ მაშინ თავისუფლდებოდა პასუხისმგებლობისაგან, თუ დაამტკიცებდა, რომ უბედური შემთხვევა განზრახ ან მუშის უხეში დაუდევრობით მოხდა. მუშის სიკვდილის შემთხვევაში მეწარმეს უნდა გადაეხადა დასაფლავების ხარჯები 15-30 მანეთის რაოდენობით. ეს დამოკიდებული იყო გარდაცვლილის ასაკზე; ყოველწლიურად უნდა მიეცა პენსია გარდაცვლილის ოჯახისათვის ხელფასის 2/3-ის რაოდენობით. დასახიჩრების შემთხვევაში ვალდებული იყო აღმოეჩინა მისთვის უსასყიდლოდ საექიმო დახმარება ან აენაზღაურებინა მკურნალობის ხარჯები. მკურ-

ნალობის პერიოდში უნდა მიეცა მუშისათვის მისი საშუალო ხელფასის 50%-ტი. მუშის მიერ შრომის უნარის სრულად დაკარგვის შემთხვევაში, მას უნდა მისცემოდა პენსია, ხელფასის 2/3-ის რაოდენობით.

პროფესიონალი მუშის საშუალო წლიური ხელფასი 260 მანეთით განისაზღვრებოდა[1]. ცხადია, ბევრი მრეწველი არ ასრულებდა ამ წესს და ათასგვარ მახინაციებს მიმართავდა. ამის გამო იყო, რომ მრეწველთა VIII ყრილობაზე გ. მაიაშვილი თავის მოხსენებაში პენსიების შესახებ აღნიშნავდა: ბევრი მრეწველი სრულიად არ ასრულებს მე-6 ყრილობის გადაწყვეტილებას. მრეწველები დაზარალებულ მუშებს ქრთამს თხოვენ საბჭოში დაზღვევის თანხის 9/10 ნაწილის მისაღებად წარსადგენი ცნობების გაცემისთვისო. გ. მაიაშვილის წინადადებით ამ ყრილობამ მიიღო ახალი გადაწყვეტილება, რომლის თანახმადაც პენსია უნდა გაეცა მრეწველთა საბჭოს იმ მეწარმეთა ხარჯზე, რომელთა საბადოშიც უბედური შემთხვევა მოხდებოდა[2].

მუშათა ყოფაცხოვრების გაუმჯობესების საკითხი განიხილა მე-5 ყრილობამაც. საამისოდ გამოიყო სპეციალური კომისია. მაღაროებში აშენდა ქვითკირის სახლები და ხის ყაზარმები უბინაო მუშებისათვის. 1905 წელს ჭიათურაში, ხოლო 1906 წელს ჭიქოურში გაიხსნა იაფფასიანი სასადილო მუშებისათვის.

1897 წელს ჭიათურაში გაიხსნა საავადმყოფოს ტიპის

---

[1] Труды VI съезда Шоропанских марганцепромышленников, Кутаиси, 1904 г., стр. 14—16.

[2] Труды... VIII съезда, 1906., стр. 45.

საექიმო პუნქტი ბ საწოლითა და პატარა აფთიაქით. მაშინ მას მხოლოდ ერთი ექიმი ემსახურებოდა. შემდეგში მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუმჯობესდა, აიგო ახალი საავადმყოფო 80-100 საწოლით. მას 26 თანამშრომელი ემსახურებოდა, მათ შორის ორი ექიმი და 5 ფერშალი. ავადმყოფებს ისეთი კვება ჰქონდათ, როგორიც იმდროინდელ საქართველოში არცერთ საავადმყოფოში არ ყოფილა. ჩამოყალიბდა სამედიცინო-სანიტარული განყოფილება, სანიტარულ-ვეტერინალური განყოფილება და სხვ. სამრეწველო რაიონის ზოგიერთ სოფელშიც შეიქმნა საექიმო პუნქტები. მათ ევალებოდათ მაღალ-მთიან ადგილებში და მაღაროებში პირველადი საექიმო დახმარების აღმოჩენა.

სოფელ ადგილებში, სადაც უწყლობას განიცდიდნენ, გაყვნილ იქნა წყალსადენები. ტარდებოდა ღონისძიებები მაღაროების, სადაც ეს საჭირო იყო, წყაროს წყლით მოსამარაგებლად.

როგორც აღვნიშნეთ, მუშები მოპოვებულ მადანს წონით აბარებდნენ. ამ დროს მათ ძალიან ხშირად ატყუებდნენ მწონავები. გ. მაიაშვილის ინიციატივით შეიქმნა მუდმივი საკონტროლო კომისია, რითაც მრეწველებსა და უცხოეთის ფირმის წარმომადგენლებს საგრძნობლად შეეზღუდათ მუშების წონაში მოტყუების შესაძლებლობა.

იყო განზრახვა მაღაროებში უფასო სასადილოების გახსნის შესახებ, მაგრამ ამ კარგი ღონისძიების გატარებას პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა ხელი.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები იქნა გატარებული გ. მაიაშვილის თაოსნობითა და თავკაცობით სახალ-

ხო განათლებისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის ხაზით.

უპირველეს ყოვლისა, მრეწველთა ყრილობამ და მისმა საბჭომ იზრუნეს მარგანეცის მრეწველობისათვის სამთო-ტექნიკური კადრების მოსამზადებლად, სამრეწველო რაიონში განათლების გასავრცელებლად. გაიხსნა სახალხო სკოლები სოფელ მღვიმეში, ზედა-არგანში და შუქრუთში. ჭიათურაში გაიხსნა ორწლიანი სამთო სასწავლებელი. დიდი ყურადღება ექცეოდა ჭიათურის სასულიერო სამრევლო სკოლას. მის შესანახად ყოველწლიურად საბჭო 600 მანეთს ხარჯავდა. 1897 წლიდან ჭიათურასა და ქუთაისში (ყრილობის საბჭოს შენობაში) გაიხსნა საერთო სარგებლობის სამკითხველო. ჭიათურაშივე დაარსდა საკმაოდ მოზრდილი ბიბლიოთეკა. საბჭო დიდ მატერიალურ დახმარებას უწევდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ჭიათურის განყოფილებას. აშენდა საკვირაო სკოლა, სახალხო სამკითხველო და სახალხო თეატრი. ძალე გაფართოვდა ჭიათურის დაწყებითი სასწავლებელი და სამკითხველო. ახალი სამკითხველო დაარსებული იქნა აგრეთვე სოფ. ჭიქოურში. 1904 წელს შეიქმნა „ჭიათურის საზოგადოებრივი კრება". რომელიც მიზნად ისახავდა მუსიკისა და დრამატული ხელოვნების მოყვარულთა გაერთიანებას.

1911-1914 წწ. ჭიათურაში არსებობდა ჭიათურის საქალაქო სასწავლებელი, ჭიათურის ვაჟთა უმაღლესი დაწყებითი სასწავლებელი, ჭიათურის დაწყებითი სასწავლებელი, ქალთა უმაღლესი დაწყებითი სასწავლებელი, ჭიათურის ქალთა დაბალი დაწყებითი სასწავლებელი, ჭიათურის სამთო-ტექნიკური განყოფილება და სხვ.

გ. მაიაშვილის ინიციატივით მრეწველთა საბჭო დიდ ყურადღებას აქცევდა მოსწავლეთა და სტუდენტთა სტიპენდიებით უზრუნველყოფის საკითხს. 1900 წელს მრეწველთა III ყრილობის გადაწყვეტილებით სამთო სკოლებში დაწესებული იქნა სტიპენდია წელიწადში 300-500 მანეთის ოდენობით, ხოლო უმაღლესი სამთო სასწავლებლის სტუდენტთათვის სტიპენდიის რაოდენობა განისაზღვრა წლიურად 600 მანეთის ოდენობით. 1905-1906 წწ. საბჭო სტიპენდიების ხაზით იხდიდა 30 000 მანეთს წლიურად, სტიპენდიანტთა რიცხვი 165 — 185 კაცს აღწევდა. სტიპენდიები მოსწავლეებს ენიშნებოდათ მათი ნიჭისა და აკადემიური მოსწრების მიხედვით. დაბალი ტიპის სასწავლებლებში სტიპენდიანტთა რიცხვი შეადგენდა 78, საშუალო ტიპის სასწავლებლებში — 65-ს, ხოლო უმაღლესში — 28-ს. ისინი სწავლობდნენ დაწყებით საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლებში როგორც ჩვენში, ასევე რუსეთსა და უცხოეთში. როგორც ვხედავთ საბჭოს დახმარებას მრავალი მოსწავლე ღებულობდა. ამ სტიპენდიებით მრავალი მოსწავლე აღიზარდა როგორც ადგილობრივ, ისე რუსეთში და საზღვარგარეთ. ბევრი მათგანი შემდგომში მეცნიერების, ხელოვნებისა და მრეწველობის გამოჩენილი მუშაკი გახდა. მათ შორის აღსანიშნავია: პროფ. ს. ყიფშიძე, პროფ. ნიკოლაიშვილი, ინჟინრები — ხუნდაძე, გრ. წულუკიძე, ჩხეიძე, კომპოზიტორი კ. ფოცხვერაშვილი, მხატვარი დ. კაკაბაძე. მწერალი ა. ჭუმბაძე, და სხვ. მრავალი.

საკითხთა ასეთი უბრალო ჩამოთვლაც კი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რაოდენ ნაყოფიერი და შინაარსიანი იყო გ. მაიაშვილის მოღვაწეობის ჭიათურის პერიოდი.

ცხადია ასეთი საქმიანობა არ მოსწონდათ ცარიზმის მოხე-

ლებსა და ბევრ არაქართველ სპეციალისტს, მაგრამ სამაგიეროდ გამოჩენილი ქართველი მოღვაწენი მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ გ. მაიაშვილს ამ კეთილშობილურ საქმიანობაში.

გ. მაიაშვილის დამსახურებაა ისიც, რომ უცხოეთის ფირმებმა ვერ შეძლეს ხელში ჩაეგდოთ და გაბატონებულიყვნენ მარგანეცის მრეწველობაში.

გ. მაიაშვილთან საბჭოში ხშირად იკრიბებოდნენ ცნობილი საზოგადო მოღვაწენი და განიხილავდნენ ერის საჭირბოროტო საკითხებს, მსჯელობდნენ ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაზე და მის მძიმე შედეგებზე ქართველი ხალხისათვის, სახავდნენ ღონისძიებებს თუ როგორ დაეღწიათ თავი ასეთი მდგომარეობისაგან და სხვ. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომი გაღრმავებისა და განვითარებისათვის. გ. მაიაშვილი ყოველთვის ცხოველ მონაწილეობას ღებულობდა ასეთ განხილვებში, მსჯელობებში, გამართულ დისკუსიებში. იგი მისთვის ჩვეული პირდაპირობითა და გამბედაობით იბრძოდა იდეისათვის, არსებული სოციალურ-პოლიტიკური უკუღმართობათა წინააღმდეგ.

დ. კლდიაშვილი თავის მემუარებში (1932 წ.) იგონებს: „ქალაქის გამგეობაში სამი წლის სამსახურის შემდეგ გადავედი შავი-ქვის მრეწველთა საბჭოში... საბჭოში ყოფნა უკვე იმით იყო კარგი, რომ საბჭოს შემადგენლობა იყო პირველხარისხოვანი ჩვენი საზოგადო მოღვაწეებისა. თავმჯდომარედ იყო გიორგი ზდანოვიჩი, მის მოადგილედ — კიტა აბაშიძე, ზდანოვიჩის ავტორიტეტი აქ უსაზღვრო იყო... მაგრამ თავდაჭერილი იყო და ყველას სადად და სრული კეთილგანწყობილებით ეპყრობოდა... ოცნებობდა ჭიათურა გადაექცია სამა-

გალითო საჩვენებელ პუნქტად... მისი მუყაითობით იმ მოგების თანხიდან, რომელიც საბჭოს ქონდა, მოწყობილი იყო სასწავლებლები, მშვენიერი საავადმყოფოები, საფერშლო პუნქტები, ოცდახუთი ათასი მანეთი ყოველწლიურად გადადებული იყო მოსწავლეთა სტიპენდიებისათვის... მშვენიერი სანახავი იყო იგი მუშების წარმომადგენელთა შორის, მისი მუსაიფი მათთან, მუსაიფი გულწრფელი და მისთვის მზრუნველი ადამიანის“...

გ. მაიაშვილს ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავდა, ბევრი ედგა ოპოზიციაში, ცდილობდნენ სახელი გაეტეხათ მისთვის და დაეცათ მისი ავტორიტეტი, რომ ხელში ჩაეგდოთ საქართველოს მარგანეცის მრეწველობის სადავეები და გამოეყენებინათ იგი ბურჟუაზიის ინტერესებისათვის მშრომელთა საწინააღმდეგოდ. მაგრამ ასეთი ოპოზიცია ყოველთვის მარცხით მთავრდებოდა, რადგანაც ხალხმა კარგად იცოდა თუ ვინ იყო გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) და ვისი ინტერესებისათვის იღწვოდა იგი. შემთხვევითი არ არის, რომ მას 1896-1917 წწ. უცვლელად ირჩევდნენ მრეწველთა ყრილობის საბჭოს თავმჯდომარედ.

ცნობილია დავა გ. მაიაშვილსა და ნ. ნიკოლაძეს შორის, მაგრამ აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ იგი არ ატარებდა ღრმად პრინციპიალურ და იდეურ ხასიათს. საქმე შეეხებოდა საფუთო გამოსაღებს ნახევარი კაპიკის ოდენობით. ნ. ნიკოლაძე, რომელიც მაშინ ფოთის ქალაქის თავი იყო, ფოთის მშენებარე ნავსადგურის ინტერესებიდან გამომდინარე, მოითხოვდა, რომ ყოველი ფუთი მარგანეცის გაზიდვაზე მარგანეცის მრეწველთა ყრილობას გაეღო ნახევარი კაპიკი, რომელიც ამ მშენებლობის საქმეს უნდა მოხმარებოდა. გ. მაიაშვილი ამის წინააღმდეგი იყო იმ მოტივით, რომ ფოთის ნავსადგურის მშენებლობა ისედაც საკმარისად იყო დაფინანსებული, ხოლო ასეთი გამოსაღე-

.ბის დაწესება მძიმე ტვირთად დააწვებოდა მრეწველთა ყრი-
ლობის ბიუჯეტს, რომელიც ძირითადად ჩვენს მიერ ზემოდალ-
; ნიშნულ ღონისძიებებს ხმარდებოდა.

ეს დავა საკმაოდ დიდხანს გაგრძელდა, ბევრი იწერებოდა
მაშინ პრესაში ამის შესახებ. ამ საკითხს მიეძღვნა ცალკეული
ბროშურებიც კი, იმართებოდა კამათი, რაც ბოლოს მაინც უშე-
დეგოდ დამთავრდა.

* *

დაბოლოს გვინდა ზოგი რამ აღვნიშნოთ გ. მაიაშვილი-ზდა-
ნოვიჩის პირადი ცხოვრებიდან[1]. მან თავიდანვე გადაჭრით უარ-
ყო პირადი ოჯახური ცხოვრება. ცოლ-შვილი არ ჰყოლია. მიუ-
ხედავად იმისა, რომ მეგობრები დაჟინებით ურჩევდნენ გადა-
ედგა ასეთი ნაბიჯი. როგორც გ. მაიაშვილთან ახლო ურთიერ-
თობაში მყოფი ერთ-ერთი პიროვნება იგონებს, თვით გ. მაია-
შვილის გადმოცემით, ახალგაზრდობაში, როდესაც იგი პეტერ-
ბურგში სწავლობდა და რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა,
მას შეჰყვარებია ერთი რევოლუციონერი ქალიშვილი. ცოლად
შერთვასაც უპირებდა თურმე, მაგრამ დაპატიმრებას შეუშ-
ლია ხელი. შემდეგ ის ქალიშვილი სხვას გაჰყოლია ცოლად.
ამას გ. მაიაშვილზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოუხდენია.
მეგობრები გ. მაიაშვილის უცოლობას ამ ფაქტით ხსნიდნენ.

საერთოდ გ. მაიაშვილს არ უყვარდა თავის თავზე წერა
და ლაპარაკი, თუმცა საწერიც და სალაპარაკოც ძალიან ბევრი

---

[1] ცნობები გ. მაიაშვილის პირადი ცხოვრებისა და მისი პიროვნების ზოგიერთი მხარის შესახებ მოგვაწოდა პედაგოგმა ე. დ. ნაზარაშვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

ჰქონდა. სძულდა გარეგნული ბრწყინვალება და თეატრალობა. იყო უბრალო და მეტად გულისხმიერი, ბევრს ეხმარებოდა, განსაკუთრებით ახალგაზრდობას. მის პირად არქივში დაცული მასალებიც ადასტურებენ ამას.

იყო გულუსვი და სტუმართმოყვარე მასპინძელი, თუმცა პირადად ალკოჰოლიან სასმელებს არ ეტანებოდა. თავის მხრივაც ხშირად დადიოდა სტუმრად. განსაკუთრებით უყვარდა დ. ნაზარაშვილის, კ. ნიკოლაძის, ნ. ფურცელაძის ოჯახებში სიარული, სადაც ხშირად იკრიბებოდა მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები და მსჯელობდნენ საზოგადოებრივ საკითხებზე, ლიტერატურაზე, ხელოვნებაზე და სხვ.

გ. მაიაშვილი იყო შესანიშნავი მოსაუბრე, კარგი ორატორი, მისი სიტყვები გამოირჩეოდა სიმწყობრითა და ლოგიკურობით, ტემპერამენტითა და მგზნებარებით. ჰქონდა განსაცვიფრებელი მეხსიერება.

შესანიშნავი მოგონება დაგვიტოვა გ. მაიაშვილზე გამოჩენილმა რევოლუციონერმა ალ. წულუკიძემ, რომელიც 1903 წელს დაესწრო ზავიქვის მრეწველთა მე-5 ყრილობას. „...დავყურებდი ძირს მღელვარე კრებას, მის წინაშე მომჭერმეტყველე თავმჯდომარეს და უნებურად მომაგონდა ის დრო, როცა გაფაციცებით დავეძებდი მაიაშვილს და როცა პირველად ახლად დაბრუნებული გიორგი შორი-ახლო მოლაპარაკე დავინახე, რაღაც არაჩვეულებრივი სიამოვნება ვიგრძენი. აქ, სადაც ქალაქუნობისა და სიკვდილის მეტს ვერას ვხვდებოდი... ვიხილე ადამიანი, რომელიც ეს არის ბრძოლის ველიდან დაბრუნებული, სიმართლისათვის პატიოსნად მღელვარებდა, მოძმეს ამხნევებდა და თავგამოდებით სახიფათო ბილიკზე შეუფერხებლად მიაბიჯებდა. ენერგიული სახე, მოუდრეკელი ქედი,

გაბედული აზრი, ყველაფერი თავში ამერია. ვიდექი და ვუმზერდი სიამოვნებით, ვუმზერდი დიდხანს და ყოველი წამი ჩემთვის გამამხნევებელი, გამაძლიერებელი რამ იყო".

ბინაზე გ. მაიაშვილს ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა, მათ შორის გამოირჩეოდა კ. მარქსის, ფ. ენგელსის, გ. პლეხანოვისა და სხვათა თხზულებანი. მარქსისადმი ინტერესი მასში დიდი იყო. ჯერ კიდევ ვადასახლებაში მყოფი ხშირად მიმართავდა მეგობრებს წერილობით გაეგზავნათ მისთვის მარქსის თხზულებანი. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს გ. მაიაშვილის წერილი ცნობილი რუსი მწერლის, ვ. კოროლენკოსადმი (1889 წ.) რომელშიც თხოვდა გაეგზავნა მისთვის კ. მარქსის ნაწერები, რადგანაც მათ ჭ. ტომსკში ვერ შოულობდა.

გ. მაიაშვილმა არ იცოდა რა იყო პირადი ცხოვრება და პირადი პედნიერება. მან ყველაფერი, რაც კი გააჩნდა, ხალხის ნათელი მომავლისათვის თავდადებულ ბრძოლას შესწირა. მისთვის უცხო იყო ყოველგვარი ეგოიზმი, ძალიან აფასებდა ადამიანში ალტრუიზმის გრძნობას. მთელი მისი შინაარსიანი სიცოცხლე ამის ყველაზე უტყუარი დადასტურება იყო. იგი არასოდეს ყოფილა დაინტერესებული მომხვეჭელობითა და პირადი ქონების შეძენით. რაც კი ქონება გააჩნდა, ყოველივე ხალხის სამსახურს მოახმარა.

გ. მაიაშვილი დიდი აღტაცებით მიეგება თებერვლის რევოლუციის გამარჯვებას 1917 წელს. ქუთაისში ეწყობოდა მოსწავლე ახალგაზრდობისა და მშრომელთა გრანდიოზული დემონსტრაციები. დემონსტრანტები, რომელთაც კარგად იცოდნენ გ. მაიაშვილის რევოლუციური წარსული და მისი უანგარო თავდადება ხალხისათვის, კოლონებად გაემართნენ იმ სახლისაკენ, რომელშიც ცნობილი რევოლუციონერი გ. მაია-

შვილი-ზდანოვიჩი ცხოვრობდა. ისინი მიდიოდნენ დროშებითა და რევოლუციური სიმღერებით, რომ მიელოცათ მისთვის სანატრელი და ბედნიერი დღის დადგომა.

გ. მაიაშვილი ამ დროს მძიმე ავადმყოფი იყო და ლოგინად იყო ჩავარდნილი. იგი, მიუხედავად ავადმყოფობისა, წამოდგა, ფანჯარასთან მივიდა და მხურვალედ მიესალმა მოზეიმე ხალხს. თვალებზე სიხარულის ცრემლები უკიაფობდა.

ხანგრძლივი და მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ 1917 წლის 30 ივლისს (ძვ. სტ.), 62 წლის ასაკში, გარდაიცვალა გამოჩენილი რევოლუციონერი და საზოგადო მოღვაწე, ცნობილი პუბლიცისტი და მწერალი გ. მაიაშვილი-ზდანოვიჩი.

მისი გარდაცვალების ამბავი ელვის სისწრაფით მოედო მთელ ქვეყანას. იბეჭდებოდა ნეკროლოგები, სტატიები, მოგონებები. ითქმის ყველა მიმართულების ჟურნალ-გაზეთებში, როგორც ადგილობრივ, ასევე სატახტო ქალაქში. უწყვეტ ნაკადად მოდიოდა კერძო პირებისა და ორგანიზაციების დეპეშები. ყველა ღრმა მწუხარებას გამოთქვამდა ამ შესანიშნავი ადამიანის გარდაცვალების გამო.

გაზეთები მას ახასიათებდნენ როგორც უშიშარ რევოლუციონერს, რომელმაც მთელი თავისი ტალანტი, გონება და რკინისებური ნებისყოფა საკაცობრიო იდეალებს, ხალხის კეთილდღეობისაღვის ბრძოლის კეთილშობილურ საქმეს შესწირა. ადარებდნენ ხალხისათვის ტანჯულ გმირს, უწოდებდნენ ხალხისათვის ნაგებულს, რომელმაც მთელი პირადი ცხოვრება მათ ბედნიერებას მოახმარა. ახასიათებდნენ მის ორგანიზატორულ ტალანტს, მის როლს რუსეთში რევოლუციური ორგანიზაციების შექმნის საქმეში. იგონებდნენ მის გმირობასა და შეუდრეკელობას, მის დაუვიწყარ სიტყვას „50-ის

პროცესზე", აღინიშნა მისი, როგორც ქართველი ხალხის ღირსეული შვილის დაუცხრომელი ბრძოლა ცარიზმისაგან განთავისუფლების საქმეში, მისი მაღალი პუბლიცისტური ნიჭი და ისიც, რომ გ. მაიაშვილი-ზდანოვიჩის ეკონომიური პროგრამა, რომელსაც იგი ასე დაუცხრომლად ატარებდა ცხოვრებაში შედგენილი იყო მარქსის დიდი მოძღვრების გავლენით.

გ. მაიაშვილი დაკრძალეს 1917 წლის 9 აგვისტოს (ძვ. სტ.) არქელის გორაზე ბაგრატის ტაძრის გალავანში. შემდეგ ქუთაისში ცნობილ საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონის გახსნასთან დაკავშირებით, მისი ნეშტი გადმოასვენეს მწვანე ყვავილაზე პანთეონში.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

	წინასიტყვაობა	3
I	ბიოგრაფიული ცნობები გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) ცხოვრებიდან	5
II	სტუდენტობის წლები. რევოლუციური მოღვაწეობის დასაწყისი	12
III	„სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაცია“ და მისი „რევოლუციური მოქმედების პროგრამა“	22
IV	„50-ის პროცესი“. გ. ზდანოვიჩის სიტყვა	35
V	გ. მაიაშვილის (ზდანოვიჩის) მოღვაწეობა საქართველოში	62
VI	მარგანეცის მრეწველთა ყრილობა და გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი) (1896—1917 წწ.)	81